

A
LEGYŐZHETETLEN
ORSZÁG

ÍRTA: DÖDY

BUDAPEST 1916

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE (WODIANER F. és FIAI R.-T.)
Budapest, VI. Andrásy-út 21.

Korvin Testvérek könyvnyomdája VI. Révay-utca 14.

I.

Hová visz a vak madár?

A parancs szerint még éjfél előtt gépre kellett szállnom, hogy hajnalpirkadásig kikémleljek az ellenség állásából annyit, amennyit lehet. Sebtiben búcsúztam a cimboráktól, akikkel együtt eddig vidám beszélgetés mellett virrasztottam: egy kézszorítás, egy „szervusz!” Hiszen pár óra múlva ismét köztük leszek.

A pilóta már várt a pompás „kétfedelűn”, melynek minden csínját-bínját jobban ismerte, mint a saját eszejárását. S mintha csak egy szelíd csikót nyergelt volna fel a számomra, olyan eléggülten állt a gép mellett, míg a „nyeregbe” szálltam s mikor meggyőződött, hogy jól elhelyezkedtem, oda csatolt a nyereghez s ő maga a hátam mögött foglalt helyet. Még egy pár szót váltott a szolgálattelvő legénnyel s aztán halkán elhangzott a varázsige: „Ereszd el!”

Mint a megriasztott lomha túzok nagy igyekezettel szalad egy darabig, amíg levegőt fogva szárnyra kelhet: úgy kerekedik útra a repülőgép is. Csak a szelid szárnyasuhogás helyett hallik vad kattogás, amely tönkreteszi a repülés összes illúzióit, mert folyton a fülünkbe berregi, hogy nem mi repülünk, hanem *egy gép*.

Milyen nagyszerű volna enélkül a fülsértő zaj nélkül a repülés! Csendesen suhanni el ég és föld között. Hallgatni a föld lélekzetét, mely itt-ott egy em-

béri vagy állati hang képében csak mint egy fáradt lehellet ér a fülünkbe. Zajtalanul úszni a levegőtengerben s váratlanul túlvilági szellemként jelenni meg s tűnni el az álmélkodó halandók között!

A levegő csendes volt; az éjszaka nyáriasan szép: minél feljebb emelkedtünk a föld gőzkörében, annál több csillag gyúlt ki felettünk az égen.

Jámbor halandók, akik csak városi füstös levegőn át néztetek valaha a csillagos égre, abból a néhány csillagból, amit véletlenül láttatok, nem is sejt-hetitek, micsoda gyémánt-özönnel van az égboltozat kikövezve!

A kompasz délnyugati irányt jelzett: haladtunk az ellenséges táborok felé. Táborok! Hol vannak most a táborok? Azt hinné az ember, hogy a sötét föld a táborok helyén versenyre kél a csillagos éggel. Izzanak, lobognak a tábortüzek s a magasból nézve azt az illúziót keltik, mintha egy nagy tengerben a csillagos ég tükröződnék vissza. Ennek az illúziónak is vége. Este az egész táborban, minden árokban, minden sátorban eloltanak minden tüzet, minden lámpát, mert az ellenséges repülőgép meglátná, hogy hova vesse a bombát. Nem látni a pihenő táborból semmit! Az örök kiáltása, egy-egy ló nyerítése, vagy prüszkölése lehetne a tájékoztatónk, de a kattogástól még a saját hangunkat se halljuk. Csak a kompasz az egyedüli biztosíték, hogy jó helyen járunk, melynek foszforeszkáló lapja a legnagyobb sötétségben is világosan látszik anélkül, hogy a legcsekélyebb fényt is terjesztené.

Lassankint lejjebb-lejjebb ereszkedünk, mialatt majd kinézem a szememet, hogy jó messzelátómmal a jellegzetes fekete vonalakat — az ellenség futóárkait — felfedezzem.

Csak sejtetek valamit, mint mikor a sötétbe meredő

szemet el-elfoszló árnyak körvonalai kápráztatják. Végre valami jel: egy villanás, közel vagy távol? Ki tudná azt itt megállapítani. Hisz a mi tűz talán egy kilométerre van, úgy látszik, mintha a csillagok távolságával vetekednék. Volt rá eset, hogy sötét éjben egy póznára tűzött lámpát csillagnak képzeltünk, pedig csak pár száz lépés távolságra voltunk tőle. Szólni szerettem volna a pilótának: megmondani neki, hogy mit láttam. De itt a beszéd, sőt a kiabálás is hiú erőlködés. A gép süketítő zaját túl nem kiáltja senki sem. Még a némánál is némábbak vagyunk, mert a sötétben még jelekkel sem beszélhetünk. Elő kell venni a zseblámpást s leírni, amit mondani akarunk egymásnak, így közlekedhetünk, pedig úgyszólván egymás ölében ülünk.

A villanás irányába tartunk, midőn egy másik, komolyabb jelenség vonja magára a figyelmünket. Egy óriási, több kilométer hosszúságú fényes legyező nyílt ki a sötét térben s a másik pillanatban már becsukódott. Földi üstökös, melynek magva ott van az ellenség táborában, csóvája pedig megvilágítja a levegő páráját, porát. A szívem egy kicsit elszorul; némi izgatottsággal állapítom meg, hogy: ez az! Kétségtelen, hogy az ellenség észre vett bennünket, meghallotta a zakatolást és most sugárvetővel keresi a gépet.

S csakugyan a nagy legyező hol erre, hol arra nyúlik a semmiségbe, mintha csak idegesen keresné, hogy valami megvilágítható tárgyat találjon. Mi lehetőleg oldalazni igyekezünk a fény csóvát, de el vagyunk rá készülve, hogy nemsokára bele kerülünk. Dologra hát, mert nem tudni, mit hoz a jövő pillanat! Ledobom az első fáklyát, mely ernyővel száll mérsékelt gyorsasággal lefelé, megvilágítva alattunk a terep egy részletét. Majd indul a második, harmadik fáklya,

de persze egy sem ér a földre, legalább épen nem; mert igen jó célpont s a közelfekvő árkokból a katonának röptében ellövik. De sebjaj! Amennyit addig látok, elég az nekem s a kompasz útmutatása szerint zseb-lámpám mellett rajzoló a skicceket.

De íme, egyszerre csak nem látunk semmit: se eget, se földet. Olyan pillanat, mit mikor valaki a szobában lecsavarja a villanyt.

Ránk talált az üstökös csóvája, megvilágít a legezõ-sugár: minket látnak, de mi nem láthatunk semmit. Különös tünemény ez is: míg sötétségben voltunk, addig láttunk valamit: legalább a csillagokat s fáklyáink hatását. Most, hogy fényözönben úszunk, koromsötétség vesz bennünket körül. Mindenki látott már pillét, vagy más bogarat vergõdni este a lámpa körül, melynek világától nem bír szabadulni: úgy vergõdik a repülõgép abban a fénynyaládban, melyet az ellenség reá vet. Csakhogy ott a bogár mindig neki megy a lámpának, amely egy helyben áll: itt meg a pilóta kifelé igyekszik a csóvából, mely mindig utána megy.

Tudtuk, hogy a megvilágítás nem szívesség, hogy el ne tévedjünk, hanem útmutató a golyóknak, a srapszereknek, melyek bizonyára már röpködtek is valahol körülöttünk a levegõben. Jó, hogy sem a fénye, sem a hangja nem zavarja az embert: nyugodtan igyekezhettek mindig magasabbra, hogy kijusson az ágyúk pászta-
tázatából. Az a gondolat is nagyon megnyugtató ilyenkor az emberre, hogy az ágyú nem puska, amellyel a repülõ célt követni lehet s így kevés a valószínûség, hogy pontosan bele löjjenek. Már pedig ha az embert, vagy a motort nem találják, nincs semmi baj; a szárnyakon annyi lyukat lõhetnek, mint a rostán: meg se érezzük s csak a leszállás után számolgatjuk össze.

Kár, hogy nem látjuk az utánunk zúdított srapneleket, golyókat, hogy üdvözölhetnénk, amelyik közel jár hozzánk. De így látatlanba nem lehet tréfálni, hanem igyekezni kell a sugárlegyezőből kifelé, hogy minket ne lássanak, mi pedig szétnézhesünk valahára.

A nagy igyekezetben és elfogódásban észre sem vettük, hogy valószínűleg egy eltévedt golyó kiütötte a madarunk szemét: mire kijutottunk a veszedelemből, üresen meredezett a Cardan-keret, nem volt benne a kompsz. Még vak madarat repülni nem láttam. De valószínű, hogy az ilyet — ha útra kél — bizonyos mértékig vezeti a természetes ösztön, mely láthatatlan szálakkal vonja a kívánt tájak felé. De mit csináljon egy vak repülőgép a sötét éjszakában, midőn sem égen, sem földön egy parányi tájékoztató jelcskét sem láthat? Ilyen helyzetbe kerültünk. Azalatt míg kóvályogtunk, olyan atmoszférába jutottunk, ahol köd vagy felhő áthatolhatatlan tömege vett körül s a vak sötétségben teljesen tájékozatlanul lebegtünk. És az embernek nincs meg az az ösztöne, ami megvan az állatnak. Ha erdőben, vagy pusztaságon eltéved s az *érzése* után megy, a legtöbb esetben éppen az *ellenkező* irányt választja. Azért hát nem is tanakodtunk sokáig, hogy merre jutunk haza, hanem arra támaszkodva, hogy a hajnalhasadás, vagy a fölkelő nap majd megmutatja a helyes irányt, nekivágtunk a ködök tengerének, arra ügyelve, hogy jó magasan járjunk, mert nem lehet tudni, milyen magas hegyek nyúlnak fel alattunk.

II.

Ismeretlen földön.

Már a reggel régen beköszöntött s a Nap magasan úszott a szemhatár fölött, mikor végre az oszladozó köd szakadékain át megpillanthattuk alattunk a földet. Vájjon ki földje, mi földje? Ismeretlen tájék. De hát van-e a repülő előtt *ismeretes* tájék? Átrepülhet a szülővárosán, elrepülhet azon erdők és mezők felett, ahol gyermekkorát végigjátszotta s nem fogja tudni, hogy hol jár. Olyan más a magasból a földnek ellapított képe. Erdők, mezők, hegyek, völgyek, faluk maradnak el gyors egymásutánban, de mi ezekre csak annyiban figyelünk, hogy alkalmas helyet keressünk a leszállásra, mert már nem sokáig bírjuk szusszal: a benzin elfogyott. Míg ilyen célzattal mindig lejjebb-lejjebb szállunk, észrevevesszük, hogy két lovascsendőr, vagy katonaféle vágatva igyekszik velünk versenyt futni, miközben messzelátóval kémlel bennünket. Ezek éppen kapóra jönnek — gondoljuk — s igyekszünk úgy lekanyarodni, hogy közelükben szálljunk le. Ott is teremnek mindjárt, egy katonatiszt és a lovásza, „jó reggelt kamerád” szíves üdvözlettel. „Adj isten Neked is.” „No ezt meg se álmodtuk, hogy annyi zavaros kóválygás után csak úgy találomra haza találjunk.” De miféle csapattestnél szolgálsz, hogy ilyen ismeretlen „uniformis” van rajtad. „Tévedsz pajtás, ha azt hiszed, hogy *haza* találtál. Ti magyarok vagy-

tok, ez pedig itt nem Magyarország” — válaszolt a tiszt nem csekély meglepetésünkre.

— Hát miféle ország ez itt s honnan tudad, hogy mi magyarok vagyunk s hogy van az, hogy Te olyan tökéletesen beszélsz a mi nyelvünkön?

— Ez az ország, amelynek a földjén álltok, a „Legyőzhetetlen ország”, melynek katonatisztjei úgyszólván Európa minden nyelvén tökéletesen, népiesen beszélnek, mert minden előléptetéskor egy új nyelvtudománnyal kell beszámolniuk. Mielőtt én ezt a rangot, ami körülbelül a ti *kapitányotoknak* felel meg, elnyertem, vizsgálatot tettem a magyar nyelvből, vagyis a magyar beszédből, melyet elég nagy fáradságomba került elsajátítani. A szükséges nyelvtani ismeretet és a szóbőséget itthon szerzi meg az ember saját szorgalmából s mikor erről a készségéről az illetékes tanártól bizonyítványt kap, egy-két évi szabadságra megy az illető országba, a nép közé vegyül s mint tökéletesen értő és beszélő ember jön haza. Ha arra nem számítanánk is, hogy a háborúban kincset ér a katonatisztek nyelvtudása, békében is magasabbra emeli az ember műveltségét és látókörét. Én két évet töltöttem Magyarországon, főképp Debrecenben és Szegeden, ahová pár ezer szó ismeretével érkeztem s minthogy a nyelvtehetséget úgyszólván örököljük, nemsokára nemcsak megértettem, hanem utánozni is tudtam minden kiejtést és szólásmódot. Mikor már a végén Budapestre kerültem, mindenki azt hitte, hogy magyar vagyok. Nem volt tehát nehéz a beszédeimből már távolról megítélni, hogy milyen országból szakadtatok ide.

— Nagyszerű — mondám — hisz akkor barátok közt vagyunk. Milyen szerencse, hogy éppen Németországba kerültünk. Holnapig rendbehozzuk a gépün-

ket s haza mehetünk. Már megijedtem, hogy valami ellenséges földön vagyunk s Isten tudja, mikor szabadulunk el.

— Tévedsz, kamerád, ez a föld nem Németországé. Igaz, hogy a most folyó háborúban Németországot tekintik *legyőzhetetlenek*; de mégis csak a hadi szerencsétől s a vezérek zsenialitásától függ, hogy a német katona győzelmesen harcol a világ mind a négy táján. De majd ha megismered a mi társadalmi s katonai intézményeinket, akkor be fogod látni, hogy méltán mondtam országunkat *legyőzhetetlenek*. Nekünk nem kell sem a szerencsére, sem egyes emberek kiemelkedő talentumára támaszkodni, hanem *önmagunkban* és intézményeink által vagyunk *legyőzhetetlenek*.

— Valóban nagyon örülnék — szoltam — ha ennek a bámulatos országnak a társadalmi szervezetét tanulmány tárgyává tehetném; de engem a kötelesség szólít s a bajtársaim már így is türelmetlenül várhatnak reám és a szerzett hírekre. Holnap indulunk vissza.

— Kár olyan nagyon sietni — viszonzá ő mosolyogva — nálunk a vendégszeretet is tökéletesebb, mint másutt; mert aki a mi határainkat átlépi, abban a pillanatban már ennek a hazának a polgára: minden jogot élvez és minden kötelességet teljesít. Mától fogva tehát a mi polgártársaink vagytok s mint-hogy háborús világ van, ehhez kell magatokat tartani. Mi ugyan semlegesek vagyunk, de nem tudhatjuk, hogy melyik napon támadhatnak meg bennünket, tehát teljes harckészletben kell államink; abban pedig *mindenkinek* meg van a maga előre kipécézett szerepe: holnap már te is megkapod a diszpozíciódat

s aszerint kell élned vagy halnod, míg a harcoló felek békekötése rendet nem teremt.

Olyan határozottan mondta ezt, hogy egy pillanatilig sem bírtam kételkedni szavainak komolyságában s már a végzet szárnyzuhogásával verte lelkemet az a gondolat, hogy enyéimtől, bajtársaimtól, hazámtól beláthatatlan időnkig el leszek szakítva.

Ugyanezt gondolhatta a pilóta is szegény, mert mind a ketten némán, mereven néztünk a táj felé, amerre hazánkat képzeltük, míg a tiszt rendelkezett. Valószínűleg parancsot adott a legényének, hogy kocsierő telegrafáljon a városba, mert a legény előszedett két vaspók-forma szerkezetet, elment a legközelebbi telegráfoszlophoz, ott a csizmájára csatolta a pókokat s a sima oszlopon olyan könnyedén mászott fel a drótokig, mint csak az ősapja valamelyik erdei fára. Ott elővett a zsebéből egy kis szerszámot, ráakasztotta a drótokra és — *telegrafált*.

Alig telt el néhány perc, mint a szélvész jött értünk egy gépkocsi; beleültetett a tiszt s arra a kérdésre, hogy mi lesz a legényemmel s a géppel: megnyugtató, hogy „jön már a társszekér is a gépért, de persze az lassabban jut ideig; azon jön be a pilóta is, aki mindig mellettem és a gép mellett fog maradni: ápolgathat, dédelgethet mind a kettőnket”.

Ez a kijelentés annyira megnyugtató, hogy megfeledeztem elviselhetetlennek ígérkező rabságotról s érdeklődve tekintettem szét ideiglenes hazám földjén.

Számított erre vendégszerető gazdám is — így nevezem a kísérő *kamerádot* — mert meghagyta a sofförnek, hogy csak poroszkálva hajtson, hadd nézzek meg jól mindent. Hát mit mondjak. Nálunk csak Erdélyben és a Szepességben találni olyan gondozott

utat, mint amilyenén görögtünk a város felé. Az út mentén gyümölcsfák, azontúl kertek, ligetek, csinos kis tanyákkal, vagy nyaralókkal: olyan darab föld, amilyenről a városlakó civilizált ember álmodozni szokott.

Általában a fával itt nem nagyon fukarkodtak. Alig venni észre, hogy hol kezdődik a város: mindenütt nyilvános kertek, séta- és játszóterek, melyeken virágos ágyak és zöld pázsitok vetekedve gyönyörködtetik a szemet.

Feltűnt, hogy bár még elég korán volt — alig múlt 6 óra — nagyon sok ember — férfi, nő, gyermek vegyesen — mozgott erre, arra. Még feltűnőbb volt a viseletük, öltözetük, melynek mását alig lehetett volna a mostani divatlapon megtalálni. Mindenki nagyon szellős ruhát viselt; cipőt alig láttam: férfinek, nőnek egyaránt pusztá saru (szandál) volt a lábán, ha nem ment mezítláb. A gyermekek pedig majdnem kivétel nélkül mezítláb és hajadonfővel poroszkáltak.

No hát ezek a parasztok — gondoltam magamban — az úri nép majd csak ezután kél fel és dél felé kerül az utcára.

A gazdám elleste a gondolatomat és sietett megjegyezni, hogy náluk nincs olyan osztályozás, mint nálunk: *úr* és *paraszt*. Náluk mindenki csak *ember* s ezen a címen jut minden joghoz és minden kötelességhez. — Itt meg nem ismered — monda — hogy melyik a gyári munkás, melyik a hivatalnok, vagy a gazdag úr, amint napi foglalkozása előtt egy kis üdítő kirándulást tesz. Még a nőkön is csak elvétve látszik meg a módosság a ruhaszövet finomságán, vagy jobb szabásán. A gyermekek ruházása meg éppen hatósági utasítás szerint történik. Saruban azért járnak, mert ez a nyári divat; de meg azért is, hogy könnyen le-

rúghassák, mert a kertekben, sétatereken a *pázsitra mezítláb szabad rámenni*. Már pedig tudvalevő dologi hogy szép, harmatos fűvön mezítlábalni az egészségnek és az életörömnök a kicsattanása. A sarut a pázsitnál levetik, az úgynevezett európai civilizáció nagyképűségét oldalba rúgják s egyszerű, naiv gyermekké lesz mindenki a fűvön — *mezítláb*. Ez a *mezítláb* nálunk — fejezte be magyarázatát — nagyobb tényezője az egyenlőség és testvériség érzésének, mint a francia forradalom minden jelszava és kódexe.

Még rá se értem meghányi-vetni, hogy a mezítlábasságnak nagyobb köze van-e az egyenlőséghez, testvériséghez, mint a tisztasághoz; mert ilyen módon mindennap lábat kell mosni: már is egy másik, szintén szokatlan jelenség vonta magára a figyelmemet. Mintha csak harctéri patullokot eregettek volna ki a városból, annyi lovas száguldozott el mellettünk, hol egyenkint, hol csoportosan. Ha nem lettek volna közöttük nők és gyermekek, azt hittem volna, hogy ez itt a huszárság: olyan hetykén, olyan biztosan ültek a nyeregben, míg megeresztett kantárszárral csak úgy repült velük a paripa. Feltűnt ez, mert nálunk a civil lovas, ha már kocog a ló, rendesen a sörényébe vagy a nyeregkápába kapaszkodik. De leginkább megkapott az az észlelés, hogy a nők is mind *férfimódra* ülnek a nyeregben. Erre nézve is szívesen felvilágosított a gazdám.

— Nálatok — monda — csak az lovagol, akinek lova van, vagy még az se. Hiába vagytok lovas nemzet: csak az őseitek lovagoltak, mikor még a nyereg alatt puhították a rostélyost. De bezzeg forgolódhatnak most a sírjokban, mikor látják, hogy néhány bankáron és konteszen kívül alig ül lóra civil ember. Az a néhány csikós, gulyás, aki még megvan a Hortobágyon,

meg a Gecséri-pusztán: nem számít. A falusi ember — már ökre nincs — szánt a lován és nem lovagol. A városi meg biciklin jár, ha lovagolni akar. Még csak az kell, hogy huszár se legyen, akkor majd csak a cirkuszban fogjátok bámulni, hogy a lóra fel is lehet ülni. Nálunk a lovagolás iskolai *tantárgy: a tornázásnak fényes betetőzése*. Minden gyermekének — fiúnak, lánynak egyaránt — hacsak nem nyomorék, meg kell tanulnia lovagolni. De miért mondom, hogy kell, hiszen törik magukat érte, hogy megtanuljanak. Olyan örömet nem lát pedagógus széles e világon, mint mikor a lovagoló órára gyülekezik az ifjúság. Még a beteg is, hacsak jártányi ereje van, eljön, hogy a kedves lovát legalább lássa, ha az orvos ráülni nem engedti is.

A szemeknek az a csillogása, az arcoknak az a pirossága, az a duhaj öröm, amellyel a gyermek a kengyelvasba lép: örökre az emlékezetedben fog maradni, ha egy ilyen órát végig nézel.

— Természetes aztán, hogy aki gyermekkorában a lovagolás páratlan élvezetét átélte, hacsak módját ejtheti, lóra kap és vágat egyet mielőtt a napi munkáját megkezdené.

— De hát hol veszik hozzá a lovat, hogy minden gyermek lovagolni tanuljon s felnőtt korában legalább néha lóra ülhessen?

— Ez az, amit itt is kérdeztek legelőször, midőn néhány falusi tanító felvetette a lovagolás eszméjét. De nálunk az úgy van, hogy ami jónak, célszerűnek látszik, az előtt nincs akadály, annak meg kell valósulnia. S minthogy a gyermeknevelésben a főelv itt az, hogy a *gyermek minél boldogabb legyen* és sokoldalú képzettségével egyetemben minél több *szép vídám emlékei* vigyen az élet komoly hangulatába:

csakhamar nyélbe ütötték a lovagolás lehetetlennek látszó problémáját is.

Az állam az embernevelést már régi időktől fogva úgy állapította meg, hogy minden embernek adassék meg a mód és eszköz a tisztességes megélhetésre, de arra is, hogy szükség esetén hazájának védelmében egy vagy más módon részt vehessen. Szóval itt *honvéd* mindenki s így a gyermeknevelés egybe folyik a katonai neveléssel. Itt nincs polgári és katonai nevelés; itt *embernevelés* van: lelki és testi *derékség* nevelése. Nos! csak a huszárokat kellett még bevonni a gimnasztikába s nagy vonásokban megvalósult a *lovagolás*. Az apróbb akadályok lassankint maguktól omlottak le, amint a kormány a lóversenyek helyett a lótenyésztés országos fellendítését kezdte istápolni. De meg a lovasgazdák, birtokosok annyira belelovagolták magukat ebbe az ideába, hogy meg sem engednék, hogy az ő területükön felnőjön egy legény, aki nem üli úgy meg a lovat, mint akár egy *magyar huszár*.

— Majd látsz itt lóversenyt eleget, de persze nem olyat, mint nálatok, ahol nagy urak kényen nevelt paripái kis majomemberekkel száguldoznak körül s az ér be elsőnek, akit előre kipécéztek; mert hiszen pénzre, sok pénzre megy a dolog, s annyi pénzt nem lehet csak úgy bolondjára a sorsra, vagy éppen a ló lábára bízni.

Aki itt futtatni akar, maga ül a lóra s ha legyőzi a többieket, nem pénzt kap, hanem koszorút s oklevelet ő is, a lova is.

— Legérdekesebbek azonban az ifjúság versenyyuttatásai. Ilyet még nem láttál: majd megjelenünk egy ilyenén is.

Annyira érdekelt ez a beszéd, hogy a bevonulásunk útját már figyelemre se méltattam, inkább befele

néztem a saját lelkembe, ahol már régóta forrtak olyan gondolatok és óhajtások, hogy a gyermeknevelést más alapokra kellene fektetni; a gyermekkort szebbé, bajosabbá kellene tenni. De hogyan, miképen? S íme, míg mi odahaza e felett töprengünk, egy távoli nép kiveszi alólunk a lovat, ezt az eszményi állapotot, alólunk, akik úgyszólván Európát tanítottuk lovagolni s rá ülteti a gyermekeit, hogy annak a hátán egy soha, sehol fel nem lelhető boldog érzés szállja meg a lelküket, amelyet ki nem törül onnét sem a kor, sem a viszontagságos élet.

*

Autónk egy nagy ház előtt állt meg, melynek kaszányaszerű jelleget adott a szuronyos katona, aki a kapu előtt fel s alá sétált. Mindjárt gondoltam, hogy itthon vagyunk.

Az emeleten egy csinos, tiszta, de katonás egyszerűséggel berendezett szobába vezetett a gazdám s megmondta, hogy ez az ő szobája, de átengedi nekem, mert e mellett egy kis fülke is van, mely jó lesz a szolgámnak, a pilótának.

Alig hogy rendbe szedtem egy kissé magamat, már hozta egy katona a reggelit, mely után jelentkezni kellett a parancsnoknál.

Az ezredes, akihez a gazdám bevezetett, nagyon szívesen fogadott. Németül beszélgettünk, miután az ezredes sajnálkozását fejezte ki afelett, hogy magyarul nem tud; pedig — tette hozzá túlzott udvariassággal—ha sejthette volna, hogy valaha ilyen „schneidig” magyar katonával gyarapodik az ezrede, megtanult volna magyarul. Bizony, tette hozzá mosolyogva, Ön most már az én katonám, a *mi katonánk*, mert a háború Isten tudja meddig fog tartani s addig a tör-

vények értelmében Önnek itt kell maradnia s valami katonai szolgálatot teljesítenie. Mihez volna leginkább *kedve* és *képessége*, mert nálunk a beosztás e szerint történik? Azt azonban kikötöm, hogy a léghajó-osztályhoz ne kívánkozzék, mert nagy veszteségnek tartanám, ha ezredemből az egyetlen magyar katona is elrepülne — s mosolyogva mutatott Magyarországra felé. Miután biztosítottam, hogy erre legfeljebb csak a honvágy vihetne rá, mert már az eddig tapasztaltak alapján is annyira kedvesnek és érdekesnek találom ezt az országot, hogy a társadalmi és katonai szervezetét tanulmányozni, népét pedig tőről-hegyre ismerni óhajtom s ebben a törkvésben a tisztársak segítségére számítok helyeslőleg veregette meg a vállamat s mindjárt utasította is a gazdám, hogy mindenben kezeimre járjon s nyomban kinevezte állandó cicerónémmá. Különben — jegyezte meg — a *protektorától* is vehet a szociológiából leckéket, mert az jogtudós és nagyon szívesen szentel itt-ott egy pár órát egy ilyen derék, törekvő tanítványnak. Ma pihenje ki magát és holnap jelentkezzék nála.

Az ezredes bizonyára azt hitte, hogy én már a protektori intézményről értesültem, mert máskép aligha bocsátott volna el, mielőtt meg nem magyarázta, hogy mi fán is terem az a protektor. Hisz az első katonai regula az hogy senkit se bocsássunk el utasításokkal anélkül, hogy meg nem győződjünk, vajjon teljesen érti-e azokat.

Csak kint értesültem a gazdámól, hogy itt mindenkinek van egy protektora s az enyém véletlenül egy csinos, gazdag, özvegy asszony, akinek más dolga nincs, mint az ő híveinek ügyét-baját intézni.

— Kezdem érteni — mondok — hiszen nálunk is vannak fölös számmal szép asszony-protektorok s

ezek intézik el suttyomban a *stréberek*, *akarnokok* ügyét a legtöbbször olyan eredménnyel, melynél eláll az ember szeme-szája, hogy tehetségtelen emberek milyen állásokhoz, vagy vállalatokhoz jutottak.

— Hó-hó! — felelte tiltakozva — a mi protektoraink éppen azért vannak, hogy ilyesmi meg ne történhessék; mert a protektor itt nemcsak azt akarja, hogy védence boldoguljon, hanem azt is ellenőrzi, hogy senkinek a rovására igazságtalanság ne történjék. De hiszen — fejezte be — majd felvilágosít e tekintetben maga a protektorod.

Ezután megtekintettük a *gépem* beraktározását, mely ezalatt szintén beérkezett s elhelyeztük a pilótát, aki ettől fogva az én *adjutdnsommá* neveztetett ki. Én is örültem, ő is örült a jó székely gyerek, hogy együtt maradhattunk. Hiszen én képeztem ki pilótává s rettetesen büszke volt arra, hogy mindig csak ő velem repültem, hogy ő rá rámertem bízni az életemet.

Az ebédnél aztán megismerkedtem az ezred tisztjeivel, akik mind magas műveltségű, képzett katonáknak s jókedvű, kedves bajtársaknak látszottak. Magyarul ugyan a gazdámon kívül még csak egy tudott köztük, de ennek a kettőnek a révén Magyarországot, annak közjogi helyzetét, katonai szervezetének minden csínját-bínját jobban ismerték, mint némelyik osztrák diplomata.

Az ebédnél is tapasztaltam néhány különleges dolgot. Evés előtt az ezredes rövid imádságot, asztal-bontásnál asztali áldást mondott, ami nálunk nem-hogy katonáéknál, de még civilcsaládoknál is ritka szokás: csak a konviktusokban és a szerzetes rendekben imádkoznak.

Az egyes fogások között fiatalabb bajtársak egy-egy rövid szavalattal, énekkel, vagy zenével töltötték

ki a várakozási időt, melyeknek tartalma a katonai életre, vagy a haza védelmében folyt harcok dicsőítésére vonatkozott. Az előadásnak a hangulatkeltésen kívül még — amint észrevettem — az a célja is volt, hogy az egyes ételek minél lassabban kövessék egymást, mert olyan lassan, mint ezek ettek, nálunk csak a paraszt eszik. Szinte nyámogásnak lehetne mondani azt a rágást, amit egy-egy falaton véghez vittek. Eszembe jutott Fletscher, a híres amerikai rágás-doktor s beláttam, hogy mindnyájan annak a hívei.

Ebédután persze mindnyájan rágyújtottunk, amint ez már férfitársaságban talán az egész világon szokás; s mindjárt meg is ismerkedtem az ország *dohányzási elveivel*. Majdnem mindnyájan pipára gyújtottak, szivarra csak egy-kettő, cigarettára csupán jó magam. Resteltem is, hogy az én cigarettám füstje tömegben aránytalanul nagyobb, illatban pedig jóval silányabb, mint a dohányé, amit ők szívnek.

A dohány az országban nem monopólium; de csak korlátolt mennyiségben lehet természetien s csupán olyan fajokat, melyeket magukban, vagy keverve szívni és szagolni élvezet. Cigaretta az országban nem gyártanak, a külföldről behozottak igen drágák s alig veszi valaki, legfeljebb idegenek; mert a bensülöttek már úgy vannak nevelve, hogy a *cigaretta*zást nem tartják dohányzásnak, csak gyerekes pénzelfüstölésnek. Mindenféle hatóság arra törekszik, hogy a *pipa*zást tekintse mindenki a legízletesebb dohányzásnak, amelytől nikotinmérgezést nem kap, mint a szivartól. A pipakedvelést elősegíti az is, hogy a szivar sokkal drágább a hasonló minőségű dohánynál. S mindenféle szokások és rendeletek arra utalják a közönséget, hogy *délelőtt* egyáltalában ne dohányozzék: hivatalos helyiségekben tilos a dohányzás, nemcsak azért, mert az

ügykereső felek között lehet nemdohányzó is, akinek kellemetlen a füstös levegő; hanem azért is, mert magának a hivatalnoknak az egészsége sem utolsó dolog, ami megkívánja, hogy mindig friss, tiszta levegőt szívjon. A vendéglő, a kávéház stb. két részre van osztva, mint a vasúti kupé: *dohányzó, nem dohányzó*. Ahol nincs ilyen osztás, ott csak akkor szabad dohányozni, ha minden jelenlevő megengedi.

Ilyen módon egy normális dohányzási mód fejlődött ki: ebéd után egy pipadohány, vacsora után egy pipadohány. Ez az egészségnek nem árt, az élvezetet meg folyton ébren tartja.

Amint ilyen módon informáltak a dohányzási elvekről, eldobtam a cigarettát és egy pipát kértem. Azt hiszem, ha ilyen pipadohányt vesztegetnének nálunk kilónként egy koronáért, hamarosan megváltoznának a mi dohányzási elveink is. De mit csinálna a szegény állam az óriási füstadó nélkül?

Meg is kérdeztem mindjárt, hogy honnét pótolja az állam azt a roppant nagy összeget, amelyről a polgárok egészsége, meg zsebe jóvoltáért ilyen humánusan lemond?

— Nem kell itt pótolni semmit — felelték. — Az államnak nincs egy fitying adóssága se; vagyona és pénze pedig annyi, amennyi csak kell. Csupán háborúra, amely minden percben kitörhet, 25-30 milliárdal rendelkezik, nem is számítva azt a roppant összeget, amelyet háború esetén a módos emberek törvény szerint kötelesek fizetni, amelyet már úgyszólván mindenik készen tartogat a bankokban. Az állam kasszája itt nem az emberek *szájából*, hanem a *zsebéből* veszi ki az öt megillető falatot. Itt nem fordul az elő, hogy 15-20 ezer korona jövedelmű ember 3-4 ezer korona után fizessen adót, amint ez Európa majd min-

den államában megtörténhetik. Még Németország is csak fog gondolkodni azon, hogy a hadseregszállítók tengerjövödelmét megadóztassa. Mi még csak a részletes mozgósításnál vagyunk s máris ezt a jövödelmet tőkéstül együtt szépen zsebrevágtuk. Hogyan? Hát csak úgy, hogy *nincsenek* hadseregszállítóink. Szállít maga a hadsereg, az állam s megmarad a nyeresége is, meg azt is tudja, hogy mit szállított. Lehetetlen! Hát akkor miből élnek meg a szegény hadseregszállító-jelöltek?

— Majd az a hadseregszervezésnél ki fog tűnni — felelték. — most pedig abtreden: kiégett a pipa.

Szinte kábultan hagytam el az ebédlöt, annyira essze-vissza kóválygott a fejemben az a sok *furcsaság*, amit eddig hallottam és tapasztaltam. Ki a szabad levegőre! Nem sokáig kellett menni, hogy egy gyönyörű fasorba érjünk, melynek évszázados fái egy hatalmas játszóteret szegélyeztek.

Leültünk a gazdával egy támláspadra s egy darabig szótlánul néztük a fel s alá gomolygó, játszó gyermekereget, amely sok olyan dolgot mivelt, aminek én eddig hírét se hallottam. Különöben feltűntek a gyermekek kezében a nagy botok, valóságos *fütőkösök*, amelyeket játékokhoz, parrterr-gimnasztikához használtak. De most már nem sokat törődtem az új impressziókkal. Hiszen alig bírtam a szempilláimat, olyan álmos voltam az éjszakai virrasztás és izgalmak után. El is határoztam, hogy még vacsora előtt lefekszem. S minthogy minden utasnak, aki idegen helyre kerül, szeget üt este a fejébe az a gondolat, hogy lehet-e majd nyugodtan pihennie, nincs-e lárma az utcán, vagy az udvarban? Milyen lábon áll a tisztaság? Nem jönnek-e éjjeli látogatók a nyugalmat megzavarni? Különösen ez az utolsó gondolat —

tekintettel arra, hogy kaszárnyában lakom — nagyon kezdte foglalkoztatni a fantáziámat, mert a hazai kaszárnyákban szerzett tapasztalataim még élénken éltek emlékezetemben. Szóvá is tettem ezt szerény célzással a gazdám előtt, aki jóízűen kacagva válaszolt.

— A poloskákra gondolsz, úgy-e, amelyeket nálatok olyan nagy gonddal ápolnak és dédelgetnek, mintha csak Noé a ti kedvetekért vitte volna be a bárkába s özönvíz után rátok bízta volna, hogy ez a kedves háziállat soha ki ne pusztuljon.

Milyen különös is az emberiség. Vannak dolgok, nagyon kellemetlen s mindenkit undorító dolgok, amelyektől egy csapásra meg lehetne szabadulni; de az egyes ember lusta és tehetetlen s minthogy többnyire már örökségképen veszi át a bajt: azt hiszi, hogy avval meg kell barátkoznia. Meg is barátkozik. A hatóságoknak pedig kisebb gondjuk is nagyobb annál, hogy ott vakarják, ahol nekik nem viszket.

— Mindenki tudja, hogy nincs könnyebb dolog, mint a parazitákat kiirtani s mégis van olyan hatóság, mely el tudja nézni, hogy alattvalónak a milliói a tetük özönében fetrengenek; hogy jómódú, vagy más-különben tisztaságra törekvő emberek éjjelenként a poloskák rajával küzködjenek, vagy a már megszokott véradót csendes rezignációval megadják. Megfoghatatlan, hogy civilizáltak nevezett államokban megtűrnek olyan állapotokat, amelyeknek a puszta elgondolása undorral tölt el minden jó ízlésű embert. Csodálom, hogy azok után, amiket már is láttál, még elképzelheted, hogy a kaszárnyában poloska van. Hát egy fia sincs. De az egész országban sem tudnál arnyit összeszedni, mint egy budapesti *úri* lakásban. Volt idő, mikor még a hatóság kezébe nem vette a dolgot, hogy itt is hiába küzdött ellene a lakosság, mert az egyes ember evvel a vándorállattal nem boldogul: ha

a szomszédoknak van, akkor neked is jut. Átmászik az a kerítésen, bemegy az ajtón, ablakon, elbújik a legkisebb hasadékban. Itt csak az általános védekezés segít, amelynek a módját az országos *proponáló intézet* állapította meg a kormány számára. Ez a proponáló intézet is a mi specialitásunk, amelynek már igen sok üdvös intézkedést köszönünk. A szervezetével majd megismerekedel. Elég az hozzá, hogy ennek a javaslatára életbe léptette a kormány a *poloskabiztosító* intézményt. A lényege abból áll, hogy aki a lakását a poloska ellen biztosítani akarja, fizet egy csekély összeget és a biztosító társaság jól áll a tisztaságért. De a társaságnak — mely többnyire maga a hatóság — joga van évenként megvizsgálni a *nem biztosított* lakásokat is. A tisztátalan lakás tulajdonosát azután jóval nagyobb pénzbírsággal büntetik, mint amennyi a biztosítás lett volna. Így értük el, hogy most már nálunk még a kaszárnnyában is aranyat ér a poloska. Történt, hogy pár évvel ezelőtt a nyári táborozáskor az egyik barakkban poloskát talált egy katona s elvitte rapportra. A parancsnok megvizsgáltatta a barakkot s mivel csakugyan tisztátalannak bizonyult, a jelentést tevő katonának adott egy aranyat, a barakkot pedig — *felgyújtatta*.

Itt az az elv uralkodik, hogy mindent, ami az emberek, de különösen a szegény, a munkás-emberek nyugalmát zavarná, életüket keserítené, tűzzel-vassal el kell pusztítani. A bíró talán fejvesztésre ítélné azt a legutolsó embert, akinek a fejében tetűt találna. Így vagyunk a léggel is, amelynek meg az a jó tulajdonsága, hogy nem vándorol s már sikerült szinte csak a baromistállók területére szorítani. Még csak a szűnyoggal nem bírunk, de valószínű, hogy az óriási pályadíj, amelyet a kormány a szűnyogirtásra kitűzött, efelett is megkondítja majd a halálharangot.

III.

A protektor.

Nem csekély elfogódással indultam útnak másnap délelőtt, hogy az első köteles civilvizitnek eleget tegyek. De meg kellett tenni, mert azt mondták, hogy különben a protektorom jön hozzám s csak nem lev. szék olyan udvariatlan, hogy megvárom, míg a szép asszony hozzám jön, ahelyett, hogy én sietnék őt felkeresni. Különös vizitelés. De mindenesetre érdekes is. Hanem kiváltképen meglepett az, hogy én egy előkelő, kiöltözködött s nagyúri pózzal foghegyről beszélő dámának képzeltem az én protektoromat s mikor benyitottam, egy egyszerű, nyájas, minden affektálástól ment bájos asszonyka nyújtotta felém a kezét olyan közvetlenséggel, mintha már gyermekkori ismerősök lettünk volna s kedves szemrehányással adta tudtomra, hogy már várt, mert a megérkezésemről nyomban értesült. Meglepetésemben alig tudtam pár udvarias szót rebegni, annál is inkább, mert a francia nyelvben, amelyen hozzám szólt, már régen nem gyakoroltam magamat.

Nagyon természetes, hogy amint letelepedtünk, a beszélgetés fonalát mindjárt arra tereltem, ami legjobban fúrta az oldalamat, hogy hát tulajdonképen mi is az a protektorság s hogyan fog ő engemet protezsálni.

— Persze — monda — magának fogalma se le-

het az itteni protektorságról, mert Európaszerte azok számára van lefoglalva ez a név, akik úgy ötletszerűleg önzően, vagy önzetlenül pártfogolnak tűzön-vízen keresztül érdemes vagy érdemtelen egyéneket, hogy azokat — rendszerint — az *érdemesebbeknek* elébe tolják. Hát nálunk nem így van. Itt a protektorság állami intézmény, olyanforma, mint az esküdtszék. Akit protektornak kijelölnek, el kell fogadnia a tiszteket, hacsak valami *vis majorem* akadályozza ebben. De arra nem is igen van szükség, hogy valakit a protektorságra erőszakoljanak, mert ez a tisztség oly szép, oly emberi s a megbízatás oly nagy megtiszteltetés, hogy mindig akad önként vállalkozó. A módos emberek, már az olyanok, akik a jövedelmükből meg tudnak élni, nálunk semmiféle fizetéssel járó hivatalt nem kapnak: a földbirtokos, a gyáros, a háztulajdonos hogy mégis szerepeljen a társadalomban s idejének — és sokszor vagyonának — egy részét a közjónak szentelje, beáll protektornak. Meg az a sok nyugdíjas, aki csak úgy leledzik a munkáért, meg az a nő, akinek kis gyermekei vagy *még* nincsenek, vagy *már* nincsenek, akinek olyan jól esik, ha mások ügyén lendíthet: szívesörömet vállalja a protektorságot. És vállalhatja is, mert semmi más képesítés nem kell hozzá, mint *cátói jellem* és a törvényeken alapuló *társadalmi rend ismerete*. Evvel pedig rendelkezik majd minden intelligens férfi és nő, mert a nevelés beléjük oltja.

A protektor nemcsak pártfogója az ő védenceinek, hanem titkára, gyóntatója, tanácsadója, barátja, bírása, jóltevője és büntetője is egy személyben. Nagy szeretettel, emberismerettel és tapintatossággal viselt hivatal ez, melyben mindig az igazság és méltanyosság az iránytű, amelytől ha valaki tudva és akarva

eltér, olyan pellengért kap, jellemére olyan nyilvános bélyeget sűtnék, hogy egész életében alig bírja lemosni a szégyent.

A protektorság megszervezésére a törvényhozást egy ideális társadalmi rend megteremtésének a vágya vezette. Belátta ugyanis, hogy a világszerte szokásos hivatalos apparátus segítségével nem lehet minden egyes teremtett lélek életét, helyzetét, sorsát figyelemmel kísérni; nem lehet az emberi gyarlóságból, vagy rosszakaratból származó minden kis sérelmet, visszaélést ellenőrizni és igazságosan megtorolni. S e miatt főképp a *szegénység* szenved sokat, akinek a hangja, esdeklése, panasza, sírása a legtöbbször nem hallatszik odáig, ahol segíthetnének rajta.

Már pedig a társadalom, ha arra kötelezi az embert, hogy beleilleszkedjék, köteles arról gondoskodni, hogy mindenki megtalálhassa a maga helyét, a tisztességes élet legelemibb feltételeit. Ne legyen olyan, akit a saját könnyelműsége, vagy mások kapzsisága: a csalás, vagy az uzsora tönkretesz. Ne legyen olyan szegény, aki éhezik vagy fázik; ne legyen, aki mondhatta, hogy azért követett el bűnt, mert a szükség rávitte. Ne legyen olyan, akinek az élete mártírság azért, mert akik vele élnek, vagy vele rendelkeznek, megkeserítik minden pillanatát. Védjen meg a társadalmi rend és a törvény mindenkit mindenki ellen, még *önmaga* ellen is.

Természetes azonban, hogy ezt csak úgy lehet megvalósítani, ha a hatóság — mondjuk képletesen — mindenkinek a *kártyájába* lát. Ehhez pedig sok szem kell. Hát ezek a szemek, a hatóság, a közigazgatás *szemei* a protektorok.

Minden protektornak megvan a maga kis ke-

rülete, melyben körülbelül 100 család, mondjuk: legfeljebb 3-400 lélek lakik. Ezeknek az életét kell neki *látnia*. Mindegyiknek ismeri a foglalkozását, keresetét, életmódját, örömét, vagy bánatát. Ott áll lélekben mellette, mint az őrangyal s ahol kell: tanácsol, vigasztal, gyámolít, közbenjár, de főképp arra ügyel, hogy mindenki békességben, foglalkozásához mértén jól éljen s gyermekeit lelkiismeretesen nevelje.

Itt nincs kétségbeesett ember, akit rokonai, barátai elhagytak, az emberek észre sem vesznek s rettenetes nyomorúságában kénytelen a halálra gondolni. Ott van a protektora, aki hivatalánál, de ember-szereteténél fogva is meghallgatja a panaszát, letörüli a könyeit s további megélhetéséről gondoskodik. Mert az adminisztráció úgy van szervezve, hogy mindenkinek tudnak munkát és kenyeret adni.

A protektor-rendszer tette lehetővé a kétes alakoknak, a mások rovására élő exisztenciáknak is a teljes kiirtását. Mert a protektort azonnal tudósítják, ha a körletébe idegen érkezik: az idegent pedig figyelmeztetik, hogy jelentkezzen a protektornál. Ha 24 óra alatt meg nem teszi, a protektor megy hozzá s kikérdezi — ha kell tolmács segítségével — életviszonyai és szándékai felől s aszerint látja el tanácsokkal és utasításokkal s bejelenti a rendőrségnél.

Másképp fest ez, mint a világszerte divatos *bejelentő hivatal*, amely a bejelentő lap átvétele után annyit sem törődik az illetővel, mint egy kóbor-kutyával.

Itt a protektor az idegennek mindjárt ad egy „Tájékoztatót” az ő nyelvén írottat s felvilágosítja mindenről, amit tudni óhajt. Ha gyanús az egyén, figyelemmel kíséri; de nemcsak ő, hanem az egész

környezet, amennyiben itt minden ember detektív: nemcsak joga, hanem kötelessége is mindenkinek, hogy a protektort értesítse, ha valami olyast tapasztal, ami a fennálló rend és törvények ellen van. Ha ezt elmulasztja és rábizonyul, olyan büntetésben részesül, mint az orgazda.

Ezt önöknél, de talán másutt is, spisliskedésnek, árulkodásnak neveznék úgy-e bár s inkább eltűrik, hogy a csalók, hamisítók, tolvajok százával lézengjenek egy-egy nagyobb városban, fosztogassák a gyanútlan embereket, hogysen feljelentenek, pedig ismerik őket, tudják a tanyájokat, de hát nem akarnak *árulkodni* s összetett kézzel és becsukott szájjal várják, míg a város néhány detektívje *véletlenül* kézrekerít egy-két himpellért, akinek a nyomába aztán más lép s így az állapot sohse javul. Hiszen ott, ahol a lakosság maga nem törődik a renddel, a törvények megtartásával, a legnagyobb visszaélések, kegyetlenségek, bűnök folyhatnak megtorlatlanul a rendőrség háta mögött.

Vegyünk csak egy igen egyszerű esetet. Egy részeges férj haza megyén, kissé kapatosan. Az asszony szemrehányást tesz neki, hogy a keresetét elissza s a legszükségesebb dolgokra nincs pénz. A férj gyalázkodó gorombasággal felel s ha az asszony még egy szót szól — aminthogy szól is — elveri úgy, amint neki jól esik s aztán — mint akinek teljesen rendben van a szénája — lefekszik és nyugodt lelkiismerettel elalszik. Az asszony elfojtott sírással még egy ideig ébren van, de mondjuk, hogy hajnal felé őt is elnyomja az álm. Mi történik reggel? Semmi! Az asszony szégyelli a dolgot. A világért sem panaszkodna senkinek. De mit is érne vele? A szomszédasszonyok kárörvendő arcát nem bírná leplezni a tettetett saj-

nálkozás. A férj ugyan ejt egy-két szót a szomszédok előtt bizonyos *megtanításról, ráncbaszedésről*, de különben marad minden úgy, ahogy volt. Még azok a szomszédok is, akik hallották a csete-pátét, akik almukból riadtak fel a kiabálásra, jajgatásra, úgy tesznek, mintha semmit sem tudnának; mert hát még esetleg tanúskodni kellene menni. És ez a megmérgezett élet így folyik hétről-hétre, évről-évre, mert a spicliskezés nélkül élő államokban senkinek semmi köze ahhoz, hogy mi történik egy fallal odább. Férje durva bánásmódja miatt csak az asszony tehetne panaszt; de az szegény tőr, míg egy ép oldalbordája van, hiszen ki bírja számítani, hogy mi következik azután: *nincs garancia a törvényben, hogy azután minden jobbra fordul*.

Mennyivel más képe volna ennek a dolognak nálunk. Azért mondom, hogy *volna*, mert itt a dolognak még a bevezetése sem történhet meg; megvan ugyanis a megfelelő preventív intézkedés. A berúgott ember a korcsmából, vagy onnét, ahol leitta magát, haza se jöhet; mert a rendeletek értelmében minden korcsmában kell lenni egy vendégszobának, ahol az elázott vendéget lefektetik s haza nem bocsátják, míg ki nem józanodik. De ha megszöknék, vagy bármiképp útnak eredne, a legelső őrszem elfogná s az őrszoba priccsén józanodnék ki. A hozzátartozóinak persze megizennék, hogy hol van, mert kiléte és lakása felől tisztába jönnek akkor is, ha ő maga nem tudná megmondani. Az *arcképes személyigazolványt* megtalálják nála, mert itt *mindenki köteles azt magával* hordani. De tegyük fel, hogy az őrszem kijátszásával haza jut és ott patáliát csap: másnap már írásban, vagy telefonon jelentik a protektornak a szomszédok, de mindesetre a házfelügyelő, hogy mi tör-

tént s a rendőrség még aznap megidézi, ahol rövid úton megkapja az előírt 5-6 botot, a korcsmáros pedig a pénzbüntetésről szóló fizetési meghagyást, amiért leitatta s útnak eresztette.

Hát bizony még ebben egy kicsit barbárok vagyunk, hogy a testi büntetést el nem töröltük, de legyen mentségünk az, hogy csak olyanoknak jár ki, akik alapjában nem romlott emberek s hirtelenében észre téríthetők. A részegségen kívül csak a nyilvános botránycsinálásért jár még bot. Aki botránycsinál, ocsmány kifejezéseket használ, szeméremszéttőn viselkedik, embert vagy állatot kínoz: az ki nem kerül a botot. De megnyugtatóra mondhatom, hogy 10 éven át nem akad nálunk annyi botránycsináló, mint amennyit Önöknél, vagy másutt egy nap alatt össze lehetne szedni.

Itt mindenkinek tudnia kell, hogy kivüle még mások is vannak, akiknek a nyugalma, érzékenysége respektálni tartozik. A mi országunkban nem fog éjjeli kurjongatókat hallani, akik a munkában kifáradt s pihenni tért polgárságot legédesebb álmából riogatják fel. Itt nem kell a füleit befogni, vagy a mellékutcába térni, hogy ne hallja annak a kocsisnak az éktelen káromkodását, akinek az elakadt lovai nem akarnak indítani, mert tudja, hogy hacsak egy ember hallja is, már annyi, mintha a rendőrkapitány hallaná. Nem lehet azt el se képzelni, hogy mennyivel becsületesebbé teszi az emberek életét az a tudat, hogy alattomoskodni, hamis kártyával játszani nem lehet, mert mindenkinek joga van *kibicelni*.

Azért figyelmeztetem Önt is — fordult hozzám félig tréfásan, félig komolyan — hogy *egyenes úton* járjon; mert ha félre lép, öt perc múlva már én tudni

fogom és lesz ne mulass. Most pedig tegyen őszinte vallomásokat, hogy a főkönyvi lapját kiállíthassam.

Egy nagy könyvbe bejegyezte a személyleírásomat s minden adatot, ami csak az eddigi életemre vonatkozik: hol születtem, hány éves vagyok, mit tanultam, szoktam-e imádkozni, mi a rangom, fizetésem stb. Csak azt nem kérdezte, hogy milyen *vallású* vagyok. Azt hittem, hogy elfelejtette s minthogy azután instrukciókat adott, én is elfelejtettem. Tanácsokkal látott el: hogy a hadseregnél milyen szolgálatra lesz legjobb jelentkezni; hogy az itteni viszonyokba miképp illeszkedjek bele; hazuról pénzt ne kérjek, mert itt szép fizetésem lesz s *drágaság nincs is, nem is lesz*; ha levelet írok haza, azt ő cenzúrázza s továbbítja stb. De legjobban tetszett, mikor azt mondta:

— És ha valami bántódása, vagy kellemetlensége lenne, el ne feledkezzék arról, hogy én vagyok a protektora.

Meg kellett Ígérnem, hogy a nyelvnek neki fekszem s ő is tanúi majd magyarul; hogy a közintézeteket, iskolákat az ő vezetése alatt fogom megtekinteni és tanulmányozni.

Végül adott egy írást, amellyel a fotográfushoz kellett mennem, ahol megkaptam az arcképes igazolványomat — *ingyen*.

Csak mikor ismét az utcára kerültem, vettem észre, hogy milyen mély hatást tett reám mindaz, amit hallottam. Úgy éreztem magam, mintha ebben a tiszta, becsületes társadalomban valami lappangó bűnös volnék, akit a sors vezekelni küldött ide, de aki fél, hogy mindenki leolvassa róla idegen és bűnös voltát s húzódozni fog tőle, mint a bélpoklostól.

Eszembe jutott mind az a szemét, amit európai városokban felhalmozódva láttam, az a sok szenny és

piszok, ami az emberek törekvéseiben, tetteiben mindenütt nyilvánul, ami úgy terjed emberről-emberre, mint az epidémia s melynek gátat vetni sem hatóság, sem valamelyes szérum nem bír. Eszembe jutott, hogy a háború kitörése óta még jobban tombol minden bűn és gazság. Mintha a harcok fúriáin kívül szabadjára eresztették volna a békés társadalom fúriáit is, amelyek éhes fenevadként vetették magukat a tehetetlen tömegekre, hogy az általános veszélyből és nyomorból maguknak soha nem remélt tőkét harácsoljanak. S itt egy asszony mondja azt, hogy becsületes legyek, mert másképp baj lesz. Egy asszony állítja, hogy nincs drágaság s nem is lesz. Egy asszony, akinek a kezében nincs se *törvény*, se *kötél*, csak egy vékony kis *fonál*, mely a közigazgatáshoz fűzi s mégis így mer beszélni; s joggal beszélhet így, mert tudja, hogy millió fonál összefonódva erősebb a kötélnél; tudja, hogy amit ő akar, azt milliók akarják s amit milliók akarnak, *azt akarja* a *törvény* s a törvény kezét itt el nem kerülheti *senki*, mert mindenkinek bele látnak a kártyájába.

Ezek a gondolatok annyira felkorbácsolták a lelket, mintha csak rajtam állt volna, hogy megreformáljak minden fonák társadalmat s csak azon múlték a dolog, hogy innét nem szabadulhatok: *fogoly* vagyok.

Amint tisztársaim körében megjelentem, ismét egy új vonással gyarapodott az a forma, melyet ezeknek az embereknek a lelkéről, gondolkozás! módjáról rajzolgatni kezdtem.

Nincs a világon sehol az a férfikompánia, amely avval ne fogadott volna, hogy:

— Na hát, hogy tetszik a protektor? Fess egy asszony, úgy-e? Mennyire haladtál az udvarlásban? stb.

Szinte vártam is ezeket és hasonló kérdéseket, némi célozgatásokat és szemhunyorításokat. Annál inkább meglepődtem, hogy az ő érdeklődésük éppen olyan volt, mintha egy 60 éves bácsinál vizitettem volna. Egy hang se érintette azt a körülményt, hogy a protektorom nő, még pedig elég szép, fiatal nő, pláne özvegy. Kénytelen voltam konstatálni, hogy ilyen *gavallérok* mi nem tudunk lenni; a gondolkodás *intelligenciájának* erre a fokára a mi embernevelésünkkel és társadalmi erkölcsainkkel sohse fogunk jutni. Irigyeltem ezeket a fiúkat s gratuláltam magamban az ország hölgyeinek, akiket itt annyira tisztelnek, hogy nimbuszokat még csak ártatlan tréfával sem érintik.

Mindjárt gondoltam, hogy itt a nők helyzete és értékelése is egészen más, mint a többi *művelt* államokban. S erről csakugyan nemsokára teljes mértékben meggyőződtem.

IV.

A család.

Minél többet láttam és hallottam, annál több új és meglepő dolog tárult fel előttem, de még mindig távol álltam attól, hogy ennek a bámulatos társadalmi rendnek a teljes szervezetét áttekinthettem volna.

Saját kérésemre a sátoortáborokat vizsgáló bizottságba osztottak be, hogy így az ország különböző vidékein megfordulván, alkalmam legyen minél több megfigyelésre. Egyelőre az ország nyelvének a megtanulására vettem rá magam, amelyben a gazdám útmutatása és társalgása mellett rohamosan haladtam. Szolgálatban és azonkívül mindig együtt voltunk s nem hagytam neki békét, míg egy-egy szociális kérdést, vagy törvényt el nem magyarázott.

A törvényhozás — magyarázta többek közt — itt is abból indult ki, mint mindenütt a világon, hogy az állam alapja a *család*. Csakhogy míg ezt világszerte csak mondják, vagy gondolják, de nem gondoskodnak arról, hogy ez az alap erős is legyen, amelyen a társadalom építménye rendületlenül álljon, addig itt minden erő, amit a társadalom adhat, a család erein buzog keresztül s úgy árad szét az összes szervezetekre; a család a gyökér, a törzs, amelyet az összes éltető források istápolnak, hogy erőteljes, virágzó ágakat hajtson; a család a szentély, amelyből az erénynek mindenféle formában ki kell sugárzania.

A házasság itt nemcsak a liturgiában *szentség*, hanem az életben is.

S ebből a szentségből az állam senkit sem enged kirekeszteni, sőt inkább segítséget nyújt, hogy mindenki felvehesse. *Legkésőbb 25 éves korában már minden férfi olyan társadalmi helyzetbe jut, hogy családot alapíthat.* Ha valamiféle akadály ebben útját állja, az állam tartozik elhárítani. A törvény nem engedi meg sem a *celibatust*, sem a *vadházasságot*. A róm. kath. pap törvényesen elismert polgári házasságot köthet, sőt kell is kötnie, ha magányosságban nem akar élni; a katonatisztnak nem kell kauciót letennie, ha nősülni akar: elvehet akármilyen szegény leányt. A szegény hivatalnoknak nem kell aggódni, hogy miből tartja el a feleségét, mert amint megnősül, nyomban *magasabb* fizetést kap. A fiatalságot — úgy a fiúkat, mint a lányokat — minden hitegetés és cserbenhagyás ellen a törvény vasszigora védi. Arra azonban nagy gond van, hogy szerelem nélkül házasságra, senkise lépjen. Az meg nem történhetik, hogy szülő, rokonság, vagy család egy leányt ahhoz *kényszerítse* akit nem szeret. E felett a protektorok öröködnék. Az is ritka eset, hogy valaki a leendő párját a vagyona miatt szemelje ki; mert a férfi a nő vagyonára rá nem szorul annyira, hogy e miatt egy kellemetlen frigyet örökre a nyakába vegyen, a leány pedig nem kénytelen attól való félelmében férjhez menni, hogy majd nem tud tisztességesen megélni, mert e felől biztosítja *az állami szervezet*. Szóval itt a házasságkötéseknél a szerelem a főtényező. Az sem tart itt vissza a házasságtól senkit, hogy a másik félnek esetleges rossz indulatait, szenvedélyeit megrontják az egész életét. A családi tűzhely békessége, tisztasága felett nemcsak a jó nevelés örökődik, amelyben a fiú és a

leány felnőtt, hanem a törvény és a hagyomány is, mely különösen az anyát a hajdani matrónák nimbuszával övezi. Itt az anyaság valóban *áldott állapot*, mely megkülönböztetett tiszteletet és jogot szerez viselőjének. Elég megemlíteni a törvénynek azt a rendelkezését, amely a *választói* jogot szabályozza: az anyáknak *plurális szavazati joguk* van úgy az országgyűlési, mint a községi s egyéb választásoknál. A törvény ugyanis szavazati jogot ad az országban született *minden teremtett léleknek*, még annak is, aki ma látta meg a napvilágot, mert hisz annak még talán nagyobb érdeke az, hogy milyen irányban fejlődik tovább az ország, mint az öreg embernek, aki könnyen azt mondhatja, hogy „utánam a vízözön.” Ennélfogva a kiskorúak helyett 20 éves korukig az *anya* szavaz, árvák helyett a gyám.

Micsoda magasztos érzés van abban, mikor az asszony — ha családja után érdeklődnek — azt feleli: „*12 szavazatom van!*”

A családi élet melegét, bensőségét nagyban előmozdítja az, hogy nincsenek politizáló, kártyázó, mulató klubok, csak tudományos és kulturális társaságok, ahová ha ellátogat is tanulni, vagy olvasni időnkint a férfi, vagy a nő, bizonyára csak addig marad ott, míg tudásvágya ott tartja, de ez a hely nem felejteti el vele a nyájas otthont, mint ahogy ez Európaszerte megeshet a fényes, nagy kényelemmel berendezett kaszinókban s más szórakozó helyeken.

A kávéházakban is csak billiárdozni szabad, a kártyajáték, még a legártatlanabb durák is, mindenütt tilos. Aki játszani akar, meghívja ismerőseit, barátait magához, ahol a játéknak egészen más színezete és értéke van, mint a klubban, vagy a kávéház külön szobájában. Itt nem mennek tönkre családok az apa,

vagy az anya játékszenvedélye miatt. Ha mégis megtörténik, hogy valakinek a pénzét kártyán, vagy más szerencsejátékon elnyerték, nem kell egyebet tenni, minthogy az esetet a protektorának bejelenti és néhány nap múlva vissza kapja hiány nélkül az egész elvesztett összeget. Ilyen módon a családok egymásra vannak utalva, nemcsak faluhelyt, hanem a városban is; s minthogy majdnem mindenki egyforma nevelésben részesült s osztálygóg, sem politikai civakodás nincs, a mások vallásával pedig senki sem törődik, könnyen megy az ismerkedés, barátkozás, mely nyílttá teszi a családi életet s nem engedi befészkelődni a *zsugoriságot*. Mindenkit szívesen látnak s mindenüvé szívesen elmennek, mert tudják, hogy az ott töltött idő valóban szórakozás lesz, nem pedig üres *kecmergés*, mint az úgynevezett nagyvárosi zsúrokon. Ebben pedig nagy része van annak a körülménynek, hogy az egyforma nevelés, közös nemzeti és emberi ideálokon kívül zene- és énekkészséggel rendelkezik majdnem minden ember s ha három-négyen összejönnek, már zenekart, vagy dalárdát képeznek. S minthogy a legszebb nemzeti melódiákat és dalokat az iskolából kiviszik az életbe, mindenkinek jól esik hallgatni azt, ami mellett újra gyermekeknek álmódja magát. Nem ritkán látni ilyen családi összejövetelek s hangverseknyek alkalmával, hogy az öregek könyeznek, akár csak az Attila lakomáján, de nem szomorúságból, hanem afelett való örömeükben, hogy ím most az unokák lelkéből száll az az ária, amelyen egykor az ő leikök is így emelkedett.

Ha mérsékeltabb is ez a mulatság, mint az európai *duhajkodás*, vagy *lumpolás*, de mindenesetre tisztább, erkölcsösebb, melegebb s ami fő: a család minden tagja részt vesz benne. Nem *kesereg* az egyik, míg

a másik *mulat* s a gyermekeknek is olyan példa ez, amely után nehéz volna őket hitvány, egészségölő tivornyázásra rábírní.

Nem is szükséges felemlíteni azt, hogy ilyen családi összejövetelek, mulatságok közelebb hozzák egymáshoz a két nembeli fiatalságot s az ismeretség, amit már esetleg gyermekkorukban kötöttek, folytatódik tovább s nem ritkán csak a sírnál végződik. Ha pedig megtörténik, hogy itt, vagy ott félreértés támad a családok között, nem lesznek ám azok életre-halálra örök ellenségek, mint a Montuchik és Capulettek, hanem közbe lépnek a protektorok s egész ambícióval neki feküsznek, hogy kibékítsék őket. Ha idegen ember, vagy család telepszik le a községben, azt a protektor veszi pártfogásába s bemutatja ott, ahol az ismerkedés megkezdését jónak látja.

Azt mondhatnád, hogy iszen jó, jó! így rendben volna a családi élet. Utóvégre másutt is, ahol főkép a férjoram itt-ott kirúghat a hámból s eltivornyáztatik — bár az asszony e miatt csakugyan joggal kesereg — de még a családi élet emiatt ott sem inog meg, talán még a boldogság se vész bele. De mi lesz akkor, ha a csélcsap házastárs — akár a férfi, akár a nő — elkezd kertelni, ami aztán a családi tűzhelyet csakugyan kihűléssel fenyegeti.

Hát bizony nálunk ezelőtt az eset előtt sem hunyt szemet a törvényhozás; és nagyon érdekes e tekintetben a mi felfogásunk az európai, vagy mondjuk: *civilizált* felfogáshoz képest.

Mi előttünk ugyanis érthetetlennek látszik az a civilizált felfogás, amely *bigámiának* minősíti a házastársnak azt a cselekedetét, ha a már törvényes társa mellett még egy másikat *törvényes* társául fogad; de

hem minősíti bigámiának azt, ha *törvénytelenül* kettős, vagy többszörös házasságra lép.

Hát minálunk ez is, az is bigámia, melyre a törvény egyforma — még pedig jó szigorú — büntetést szab. Es pedig mind a kettő törvényszerint üldözendő cselekvény, mint másutt a bigámia. Tehát nem várnak arra, míg az asszony panaszt tesz, hogy a férje ezt, vagy azt kitarlja s[^] emiatt válni kényszerül. Megesik, hogy az asszony nem is tud róla, hogy az ura ellen bigámia címen megindították a tárgyalást. Sokszor egész életében sem tudja meg a másik fél, hogy az ő nyugalma, családi boldogsága fenyegető veszedelem hogyan foszlott szét a protektor és bíró kezében. Aki másba szeret s nem akar anélkül élni, nem tehet egyebet, mint hogy a házastársától elválik; mert nincs joga senkinek sem a másikat csalni, vagy gyötörni. A válás különben is könnyen megy, különösen ha gyermekek nincsenek. Elég, ha a protektor bejelenti a bíróságnak, hogy *mind a ketten* válni akarnak, mert már akkor a protektor meg van győződve arról, hogy ezeket kár volna együtt tartani, hisz ő *belelát* mind a kettőnek a lelkébe. Ha gyermekek vannak, vagy az egyik fél nem akar válni, akkor már jogi s állami kérdés lesz a dologból s mindenesetre anyagi és erkölcsi garanciák kellene úgy a gyermekek, mint a megsértett fél biztosítására. De ezek a garanciák aztán biztosak és hatalmasak: a kötelezettségnek eleget kell tenni; nem lehet kijátszani a törvényt, sem kivándorolni Amerikába.

Vadházasságról pedig még akkor sem lehet szó, ha esetleg a férfi is, a nő is szabad; mert az állam ezt nemzetgazdasági s erkölcsi szempontból sem tűri, de meg az ilyen frigy törvényesítését a szenvedő fél rög-tön és elvitázhatatlanul kérheti, sőt követelheti. Még

azt is vadházasságnak minősítenék, ha egy nőtlen férfi *barátnőt* akarna tartani. Sőt ilyen esetben a társadalmi állás és a vagyonosság a büntetés mértékét csak fokozza. Nem juthat senki sem a vagyona révén semmi-féle *praerogativához*. *Demokraták* vagyunk.

Ezzel szemben azonban a *prostitúció* oly tiszta és diszkrét, hogy ennek párja nem volt s nincs is a földtekén. Teljesen állami szervezet, mely kiterjed a legkisebb falura is s az az igazság és emberszeretet, mellyel itt minden intézményt, de különösen ezt kezelik, kizárja teljesen a leánykereskedést s azt a szennyet, amely másutt evvel jár.

Olyan nagy itt a felügyelet, hogy a külföld irigykedő próbálkozása sem képes ezt valami kórral inficiálni. Az egész országban nincs *venerikus* beteg.

V.

Az iskola

Akármilyen jól éreztem is magam ebben a kedvem szerint berendezett államban és városban, mégis *szorongó* érzés *fogott el mindig*, amikor hazám és szeretteim eszembe jutottak. Mi történik otthon, tudják-e, hogy hová lettem, kaptak-e hírt rólam, vagy már a requiemet is megtartották üres koporsóm felett? Hát a hadsereg s az én drága csapatom harcol-e még, győz-e, vagy veszít? Nincs gyötrőbb érzés a honvágnál és a honfibúnál. Jól tette az ezredes, hogy nem sorozott a repülő osztályba, mert minél több időt töltöttem itt, annál inkább éreztem, hogy ha egy légi paripát megnyergelhetnék, minden tisztí becsületszavam dacára sem állnék jól érte, hogy nem az édes honi földön *landolnék-e* másnap. Nem csoda hát, hogy határtalan gyermekes örömmel futattam, a protektpromhoz, mikor megtelefonálta, hogy leveleim érkeztek hazulról.

Anyám és bajtársaim írtak. Az izeneteimet megkapták, tudják, hogy semmi bajom sincs. Otthon is rendben megy minden: senkinek semmi baja. No hála Istennek. Ha békeidőben arról értesítenek, hogy a főnyereményt megütöttem: nem töltött volna el olyan édes érzéssel, mint ezek a hírek. Most aztán egy darabig félre minden aggodalommal s nagy erővel neki a tanulmányoknak. Nyomban el is határoztuk a protek-

torommal, hogy másnap egy iskolát fogunk meglátogatni. Ismertem ugyan már az iskolás gyermekeket látásból: amint az utcán illedelmesen jártak-keltek célszerű, szellős ruhájokban, amelyet egyaránt hord fiú és leány; láttam vidám csapatokban felvirágozva és énekelve haza térni a kirándulásokról; láttam százféle játékukat a sétatereken s megbámultam az ügyességet és találékonyságot, amelyet ezek az apró emberek kifejtettek: de komoly munkájok színterét, az iskolát, csak most vettem részletesebb vizsgálat alá.

— Minden népiskolának — magyarázta a protektorom — falun úgy, mint városon *udvara* és *kertje* van. E nélkül a kormány iskolaépületet nem engedélyez. Az udvar szórakozásra, a kert tanulmányra és munkára való. Mindegy — úgymond — akármelyik iskolát tekintjük meg: a külső stíluson kívül, mely mindig lehetőleg egyszerű és ízléses, a lényeg, a szellem mindenütt egyforma. *Ab uno disce omnes*. (Egyből megismerjük mindet.)

Az igazgató, akivel már egy kissé megtudtam magamat értetni, nagy örömmel vette látogatásunkat s minden helyiségbe szabad bemenetelt engedélyezett. Korán jöttünk; még a tanulók nem voltak jelen, de a fogadtatásukra már minden készen állt.

A szemléltető eszközök, képek, térképek mindenütt előkészítve; a tanítók, tanítónők osztályaikban foglalatoskodnak, vagy a folyosón sétálnak.

Nyolc óra felé jönnek a gyerekek: fiúk és leányok. De nem lehet őket egymástól megkülönböztetni, a ruhájok egyforma, kalap nincs: mind hajadonfővel jár fél rövidre nyírott hajjal, a lábbeli többnyire saru (szandál), a kisebbeknél semmi. Az osztály fogasáról mindenki leakasztja a *lebernyegéét* s a ruhája fölé veszi. Olyanforma ez, mint amilyen nagy kötő formát a

párisi iskolás gyerekeken lehet látni. Csakhogy ez nem kék, mint Parisban, hanem fehér. Hát győzik ezt a témérdek fehér angyalbőrt — vagy minek nevezzem — mindig tisztán tartani, szóltam meglepetve az igazgatónak. — A tisztaság nem boszorkányság — mondta — s nálunk az egész társadalomban az a jelszó, hogy a vizet és a szappant nem szabad kímélni.

Megkezdődött a tanítás; bementünk egy-egy osztályba. Mindenütt két tanítót találtunk: egy férfit és egy nőt. Az egyik tanít, a másik felügyel s a gyermekeket gyámolítja. Ezt a luxust a protektorom úgy magyarázta, hogy hetenkint felváltva tanítanak s mindenik *intenzív* igyekszik lenni a másik miatt. De meg ha az egyik megbetegszik, a másik fennakadás nélkül tovább tanít. A gyermekekre nézve is üdvös az, hogy ketten vannak: egy férfi és egy nő; így az osztály egy nagy *család*. Meg aztán általános tapasztalás, hogy az iskolába járó tanulók nagy hányada azért nem tud, mert nem figyel. Ritka az olyan tanító, aki egymagában magyarázni, kikérdezni is, meg a többi gyermeket is megfigyelni képes; a másíknak is elég dolga akad, hogy mindenikre gondja legyen: figyel-e, dolgozik-e.

Itt nem fordulhat az elő, hogy míg a tanító magyaráz, addig az utolsó padokban *pirum-pórum-pax*-ot játszanak.

De hát hogy bírja az állam és a község ezt a kétszeres fizetést? Hiszen nálunk néhol még egy tanítót sem képesek tartani.

— Pénz mindenütt volna — szólt a protektor — de elköltik egyébre; itt az a jelszó, hogy milliókat a szükségesekre, de egy fityinget se a szükségtelenekre. Különben sok dologban megtérül ez a látszólagos túlkadás: nem kell beteghelyettest tartani s az alkalmazottak *egész* napi munkára vannak kötelezve s nem

kell külön szaktanítókat fogadni. A tanító is, mint a hivatalnok, a gyári munkás, meg mindenki, aki fizetésért dolgozik, 8 órai munkára van kötelezve, amelyből azonban 1 óra a jövésre-menésre beszámítódik, tehát a tulajdonképeni munkára 7 óra jut. *Nyolc órai napi munkánál többre kötelezni senkit sem szabad, még ha maga akarná is;* mert a pihenésre, nyugodt étkezésre, szórakozásra, művelődésre kell a többi idő. De a 8 órai munkát rendesen vállalja mindenki, mert mindenütt óradíjat fizetnek, még a hivatalokban is; amit úgy kell érteni, hogy a megállapított kulcs szerint annyiszor kapja az alapidíjat, ahányszor 8 órát dolgozott egy hónapban. Például, ha 2 korona volna az alapidíj, akkor egy napra 16 korona, tehát egy hónapra $26 \times 16 = 416$ koronát kap, ha egész hónapban egy órát sem mulasztott; mert az elmulasztott órákért fizetés nem jár, még betegség esetén sem. Ez egy kicsit szigorú rendelkezésnek látszik, de a kormány azért állapodott meg ebben, hogy elejét vegye minden téren annak a visszaélésnek, amelyet a családi elfoglaltsággal és apró-cseprő betegséggel mindenütt üznek, ahol meghatározott összegű fizetés van, rátolván a munkát a szerényebb kartársakra, akik a mulasztási ürügyek feltalálásában nem olyan leleményesek. Evvel egyúttal egy óriási szociális érdeket is támogat a törvény: az általános *egészség megóvásának* az érdekét.

Hihetetlenül hangzik, pedig statisztikailag igazolt tény, hogy amióta ez a rendszer áll, a dolgozó emberek körében a betegségek esete mintegy tizedrésztére csökkent, ami nemcsak azt mutatja, hogy minden haszontalan gyomorégés miatt nem igen engedi valaki oda veszni az óradíját, hanem azt is, hogy mindenki fokozottabb mértékben *vigyáz* magára s ápolja az

egészségét. De ha még kénytelen is valaki mulasztani s némi összeget elveszíteni, az itt megszabott óradíjak akkor is jóval felülmúlják azokat a fizetéseket, amelyeket meghatározott összegben szokás adni. *Jól megfizetjük a munkát, mert meg kell érte dolgozni.*

Ha valaki mégis hosszabb ideig kénytelen mulasztani s pénzbeli vesztesége a háztartása egyensúlyát fenyegetné, akkor a protektor lép fel s a szükséges pótlást a munkaadó köteles megadni.

Itt a fizetési kulcs megállapításánál is más elvek uralkodnak, mint szerte Európában. így például a népiskolai tanító óradíja több, mint a középiskolai tanáré; mert a középiskolainak csak a saját szaktárgyát kell tanulmányoznia, míg a népiskolai tanítónak úgyszólván univerzális zseninek kell lennie, ami azonban — mellesleg megjegyezve — itt nem nagy ritkaság, mert a nevelés már megtermi a széleskörű tudást. Akinek nincs tökéletes hallása, aki nem énekel s valami hangszerhez nem ért, nem lehet tanító; kell, hogy lovagolni, úszni, tornázni, gyalogolni tudjon és szeressen; ismerje a gyermekjátékokat, értsen a kertés földműveléshez, jártas legyen a kézimunkákban: a gyalut, a kalapácsot époly jól kezelje, mint a tüt és főzőkanalat. Ugyanilyen elbírálás alá esik a tanító is.

Hogy hol szerzi meg mindezt az ismeretet? Jórészt már az iskolában, de aztán a tanítóképzőben. A népiskolában a gyermek a tanulás mellett kézimunkával, földműveléssel, főzéssel is foglalkozik. A felső osztályban megtanul lovagolni, úszni s már a középiskolában inkább csak tökéletesíti magát minden ügyességekben: főképp a *tornában* a *zenében* és a *fegyverek* kezelésében.

A középiskola elvégzése után, rendszerint 17 éves

korában lép az ifjú (a leány) a tanítóképzőbe, ahol 4 esztendei rendszeres tanulás és gyakorlás mellett ber¹ járja úgyszólván az egész országot s oly széleskörű ismeretekre tesz szert, hogy valóságos lexikonnak látszik, mikor onnét 21 éves korában kikerül. Akkor bevonul a katonai szolgálatra — a nő is — melynek leltével a férfi tanítani megy, a nő pedig vagy férjhez megy, vagy otthon vezeti a háztartást 30 éves koráig, amikor ő is tanítást vállalhat, ha addig *férjhez nem ment*, vagy már *özvegyé* lett.

A sok mindenféle gondolat közt, amelyet ennek a szokatlan állami szervezetnek az ismertetése bennem keltett, a legkiválóbb mindenestre az volt, hogy íme itt eltalálták a módját annak, hogy mikép adjanak a *néptanítónak* kellő képességet és tekintélyt. Több fizetés, mint a középiskolában! Na hát erre nálunk valamennyi vaskalap megrepedne.

Ez alatt a gyermekek kivonultak az udvarra, mert minden óra után egy negyedóráig játszanak.

A 7 osztályból mintegy 300 gyermek lepte el a tágas, mintegy 400 négyzetei területű udvart, melyen több helyen homok-várak emelkedtek. Ezek körül folyt a legélénkebb játék. Az ostromlók rohanása, a védők birkózása, lehengeredése, gomolygása valóságos festői látványt nyújtott. S nekem az tetszett legjobban, hogy a hencsergő, hancúrozó tömegben maguk a tanítók sem tudták, hogy melyik a fiú, melyik a leány. Itt volt előttem egy teljes népiskola, melynek a szervezetről körülbelül ezeket mondta az igazgató:

— A népiskola mindenütt az egész országban állami és egységes tanterv szerint működik. A gyermek 7 éves korában lép az iskolába és 7 évig köteles oda járni. Magántanuló nincs. *Mindenki gyermekének*, ha még olyan nagy úr is, nyilvános iskolában kell tanul-

nia és nevelődnie, csak a bénák s holtig betegek tanulhatnak otthon, de minden év végén nyilvános vizsgálatot tesznek.

Idegen nevelőnőket, *bonne-okat* nem szabad a gyermekek mellett tartani, mert azokban nem az a *lélek* van, amit mi a gyermekben ki akarunk fejleszteni. A nyelvek miatt sincs ezekre az idegenekre szükség, mert az állam képez szegény, jóra való leányokból nevelőnőket, akik néhány évet *államköltségen* külföldön töltenek s bizonyosan szebben és jobban beszélnek és írnak, mint azok a bizonytalan képzettségű idegen egyének.

A 7 esztendőre úgy van tapasztalás útján beosztva az összes tanulni való, hogy mire a tanuló a végére ér közepes szorgalom mellett is minden irányban jóval többet tud, mint az európai középiskolák 6-ik osztályának bármely növendéke, aki pedig már 10 évig járt iskolába, de akivel a drága idő nagy részét haszontalan és feledésre szánt dolgokkal pocsékolatják el. Arról nem is szólok, hogy testileg és lelkileg mi különbség van a mi gyermekeink s a többi között.

És ami fő, a gyermek nemcsak ebben a városban ilyen, hanem mindenütt: a fővárosban, a falun, a pusztán. Talán lámpással sem lehetne az egész országban egy analfabétát találni. Hiszen azt a tanfelügyelőt vagy szolgabíró, akinek a körletében iskola nélkül nőne fel egy gyermek, azonnal elcsapnák a hivatalából.

Hol veszünk annyi tanítót? Egyszerű a megoldás. A kis falukban, tanyákon, ahol a gyermekeket össze kell egy központba hordani, a katonaság veszi át a nevelő és tanító szerepet, ami itt nem különös dolog, mert a nevelés és katonaság szinte egyet jelent, mert a katonai szolgálat csak folytatása és betetőzése az ifjúság hazafias nevelésének.

A katonaságnak van lova, kocsija fölös számmal: össze hordja a tanyákról a gyermekeket; tanítja, főz nekik s este haza szállítja.

Megnéztem a tantervet. Az alsóbb osztályokban mindennap írás-olvasás egy órán át; számolás, országismeret, ének és rajz hetenkint 2-2 óra. Erkölc- és társadalomtudomány hetenkint 1 óra. A 3 felső osztályban a hazai nyelv mindenütt heti 5 órában szerepel, az ország-világismeretben a földrajz, a természetrajz tanítása foglaltatik heti 2 órában; az erkölcs és társadalom-ismeret felkarolja a hazai és világtörténelmet is heti 2 órában. Hetenkint 2 órában számolnak, 3 órában rajzolnak (szabadkézzel és rajzeszközzel) és festenek. A természettudományok (fizika, kémia, gazdaságtan, egészségügy) elméleti része minden osztályban egy-egy órára terjed, míg a gyakorlati része a műhelyekben, szlőjdben, konyhában szerepel.

A délelőtti tanítás tehát nem több heti 15 óránál, vagyis minden délelőtt van 3 óra (8-11.), de *csütörtökön nincs tanítás*, hanem egésznapos, vagy félnapos kirándulás.

— Ennek az intézkedésnek a magyarázata abban rejlik — világosított fel az igazgató — mert hiába hangoztatnánk, hogy a tanulóknak tudományos, vagy szórakozó kirándulásokra van szükségük, ha időről nem gondoskodunk, mint ahogy önöknél sem, de más országokban sem gondoskodnak. A vasárnap nem arra való, mert délelőtt minden tanulónak templomba kell mennie s vallásos oktatást hallgatnia. Délután esetleg a szülőkkel vagy rokonokkal tölti az időt.

Azonfelül meg, ha már a *cserkészséget* elfogadtuk ifjúsági sportnak, akkor ne csak *némely* tanuló részesüljön annak az örömeiben és nevelő hatásában, hanem *mind*. Nálunk minden tanuló cserkész, amennyi-

ben van hátizsákja s magához való botja s a mindennapi ruhájuk már olyanforma, mint a skót cserkészeké: kirándulásra alkalmas; csak egy kis vizállógallért — télen köpönyeget — visznek magukkal. Mert télen is kimennek. Általában az időjárás nem jön tekintetbe: *minden csütörtökön menni kell, ha esik, ha fúj.*

A tanszemélyzet előre megcsinálja a tervezetet, a kirándulásokat intéző bizottság jóváhagyja s minden tanító — tanítónő — köteles vezetni a kijelölt csoportot, vagy osztályt. így szokunk hozzá már gyermekkorunkban, hogy a szabad levegőt mindennél többre becsüljük; hogy szeressük a napfényt, a derült vagy borús eget, az esőt, a havat, a szelet, a kopár sziklát, virágos vagy parlagmezőt, a lombos, vagy lombtalan erdőt; szóval: a *természetet.*

Feltűnt, hogy nincsen a tantervben *vallástan.* Hiszen már említettem, hogy a vallásomat még a protektorom se kérdezte, pedig az ugyancsak aprólékos dolgokat is beírt.

Nagyon érdekelt az igazgatónak erre vonatkozó felvilágosítása.

— Igen — monda — szorosán vett vallástant az iskolában nem tanítanak, pedig mondhatnám, hogy talán a legvallásosabb nép vagyunk egész Európában. A *börtönöket és bordélyházakat leromboltuk és templomokat emeltünk helyükbe.* Imádkozunk minden alkalommal, amikor vallásos — de nem bigott — embernek imádkozni illik. Vasárnaponként szünetel minden nyilvános munka s a templomba megyünk. Aki nem mehet oda — az a tanyán lakó földműves — az ő szemhatárát befödő égboltozatot templomnak érzi s fohászkodik.

A káromkodó, vagy a morális érzést sértő embert

sehol sem büntetik olyan szigorúan, mint nálunk. A vallásos érzésből kifolyó tulajdonságok: az emberszeretet, a mások jogainak tisztelete, az egymásiránt való türelem, előzékenység s az ebből fakadó lovagiasság és elegáns viselkedés még a nőkben is túlsúlyra jut, pedig az iskolában vallástant nem tanítunk.

A törvényhozás abból az elvből indult ki, hogy egy államban csak egy erkölcsi felfogást, egy morált, egy etikát szabad tanítani, mely kötelez mindenkit, nemcsak külsőleg, hanem lelkileg is, nem tekintve, hogy milyen felekezethez tartozik. A tapasztalás azt mutatja, hogy amely államokban a gyermekek erkölcsi nevelése tisztán a felekezetek kezében van, némelyik vagy elhanyagolja, vagy lazább alapokra fekteti a morált, aminek aztán azok isszák meg a levét, akik szigorúbb, vagy ideálisabb erkölcsi nevelésben részesültek: a *tágabb* lelkiismeretű egyének azok rovására akarnak boldogulni, akik nemcsak a *hasznot*, hanem a *becsületet* is nézik. így áll elő a társadalmakban bizonyos félszegség, féltékenység, feszültség. Amit fokoz még az a rossz szokás is, hogy a társadalom az emberek vallását nyilvántartja. Itt az állam a becsületességet, a vallásosságot megköveteli, de avval hogy ki milyen felekezethez tartozik, nem törődik. A születési bizonyítványokba sem vezeti be a vallást. A hívek vallásos neveléséről, istentiszteletéről gondoskodni az egyházak dolga.

Az iskolában a tanító tanítja az erkölcostant, mely mintegy alapját képezi a társadalomtudománynak, mely nálunk — mondhatnám — a legfontosabb tantárgy. Az *embernek önmagában való semmisége, a becsületes társadalom szükséges volta, embertársaink értéke, megbecsülése*; ezek az alapelvek képezik a társadalomtudomány bevezető lépcsőit. De azért ez

nem valami száraz, nagyképű tudomány ám! Mindjárt az elején ott áll Robinson, amelynek meséje és tárgyalása megnyitja a gyermekek lelkét s fényével, melegével beragyogja és megtermékenyíti annak minden zugát az Isten és emberszeretet számára, a társadalom megbecsülésére. A családi tűzhely örökké lobogó lángú szeretetéről nem kell sokat beszélni, ha elmondjuk a szentírásból a „Tékozló fiú” történetét. A hit és szeretet nélkül való társadalom undok képét hű tükörben mutatja „Tamás bátya kunyhója.”

Érdekes mesék és példázatok nyomán eljutunk a mai, meglehetősen szövevényes társadalmi állapothoz, melynek az összebogozott szárait azután egyenként kibontogatjuk és így serdülő gyermekeink már meglehetősen ismerik nemcsak a jogokat és kötelességeket, hanem azokat a pilléreket is, amelyek egy *becsületes* társadalom fentartására szükségesek s amelyek közt legerősebb a *tiszta erkölcs*.

A társadalom ismeretébe kapcsolódik azután a történelem, mely a jelen helyzetből kiindulva nyúlik visszafelé a mondai időkig. Persze a fősúly mindenütt a hazai történetre esik: a világ története a népiskolában csak nagy vonásokban rajzolódik, melyhez az ország-világ ismerete mint földrajz simul.

Míg egy pár osztályban bent nem voltam, nem tudtam elképzelni, hogy azt az óriási anyagot, amelyet a tanterv előír: hogy tudják megemészteni s azt a sokoldalú ismeretet, amelyet ez a tanterv a végzett tanulóban feltételez: hogy képesek megszerezni.

A természetrajzból most — gyümölcsérés idején — a gyümölcsfákat tanulták. Egy óra alatt az összes gyümölcsfák előkerültek: cseresznye, meggy, szilva, kökény, dió, alma stb. Kevés beszéd, sok mutató: egy-egy ág, a teljes fa képe, fájának feldolgozott da-

rabja s a gyümölcs egészben és szétvágva. (De hányféle alma!) A gyermekek jellemeztek s végül megfelelő verseket mondtak. (Mintha értettem volna: „Ezt a diófát még nagyapám ültette.” „Hajdanában Kandi Klára.”) A tankönyv sovány kis könyv, inkább csak füzet, amelyből nem is kell egyebet tanulni, mint a *latin* nevét, mert a botanikai elnevezést megkövetelik. Eszembe jutott, hogy a mi iskoláinkban egy egész órán tanulják az almafát, egy másikon a körtefát stb. Mégis mikor a vizsgálaton azt mondja az elnök: „No hát beszélj a körtefáról.” Néz a kis tökfilkó és nem tud mit mondani, míg a tanító neki nem lódítja.

Hát még az állatok tanításában micsoda óriási különbség lehet. Nálunk bemagolja a könyvből, hogy az állat feje *hosszúkás*, teste *megnyúlt*, lábai *rövidek*, szőre (tolla) *barnás*, itt-ott *vörnyeges*. Fejétől a farkáig 36 cm., a farkától a fejéig stb. Ezek nem tanulnak be semmit, ami feledésre van szánva s a tanító értéktelen beszéddel nem tölti az időt. A lényegyet azonban pontosan meg kell tanulni. De annál többet olvasnak a tanult dolgokról. Úgy látszik az olvasáson s az olvasás megkedveltetésén van a főszűly.

A nyelvtani órán az alacsonyabb osztályokban írnak, olvasnak: a helyes írást és a helyes kiejtést gyakorolják; a felsőbb osztályokban már hibátlanul kell írni és beszélni. Könyv nélkül csak dalokat, költeményeket s remekíróikból szebb prózai szemelvényeket tanulnak, mely mellett megismerik a nemzet irodalmát s ennek történetét. Feltűnt, hogy egyes osztályokban *balkézzel* is írtak. Ennek aztán magyarázatát leltem az egész nevelési vonalon érvényesülő elvben, hogy *mind a két kezet egyformán kell tudni használni minden munkánál*. Hogy mind a két kézzel írhasanak a papíros ide-oda ferdítgetése nélkül: az *álló írást* fo-

gadták el iskolai írásnak, melynél a papiros mindig merőlegesen állhat, akármelyik kézzel írnak. A rajzban a balkezet úgy ügyesítik, hogy minden rajzot elkészítenek előbb jobb, aztán balkézvel. Kívánságomra felmutattak már elkészült rajzokat s bizony a legtöbb esetben nem lehetett megismerni, hogy melyik a jobb és melyik a balkéz munkája.

Leginkább igyekeztem bejutni egy társadalomtudományi órára, mert ilyesféle tantárgynak nálunk még hírére sem hallottam. A III. osztályban volt éppen ilyen óra, hát oda mentünk hospitálni. Fogyatékos nyelvtudásommal csak annyit értettem meg, hogy a *köztisztaságról* szólt a lecke s a tanító folyton ilyen kérdésekkel fordult a tanulókhöz: „Mit tennél ebben az esetben, miért? Mire való ez az anyag, az az esz-köz? A protektorom azonban lestenografálta az én kedvemért az egész anyagot s csak óra után értettem meg teljesen, hogy milyen nagyfontosságú dolgokról esett szó. Köztisztaság! Evvel másutt csak a hatóság *foglalkozik*; itt meg már a gyermekeket *rászoktatják*.

Íme egy kérdés! Szoktál-e köpködni, Lajcsi? Nem én! S miért nem? Mert az nagyon illetlen dolog! He-lyes, nagyon illetlen, de még a mellett utálatos és a köztisztaságot, meg a közegészséget veszélyeztető do-log. Ha mégis valami okból minden áron köpni kel-lene, mit csinálnál Karolin? Elővenném a zsebkendő-met. Lássátok, még a legműveletlenebb embernek sem szabad köpni, különösen az utcán nem, amely mind-nyájunk tulajdona s már e miatt sincs joga senkinek se, hogy piszkossá, utálatossá tegye s még amellé eset-leg a közegészségnek is ártson. Ezután következett némi magyarázat a bacillusok elterjedhetéséről a tisztátalanság által. Az utcáról szólva, megbeszélésre ke-rült még a papiros és egyéb hulladék elszórása, a

törlőrongyoknak a kirázása a járó-kelők nyakába, amit itt — úgy vettem ki az értelmét — nemcsak a jó ízlés, hanem a törvény is tilt.

Érdekes volt annak a kérdésnek a felvetése, hogy mi a *piszok*? A gyermekek persze csak azt akarták elismerni, hogy: a por, a sár, meg a korom. De a tanító rávezette őket, hogy a legfinomabb étel-morzsa, mely az arcukon, vagy ruhájukon maradna, sőt még az arany is piszok ott, ahova *nem való*: az aranyportól, vagy akár gyémántportól épúgy meg kellene mosni a kezüket, mint a homoktól. Mégis élnek a földön emberek, mondjuk: asszonyok, akik egy picit koromfoltot a legnagyobb gonddal mosnának le az arcukról, de rajta hagyják a púdert, vagy a festéket, ami pedig sokkal *nagyobb* piszok a koromnál. A hajukból gondosan kifésülik azt a pár homokszemet, amit a szél bele fúj, de egy csomó *kócot* meg egész nyugodtan viselnek a frizurájukban.

„Vannak olyan országok” — így szolt egy másik passzus — „ahol a módos emberek (az *úri* emberek) nem fognak kezét a szegény (munkás) emberekkel, velük egy asztalhoz nem ülnek, egy kocsiiban nem utaznak. És méltán! De ez az idegenkedés nem azért van, mert a szegénynek a ruhája kopott, vagy rongyos, hanem mert hogy *piszkos*. A ruha és a test tisztántartásának különböző módjai és eszközei kerültek ezután bemutatásra s úgy vettem észre, hogy a lecke csak ezeknek a megtanulásából fog állani. Érdekes módon intézte el a tanító a tisztaság keretében a bacillus-ügyet, mely újabban olyan nagy port vert fél. „Minthogy bacillus annyi és oly sokféle van, hogy elene védekezni szinte lehetetlen: legjobb rá se gondolni. *Legyetek tiszták és erősek*, akkor a *bacillusok éhen döglenek*.”

A földrajz tanításánál azt a különös módszert láttam, hogy a tanuló nem a számoló táblára rajzolta a szóban forgó térképet, hanem egy asztalra terített fekete papiroson, melyen előbb a kompasz segítségével meghatározta a világtájakat. A falitérképeket is — akárhogy feküdjék is az osztály — az *északi* oldalra akasztják, hogy az egyes helyek mindig a világtájak szerint kerüljenek el a szemlélő előtt.

Amint észrevettem, a földrajzból sem igen tanulják meg azt, hogy a városnak hány ezer lakosa, milyen gimnáziuma stb. van, hanem a vasutak, folyók, hegyláncok mentén akár bekötött szemmel is föl kell találni a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, bányászati stb. helyeket, melyeknek szemléltetésére minden iskolának van egy pár ezer vetíthető képe.

Nagy súlyt fektetnek arra, hogy a lakóhely környékét mindenki apróra ismerje; azért minden kiránduláson a bejárt hely *vázlatát* lerajzolják (a kiránduló felszereléshez tartozik egy kis iránytű és vázlatkönyv) s az iskolában pontosan elkészítsék. A térkép-olvasás és rajzolás begyakorlása még a korrepetáló órákon is folyik, mert a *végzett* tanulónak a *katonai* térképet pontosan kell tudni olvasni és vázolni. A világ térképének az ismertetésénél is mellőznek minden magolásra s elfelejtésre szánt statisztikát: fő a tájékozódás vasút- és hajójárás szerint.

Csodálkoztam, hogy idegen nyelvet nem tanítanak, holott annyi emberrel találkozom, aki egy-két európai nyelven ír, vagy beszél.

— A népoktatásnak — mondta az igazgató — nálunk nincs más feladata, minthogy a népet egy bizonyos közepes műveltség színvonalára felemelje s ezt meg is teszi jobban, mint bárhol a világon. De meg nem is lenne igazságos, hogy egy idegen nyelvnek a

nem tudása — aminek vagy veszi hasznát, vagy sem — a népiskolában akadályt gördítsen a tanuló tovább haladása elé. Meg aztán a külföldön szerzett tapasztalataink óva intenek attól, hogy olyan pénz- és időpocsékolást kövessünk el, mint teszem azt önöknél is, ahol a drága tanár és sok óra mellett még a középiskolából kikerült tanulók nagy része sem tud meg se mukkanni — hát még írni! — az évekig *tanult* idegen nyelven, hacsak más úton nem jutott ehhez a képességhez.

Tanítunk mink is idegen nyelveket, hanem csak az arra vállalkozóknak. De az aztán tanítás! Hatóságilag meg van állapítva a szavak és kifejezések *kritériuma*, melyeket a tanulóknak egy-egy év alatt el kell sajátítaniok. E szerint készülnek a tankönyvek, e szerint folyik a tanítás, gyakorlás, társalgás. A tanfolyam *ingyenes*. Fizetni nem kell, de tanulni annál jobban; aki a feladatokat nem akarja, vagy nem bírja pontosan elkészíteni s a szavakat betanulni: nem járhat tovább, mert csak a többit akadályozná. A tanfolyamokat olyan tanítók vezetik, akik az illető országban legalább 2 évet töltöttek (államköltségen), nyelvképességükről bizonyítványt szereztek s egy megfelelő tanfolyamon a gyakorlott tanító mellett legalább egy *évig* hospitáltak. Az állam bőséges fizetést ad ezért a munkáért, de meg is kívánja, hogy amely tanuló 3 évig járt a kurzusra, eligazodjon azon a nyelven szóban is, írásban is.

Ezalatt az idő már délre járt s még éppen annyi időnk volt, hogy az apróbb csemeték énekóráján egy pár dalt meghallgathattunk. Hallás után népdalokat, hazafias és egyházi énekeket tanulnak. Az órát mindig egy vallásos énekkel rekesztik be. Már eddigi tapasztalásaimból is sejtettem, hogy az ének- és zenetanítás

a népiskolának elsőrendű feladata, mert sehol a világon nem tapasztaltam azt, hogy minden rendű és rangú ember tudja ugyanazokat a dalokat s játszék valamiféle hangszeren, mint ebben a városban. Persze, mert az ének kötelezett tantárgy s fontosságban a nyelvtanulással vetekedik. A rosszhallású tanulók oktatásáról nem szabad lemondani, sőt ezeket kell leginkább gyakorolni s valamely hangszer kezelésével odáig vinni, hogy hallásuk legalább tűrhető legyen.

Az éneken kívül minden gyermeknek *kell* valamiféle hangszert tanulnia. Akit odahaza taníttatlak, az év végén nyilvános vizsgálaton számol be az elért eredményről. Legtöbben a hegedűt és a flótát választják, mert ezt könnyen megszerezheti minden család. A tanításról az iskola gondoskodik. A tanítók itt is kiválogatott emberek, mint a nyelvek tanításánál; olyanok, akik tudják, hogy itt nem művészkedésről van szó: nem művészeket és virtouzókat, vagy pláne mindjárt *zenetanárokat* akar az iskola képezni, hanem tanítja a zenét, mert az az ember lelki világához tartozik; saját szórakozásának és tiszta örömének a leggazdagabb forrása.

Tizenegy órákor véget ért a tanítás. A tanszemélyzet egy része a könyvtárba ment, másik része gyakorlatot javított, vagy a következő tanítás előkészítésén fáradozott. Egyesek a korrepetícióra ügyeltek fel — melyet egy-egy ügyesebb gyermek vezetett — mert 12 óráig mindenkinek az iskolában kell foglalkoznia. A gyermekek nagy része haza ment, a másik része a korrepetálásra gyülekezett. A 7-ik osztálynak pedig a fele — mintegy 20 tanuló — a konyhába ment az ebédet megfőzni.

Ezekkel tartottam, mert észrevettem, hogy oda is válogatás nélkül mentek a fiúk és a leányok. A kíván-

csiség mellett az is ezekhez vonzott, mert már meglehetősen éhes voltam s csakis itt remélhettem, hogy valami harapnivalót találok. Nem is csalódtam. Azok a gyermekek, akik előbb még hidegen ültek a padokban s idegenül néztek rám: most egyszerre körülfogtak, száz kérdéssel faggattak, különösen azok, akik a német, vagy francia nyelvben már jártasok voltak, mert már észrevették, hogy a protektorommal így beszélnek. Nagy örömmel vették tudomásul, hogy nem vagyok se német, se francia, hanem magyar. Mindjárt hoztak is paprikás szalonnát, apró zöldhagymát s olyan finom cipót, amilyent mi otthon békeidőben sem eszünk. Itt is beigazolódott az a tapasztalásom, amit európai kóborlásomkor már annyiszor tettem, hogy *mindenütt fehérebb kenyeret esznek, mint a búzatermő Magyarországon.*

A szalonnához jobban ízlett volna ugyan egy kis barna kenyér, de az étvágy nem igen engedett változni. A gyermekek is ettek egy-két falat vajaskenyeret, aztán megkezdődött a sürgés-forgás a konyhában. Soha ennél festőibb és kedvesebb képet! Egyik tüzet rakott, a másik vizet hozott, a harmadik tésztagyúrúráshoz készült, a negyedik a jégsezekrényből hozta a tegnapi megölt s megtisztított csirkéket. Szóval mindenki foglalkozott s mindenki tudta, hogy mi az ő munkája. A tanítónak és tanítónőnek alig akadt egyéb tenivalója, mint arra vigyázni, hogy a nagy igyekezetben el ne gázolják egymást. Két tűzhelyen főztek 24-25 személyre. Jól illő fehér főzőruhájokban úgy festettek ott a párolgó fazekak körül forgolódo gyermekek, mintha fehér pillék szállongtak volna illatos virágokon.

Nézelődésünk közben sok minden beszédre ráértünk. Megkérdeztem azt is — bár a célját és helyes-

ségét rögtön beláttam, — hogy miért tanítják a fiúkat is főzni? A protektor ugyan nagyot nézett, mintha azt mondta volna, hogy hát még ezt is lehet kérdezni; de aztán mégis csak elkezdte fejtegetni ennek az együttes nevelésnek a hasznát.

— Arra kell törekedni, hogy *egyik nem a másiknak a munkáját ismer-e, becsülje*. Amely férfi főzni tanult, tudja, hogy az nem olyan csekély mesterség, mint amilyennek látszik. Meg tudja különböztetni a jó ételt a rossztól s megbecsüli az asszonyt, aki neki ambícióval süt és főz. S a kémiai ismereteknek a legnagyobb részét a konyhában tanulják meg a fiúk is a főzés, meg az élelmiszer vizsgálása közben. Itt nemcsak beszélnek szénhidrátokról, fehérjéről, hanem analizálnak is. Nem is számítva azokat a helyzeteket, amikor a férfi is hasznát veheti főzési tudományának. Kiránduláskor, vadászaton, vagy ha az asszony beteg, milyen *gyámoltalan* az a férfi, aki sohasem volt a konyhában. Sőt nemcsak főzni tanulnak a fiúk, hanem a kézimunkaórákon is együtt dolgoznak a leányokkal: varrnak, foldoznak, kötnek, a varrógépet szétszedik, összerakják s úgy kezelik, mint akármelyik szabó. Viszont a lányok nemcsak ruhát varrnak, hanem fűrnak, faragnak, gyaluval, fűrészszel, kalapáccsal megtanulnak bálni. Papiros-, üveg-, fa-, vasmunkát készítenek. A fizikai és a kémiai egyszerűbb eszközöket, a mértani testformákat maguk csinálják s a könyv csak arra való, hogy így szerzett ismereteiket, tapasztalataikat egybefoglalja, kibővítsé.

Nem tudom, hogy ez alatt a beszéd alatt miért szállt meg szomorú hangulat, hogy szinte könyek toltak a szemembe? Talán mert eszembe jutott sivár gyermekkorom s a pajtásoké, akik mindnyájan csak magoltunk, magoltunk; s a betűk sivatag tengerén

nem vártak ilyen üdítő oázisok, mint ezeket a boldog, irigylésre méltó gyermekeket.

Körüljártunk a tágas konyhában. Minden volt itt, amire egy egyszerű háztartásban szükség lehet s azonkívül mosógép és mángorló, mert a fehéreneműt s konyharuhát is a gyermekek mossák és készítik be. A falakon néhány tréfás kép mellett, melyek az ügyetlen, vagy rossz gazdasszonyt figurálták ki, művészileg tervezett keretekben a főzésre vonatkozó axiómák foglaltak helyet. Ilyen formák: „A jó gazdasszony fele vagyon.” „A konyha az a műhely, ahol a testi és lelki egészség muníciója készül.” „A jó étel orvosság, a rossz étel méreg.” „A jó szakács a legérdemesebb kémikus.” „Az asszony a főzésben mutassa meg művészeti hajlandóságát” stb.

Már éppen el akartunk búcsúzni, mikor betoppant az igazgató s kijelentette, hogy ebédre itt kell maradnunk, mert a gyermekek azt kívánják, hogy megízleljük a főztjüket.

Átmentünk az ebédlőbe, hol a gyermekek már térítettek. A mi helyünket virágokkal jelölték ki. Csengető jelentette az ebéd elkészültét, mire mindnyájan az ebédlőbe jöttek. Egy gyermek asztali áldást mondott s behozták a levest. Nagyot néztem: *lebbencsleves* volt! A gyermekek balkézzel ettek, mert itt is felváltva használják mind a két kezét. Engem is biztattak, hogy ma balkezes nap van s jól mulattak ügyetlenségemen, hogy balkézzel alig tudtam a levest kimergetni. De ráértem bajlódni, mert a gyermekek nagyon lassan ettek: mintha a levet is megrágták volna. Közben figyelmes lettem a falakon függő nagybetűs felírásokra, melyeknek értelmét megmagyarázták. Ilyenek voltak: „Lassan járj, tovább érsz; lassan rágj, tovább élsz.” „Harminckét foga s gyomra csak

egy van az emberi lénynek: Rágd okosan s hosszan mindig, amit megeszel.”

„Hatvan rágás” egy-egy falat,
 Hatvan falat ha így halad:
 Vígan működik a garat
 S jóllakhatsz egy óra alatt.”

Behozták a második tál ételt. Még nagyobbát néztem. Magyaros *pörkölt csirke* volt. Ennek elfogyasztása után egy kis szünet következett, mely alatt nyolc tanuló egy pár pompás, kedves dalt énekelt, amelynek versezete a jó és helyes étkezés dicséretéről szólt. A harmadik fogást már bizonyos hazafias elragadtatással pillantottam meg s világos lett előttem, hogy a mai étrend összeállításában az én kedves gazdám és pajtásom gyöngéd figyelmessége is érvényesült. *Szabógallér* volt a harmadik tál étel azon szent módon, mint ahogy nálunk az Alföldön készítik.

Ebéd után a lovaglóiiskolába szerettem volna menni, de a protektorom lebeszélte. A tanításból most úgy sem látnék semmit — monda — mert az iskolai év vége felé járunk; már minden tanuló tud lovagolni; most már csak tökéletesítik magukat azokban a mutatványokban, amelyeket a vizsgálaton majd lesz alkalmam látni. A tanítási módszer csak az év elején érdekes, mikor először biciklizni tanulnak, azután olyan rugóra járó falovakra ülnek, mint amilyeneket az ördögalmokban (sergőkben) világszerte lehet látni s csak azután ülnek eleven lóra, amelyet nyeregben, majd szőrén ülnek meg. Inkább nézzük meg a kézimunkatermeket, játék- és tornaórákat s a kertimunkákat.

Három órakor kezdetét vette a délutáni tanítás.

Ilyenkor dolgoznak szabatos beosztás szerint a műhelyekben, a kertben; ilyenkor vannak az idegennyelvi tanfolyamok, a dalárda- és zeneórák, a fegyverisme és céllövés, játék és torna. A felsőbb osztályok egy része elmegy az uszodába és a lovaglóba.

A bábeli torony építésénél aligha volt olyan sűrűség-forgás, mint itt a műhelyekben. A kisebb tanulók papiros munkával foglalkoztak. Hajtogattak, szabtak, ragasztottak. A „csóka”- és „sisak”-készítéstől a könyvkötésig minden képzelhető munka sorra került. Másik asztalnál a mértani órára szabták nagy igyekezettel a kocka és a hasáb hálózatát. A fűvóasztaloknál az üvegcsövek szép kihúzásán, hajlításán s forrasztásán fáradoztak: nyilván valami kémiai, vagy fizikai eszközt kellett összeállítani. Mások az elektromos batteriák felszerelésével, összeállításával s kipróbálásával voltak elfoglalva, így ismerkedvén meg a telegráf minden csínjával-bínjával. A másik teremben fűrtak, faragtak, fűrészeltek, gyalultak s a szerszámot *mind a két kézre egyforma ügyességgel s jártassággal* használták, amit nálunk még a legügyesebb munkások sem igen tudnak megtenni. Fémmel csak kevesen dolgoztak: leginkább reszeltek, lyukasztottak, vagy galvanizáltak. A szabóteremben foglalatoskodott a legvegyesebb publikum. Az apróbbak kötöttek, horgoltak, keresztöltést varrtak. A nagyobbak varrtak, foldoztak, kinek milyen munka jutott s a legnagyobbak terveztek, szabtak s gépen új ruhákat varrtak, leginkább saját maguknak. A kiránduló s iskolai ruhák mind itt készülnek. Mikor végignéztük ezeket a műhelyeket s elgondoltam, hogy a miniszternek, bankárnak, grófnak s mindenkinek a fia, lánya itt dolgozik anélkül, hogy valaki egyiket a másiktól megtudná, vagy meg akarná különböztetni, éreztem, hogy ez a műhely nem kevesebb tényezője

az egyenlőségnek és testvériségnek, mint a fűben való meztlábolás. *Nem beszélni, hanem csinálni kell a demokráciát!*

A „fegyverterembe” mentünk. A tanulók egy része széles asztal mellett ült s mindenik egy-egy katonai fegyver szétszedésén és összerakásán fáradozott: imerni kell a legkisebb csavar rendeltetését is. A másik rész célozni tanult. Egyesek golyó nélkül csak az égő gyertya lángját lövöldözgették, mely a jó célzásnál elaludt; mások célkarikákba kis golyóval, vagy nyíllal lőttek. — Na — mondom — ha ez így megy az egész országban, akkor a muníciót még a háború előtt ellövöldözik a gyerekek. A protektor nem szólt semmit, csak elvett egy gyerektől egy puskát s a kezembe adta. Sohase láttam ilyen furcsa szerkezetet, de azt mindjárt észrevettem, hogy nem kell hozzá muníció. A gyermek csekély erővel levegőt sűrít bele, ami a gyertya lángját épúgy elfújja, mint a dinamit. Arra a megjegyzésemre, hogy így a gyermekek nem tanulnak meg a tölténnyel bánni, a kezembe adtak egy másik fegyvert, mely szerkezetben teljesen olyan volt, mint a katonai fegyver s tölteni is éppen úgy kellett. Tehát már ennek a töltése pénzbe kerül. De hát megmagyarázták, hogy az is alig számítható költségnek, mert a hüvelyben foglalt robbanóanyag *durranógáz*, melyet vízimalom állít elő; a hüvely és golyó pedig nem vész kárba: újabb töltényt csinálnak belőle. Ezzel a kétféle fegyverrel, melyet egy puskaműves szerkesztett s melynek a szerkezete állami titok, úgyszólván költség nélkül megtanítják az egész ország fiatalságát célozni és kisebb távolságra löni. Érdekes volt itt is, hogy jobb- és balvállról lönek s megtanulják a hunyorítást mind a két szemmel.

A tornateremben is célozási gyakorlatokkal fogla-

latoskodtak, csakhogy itt a dobás, a hajítás szerepelt. *Lapdával* és *pillangóval* dobáltak: persze jobb- és balkézzel. A lapdázóknak egy nyílásba kellett bele találniuk, míg a pillangósok puhafa deszkára rajzolt körökre céloztak. A pillangót minden gyermek magának készíti mintegy 10-15 cm. hosszú hüvelykvastag fából, melynek egyik végébe szeget erősít (hegyével kifelé), a másik végét pedig keresztben behasítja, hogy egy papiros-pillangót bele szoríthasson, melynek segítségével repüléskor a szeg elül megyén, mint a nyílvevessző hegye.

Az udvaron játék folyt. A karikahajtás kettesével, négyesével, jobb- és balkézzel: kedves látvány volt, míg a lapdázásnál az elkapásban és a kipaklizásban (a megdobás elől való kitérés) tanúsított bámulatos ügyesség lepte meg az embert. Rövid métánál a legpontosabb dobásokat is kikerülték s ugyancsak örült, aki kétszer dobhatott egymásután.

Egy csapat *körbenforgót* játszott. Ebben a játékban látszik meg leginkább, hogy ki az ügyes játékos: ki tud *fogni* és *sózni*. Bezzeg úgy járt itt a körben levők feje fölött a labda, mint a villám; sohse tudták, hogy merről kapják az áldást, csak mikor már ott volt.

Az udvarról a kertbe mentünk, ahol talán a legkedvesebb, az emberi szemet leginkább gyönyörködtető foglalkozás folyt: gyomlálás, kapálás, öntözés; a nagyobb tanulók a már kihasznált parcellát ásták, forgatták. Itt értesültem arról, hogy az iskolának még van egy pár területe ezen a kerten kívül is, amelyet vagy önként, vagy rekvirálás útján engedtek át a tulajdonosok. Mert a törvény az, hogy minden talpalatnyi földet *művelni* kell. Ha a tulajdonos ezt meg nem teszi, a hatóság átadja családoknak, vagy iskoláknak megművelés végett. S ebből nemcsak az lesz a haszon,

amit az a telek terem, hanem az is, hogy szegény családoknak keresetet, a módosabbaknak szórakozást nyújt. Mert nem ritka eset, hogy egy-egy úri család elvállal egy üres telket, csakhogy legyen hol a családjának a természetet és a munkát élvezni. Hat órákor az utolsó gyermek és az utolsó tanító is eltávozott az intézetből.

Mi is megköszöntük a szíves vendéglátást s hazafelé indultunk. Útközben még a tanügy terén hiányzó ismereteimet igyekezett kiegészíteni a protektor.

A népiskolai tanulmányok befejezése után a földmívelők gyermekei rendszerint a gazdaságban maradnak, legfeljebb még gazdasági, vagy kertészeti tanfolyamot végeznek; mások szolgálatba, vagy iparosműhelybe lépnek, mert előbb nem is szabad a gyermeket semmiféle munkára sem elszerződtenni.

A kiválóbb tehetségűek, vagy akik nem kénytelenek még pályát választani, a középiskolában folytatják tanulmányaikat.

Középiskola csak *egyfajta* van az egész országban: alsó, közép és felső osztállyal. A tanítás menete és rendje itt is olyan, mint a népiskolában. A csütörtöki nap itt is a kirándulásoknak (muzeumok, nevezetességek megtekintése, menetgyakorlatok, távbecslés, sátorozás, lövőgyakorlatok stb.) van szentelve, a többi napokon délelőtt 3 óra s délután annyi gyakorlati óra lehet, hogy egy tanuló se töltsön hetenkint 20 óránál többet az iskolában. A tantárgyak majdnem ugyanazok, mint a népiskolában, de természetesen szélesebb alapokra fektetve, de a felesleges, időpazarló dolgokat kiküszöbölve. Ebben az idevaló tantervcsinálók nagy mesterek voltak. Pl. míg egész Európában úgy tanítják az algebrát, hogy a tanuló vagy 3 eszten-deig csak azt látja, hogy a plusz b, vagy x, y s végez

velük rengeteg szorzásokat és hatványra emeléseket (hogy jól begyakorolja, vagyis hogy alaposan megutálja): addig itt a mértannal, fizikával és számelmélettel rögtön egybekapcsolva látja, hogy mi haszna van az $a + b$ -nek s az egyenletek megoldásának.

A görög és római műveltséggel a középiskolában ismerkedik meg az ifjúság; de nem úgy ám, hogy az egész időt eltöltse a nyelv magolásával, amely mellett a műveltségnek, irodalomnak csak egy kis töredékét lehet elébe tárni. A nyelv-tanulás csak mellékes szerepet játszik: főképp szavak és örökbecsű citátumok, kifejezések ismeretére szorítkozik s annyi nyelvtan, hogy a remekírókból *eredetiben* is lehessen valamit olvasni. De ezen szűkkörű olvasás mellett kitűnő fordításokban olvassák mindazt, amit egy művelt embernek erről a korról tudni kell. Itt nem szabad annak megtörténni, hogy Homérosz Iliásának csak — mondjuk — a II. könyvét olvassák s a többi örök titok marad a tanuló előtt.

A latin és görög nyelvnek oly mértékű megtanulása, mint amilyennel erőlködnek (persze hasztalanul) nálunk a középiskolában: itt az egyetemre marad, ahol szemináriumokban tanítják ezeket a nyelveket avval a kimondott kötelezettséggel, hogy az egyetemet végzett tanulónak érteni kell a latin és görög nyelvet.

A középiskolákon is együtt tanul a fiú és a leány, csakhogy már itt különbség van a kettő között. A leány hosszú haját növeszt s nőiesen öltözködik; gyakorlati munkája inkább a női foglalkozás körébe vág: főz, ruhát varr, hímez. Kirándulásokra külön csoportban mennek a fiúk, külön a lányok, mert már itt az időtöltés és a társalgás témái kezdenek egymástól elágazni.

A tornaórákon is különválnak, mert már a fiúknak merészebb, bravúrosabb gyakorlatokra van szük-

ségük s némi előkészítést nyernek az atlétikára. De azért a testi, lelki *derékség* kifejlesztése egyöntetűen folyik tovább. Bölcs előrelátás rejlik abban az intézkedésben, hogy minden rendű és rangú iskolának van egy férfi és egy női orvosa.

Nem azért, hogy egészségtant tanítson — mert azt elvégzik a társadalomtudomány keretében maguk a tanítók — hanem köteles minden gyermeket havonként egyszer tetőtől-talpig megvizsgálni, a legkisebb baját könyvbe iktatni s a protektort a bajról értesíteni. A protektor gondja aztán, hogy a gyermek gyógyíttassék.

Nem csoda így, ha az érettségi vizsgálaton megjelenő 17 éves fiú, vagy leány nemcsak tudásával, amelyet a hazai nyelv és irodalom, történelem, földrajz, természet- és társadalomtudomány terén felmutat, hanem testi derékségével is imponál, amit szintén rávezetnek az érettségi bizonyítványra: „Ép és egészséges testű, úszni, lovagolni, táncolni, korcsolyázni tud”.

Evvel a bizonyítvánnyal aztán be lehet iratkozni akármilyen főiskolára (egyetemre), ami a jövőre hivatásnak megfelel. Minthogy közigazgatási tisztviselő kell legtöbb az országban, erre a főiskolára iratkoznak be legtöbben. Ez is — mint az egyetemnek bármelyik fakultása — négy évre terjed, amely alatt az állami szervezet s a közigazgatás minden ágát a szükséges törvényekkel együtt áttanulmányozzák.

S minthogy az országban 5-6-féle nyelven beszélnek, ezek közül legalább egyet alaposan meg kell tanulni. Ezt a fáradságot a kormány avval jutalmazza, hogy a nemzetiségi vidékeken alkalmazott tisztviselőknek *pótlékot* is ad a megszabott fizetésen kívül. Ebből és az ország különös és egyszerű adminisztrációjából következik, hogy a jogi fakultásra ke-

vesén mennek: leginkább módos fiatalok, akiknek ez a tudomány nem kenyérkeresetre, hanem inkább vagyoni kezelésének az irányítására kell.

Különben mindenki arra a pályára léphet, amerre képessége és hajlandósága viszi, mert itt nincs sem az időben, sem a tekintélyben klasszifikálás: mindenik főiskola 4 évfolyamú, a leendő fizetések csekély eltérést mutatnak s nem is annyira a *hivataltól*, mint inkább a *családi állapottól* függenek; nyugdíj mindenütt van. Orvos, vagy gyógyszerész, kereskedő, vagy technikus, tanár vagy tanító: mindegy. *Társadalmi* fölény nincs, csak *egyéni*.

A lányok leginkább a kereskedelmi fakultásra mennek, amelynek 4 évi tanfolyama úgy tagozódik, hogy mindenik év befejezett egészet képez. Az első évfolyamon a gyors- és gépírást s a kereskedelmi ismeretek alapelemeit tanulják s hallgatói irodai szolgálatra mehetnek. A második évfolyam hallgatói idegen nyelvű levelezést, világforgalmat, áruismét stb. tanulnak s kitűnő utazók, ágensek stb. lehetnek. Mind a 4 évfolyamot csak azok végzik el, akik önálló kereskedők, konzulok, a bankokban, vagy a kereskedelmi minisztériumban magasabb állású hivatalnokok akarnak lenni.

A lányok akármelyik fakultásra beiratkozhatnak: akár a theológiai, vagy erdészeti akadémiára is, csak-hogy a 4 év elvégzése után nem kapnak *diplomát*. Ez azt jelenti, hogy nem léphetnek 21 éves korukban az *önálló gyakorlat* terére. Az állam ugyanis a legszélesebb alapokra fektetett *feminizmus* mellett szem előtt tartja azt, hogy a lánynak, asszonynak a házi tűzhely a természetes helye s a gyermeknevelés az igazi pályája. Amely államokban ezt nem tartják szem előtt a tapasztalás tanúsága szerint a nők szükség- és hivatás

nélkül, sokszor csak hiúságból, unalomból, vagy a *nagy* fizetések kecsegtető vágyából előzőlik a fakultásokat olyan korban, amikor még *női* hivatásuknak tudatára nem ébredtek s azután a *diploma* el is nyomja bennük ezt a tudatot. A legtöbb lánynak eszébe sem jutna, hogy a középiskola s az egyetem kálváriáját megjárja, de az *önző* szülők részint gyermekük jövője biztosításának ürügye alatt, részint és főképen azért, hogy az *eladó lány* multságainak s kiházásításának költségeitől meneküljenek: már kicsi korában *elszánják* valami pályára s a szegény leány azon veszi magát észre, hogy ő tanítónő, vagy orvos, anélkül, hogy erre a foglalkozásra legcsekélyebb hajlandóságot, vagy kedvet érzett volna.

Sőt vannak olyan államok, ahol megengedik, hogy a középosztály szülei leánygyermeküket már 14-15 éves korukban bedugják egy rideg irodába, ahol csekély *éhbérért* reggeltől estig dolgozik, csakhogy a papának több jusson *sörre* és *cigaretára*.

Az ilyen gazdálkodásnak az itteni törvények útját vágják. A *nővédelem* megkívánja, hogy a lányokat engedjék *lányoskodni*: gazdasszonykodni, mulatni, bálozni s időnap előtt ne állítsák olyan térre, amelyen természetes hivatását elfelelji, vagy lekicsinyli.

Persze olyan államokban, ahol az anyakönyvvezetők idestova éhen halnak, furcsán hangzanék az a törvény, hogy bármely fakultást végzett leánynak csak 30 éves korában lehet kiadni a diplomát; ami természetesen nem azt jelenti, hogy az a tanult lány, aki önfentartásra van szorulva, ne lehessen addig is nevelő, segédtanár, asszisztens, mérnöki rajzoló, vagy bármi más, amire tudása képesíti, hanem azt jelenti, hogy a legtöbb lány, aki tudásvágyból, a magasabb műveltség megszerzése végett főiskolát járt, visszatér

a meleg otthonba, az anyjának segít; süt, főz; ruhát, kelengyét varr, tyúkot ültet s a kis kertet ápolja. Társaságba, színházba, bálba jár, dalol, táncol, a lecsendesült szülői házat hangossá, derűssé teszi s férjhez megy, még mielőtt a diplomáját a falra akaszthatta volna.

Minél többet beszélt a szíves protektor a közoktatási berendezésekről és törvényekről, annál jobban kezdtem magamat szégyenlenni, mert arra gondoltam, hogy én is sokat foglalkoztam a közoktatás ügyeivel s még az áldott béke idejében, képviselő koromban, fel is szólaltam a mi lélek nélkül való iskoláink reformálása ügyében; de mik voltak az én apró-cseprő foltozó gondolataim, javaslataim ezekhez a korszakalkotó ideákhoz képest, amelyeken itt az embernevelés nyugszik! Soha életemben nem voltam elégedetlen. Vettem a sorsot úgy, amint van; sohse sírtam vissza a múltat, mint annyi ember, aki szeremé újra kezdeni az életet: de ebben a percben szerettem volna újra születni, hogy ezekben az iskolákban éljem le gyermekkoromat.

VI.

Egy páratlan iskolai vizsgálat.

Amióta a gyermekeket az iskolában láttam, szinte nem tudtam nélkülök meglenni. Ha gyermekek nem voltak körültem, már nem is éreztem jól magamat.

Elmentem velük kirándulásra: hallgattam pompás énekeiket, gyönyörködve néztem ügyes játékaikat, csodáltam művészi készségüket, amellyel a pihenő alatt a földön, vagy homokra egy kis fácskával a feladat szerint állatot, embert, vagy bármi tárgyat rajzoltak, vagy sárból formáltak. Együtt szedtem velük a mezei virágokat s hazafelé jövet én is felbokrétáztam magamat, mintha csak én is gyermek lennék.

Egyik középiskolával elmentem éjjeli kirándulásra is, melyet a csillagos ég megfigyelése miatt tettek. A várostól néhány kilométerre fekvő magasabb hegyre hurcolkodtunk ki még alkonyat előtt, hogy a megfelelő helyet kiválasszuk és sátort üthessünk. Már az a hurcolkodás, sátorverés, rendezkedés olyan festői volt, ami egy kiváló művész ecsetére is méltó lett volna, nemcsak arra a fotográfiára, amelyet a tanárok sebtiben lekaptak.

Azután megkezdődött a sátorok bírálata. 9 sátor volt összesen. A lányok négy sátort vertek s váltig azt állították, hogy az övék csinosabb, mint a fiúké. Végre is nekem kellett döntenem. Persze hogy *udvarias* voltam.

Még ki is árkoltak minden sátor, hogyha eső talál lenni, a víz ne folyják a sátorba. Pedig eszébe sem volt, hogy essék: az ég felhőtelen s a levegő enyhe volt.

Ezalatt előkerült néhány lepedő illatos széna, nagy rakás száraz gally s kirakódott minden *munició*. Az érdeklődés központja persze az öreg *teleszkopium* volt, amelynek felállítására alkalmas helyet kerestek. Végre megtalálták. Ideje is volt, mert a Nap már lement s a nyugati égtájon feltetszett a Hold keskeny sarlója s fölötte kezdte kibontogatni ragyogó szárnyait a Vénusz.

A messzelátót először a Holdra irányozták, melynek peremén feltűntek a titokzatos karimák és kráterek, melyek mint óriási himlőhelyek lepik el a Hold fényes arculatját. Amikor már mindenki megnézte a Holdat, a Vénuszra irányították a csövet, mely a sugárzást irgalmatlanul leszedte róla s megmutatta, hogy Őfensége idegen sugarakkal ékeskedik, mert csak a Nap felé néző oldala fényes, látszódván olyannak, mint egy kis jól táplált mátkospatkó. Minden szemlélő csak addig nézett a csöbe, míg észrevette az égboltozat haladását, vagyis a Föld forgását abból, hogy a csillag kísétált a látómezőből.

Mikor a szemlélődés véget ért, megkezdődött a tábori élet. A szénát behordták a sátorokba: mindenikben 5 ember számára készítvén fekvő helyet. Kigyúltak a tábortüzek is, melyek körül a hús esti szelőben már jól esett sütkérezni. A *szakácsok* előszedték a nagy bográcsokat, melyekben vacsorát, magyaros gulyást szándékoztak főzni. Két tűznél alkalmas *vaskákót* vertek le, arra akasztották a bográcsot, amelyet saját találmányuk szerint készült fáklyák világítottak meg.

Míg az étel főtt s a fázékonyabbak a tüzek körül heverésztek, addig a többiek a város felé fordították a teleszkópot, melyet egy más *okulár* behelyezésével *földi* messzelátóvá változtattak át s váltig keresték vele az iskolát, vagy a saját lakásukat s nagy volt az öröm, ha egyik-másik belátott egy ablakon s magyarázta a többinek, hogy mit csinálnak a szobában.

A tüzek körül mind nagyobb lett az élénkség s a társalgás leginkább arról folyt, hogy a szünidőre mi csoda turista-tervek készülnek.

Itt tudtam meg, hogy a tanulóifjúság nyári kirándulása, turistasága, *hatóságilag* van szervezve s úgy előkészítve, hogy az ország nevezetesebb, szebb helyeit a tanulók magukban bejárhatják s megismerhetik. A „Kalauzban” ki van pécézve minden útirányra a napi út, az éjjeli szállás leginkább a falusi iskolák termeiben, udvarán és kertjében, ahol szalma és takaró meghatározott mennyiségben csekély néhány fillérért *kell*, hogy rendelkezésre álljon, a szükséges útiköltség stb.

Ha négyen indulnak, akkor már sátort is visznek magukkal s nincsenek a hivatalos beszállásoláshoz kötve, mert ott ütnek sátort, ahol akarnak.

Legjobban meglepett, hogy a lányok is készülődtek hármásával-négyesével a turistaságra s a 2-3 heti útról csak úgy beszéltek, mintha a szomszéd faluba akarnának kirándulni.

— Hát aztán nem félnek magukban útra kelni — jegyzem meg némi csodálkozással.

— Félni — válaszolták nevetve — hát ugyan kitől, vagy mitől félnének, mikor mindenütt szívesen fogadnak, kezükre járnak; ha valami fennakadásunk van, a hatóság, katonaság, tanítóság mind *köteles* segítségünkre lenni. Zsarolásról, bántalmazásról szó

sem lehet. Emberemlékezet óta nem történt semmi durvaság, vagy támadás a turisták ellen. De meg — tette hozzá az egyik tréfásan — mindenünk visz egy revolvert, amelyet ugyan csak esetleges eltévedés, vagy más baj alkalmával *jeladásra* használunk; de ha arra kerülne a sor, hát megismertetnénk a támadóval is.

Az egyik tábortűznél megzendült az ének s erre a beszéd mindenütt megszűnt.

A csendes éjszakában kimondhatatlan varázsszal hat az emberre minden ének. Hát még az ilyen, amelyben a lányok csengő szopránja összeolvadt a fiúk mély, tiszta altjával. Majd egy tilinkó-duett hangzott fel valamivel távolabbról, mely eszembe juttatta a mi mélabús pásztornótáinkat.

Végre elkészült a vacsora s fáklyafény mellett jóízűen elfogyasztottuk.

A tüzek elhamvadtak, a táj teljesen besötétedett; de annál jobban látszott a Tejút s az ég minden szírporkázó csillaga.

Szemügyre vettük tehát a csillagokat. Természetesen a Göncölszekér és a Sarkcsillag volt a magyarázat kezdete s azután sorra került a szemhatár felett talált összes csillagkép, melyek mindegyikéhez fűzött a tanár egy-egy bájos mithológiai vonatkozást.

Azután megint énekeltek. Valószínűleg esti ima, vagy búcsúdal lehetett, mert utána a csoportok a kijelölt sátraikba vonultak, kettő kivételével, akik örködtek az alvók nyugalma fölött, hogy egy óra múlva másik kettőt szólítsanak az őrszolgálatra.

Éjfél után 2 óraker felköltötték az örök az egész tábort, mert úgy volt a megállapodás, hogy hajnalhasadás előtt még meg kell nézni az azóta feljött csillagképeket is.

Újra lenyugodtunk s csak napfölkelete előtt keltünk fel, hogy az ég királynéjának együttesen kiáltunk hozsannát.

Hűvös, harmatos reggel volt s mink pokrócainkba burkolva olyan áhítattal fordultunk kelet felé s lestük az ő arculatját, mint a napimádók, akiket az a hit tölt el, hogy a Nap az Isten, ő az őserő.

Milyen sok városi ember nem lát nálunk soha életében hajnalhasadást és Napfölkelést! Pedig ha van valami, ami a szemet, lelket gyönyörködteti, ami megbűvöl és áhítattal tölt el: ez az.

Végre megjelent a szemhatár peremén a piros sáv s szemünkbe löveltek az üdvözlő sugarak. Kitört belőlünk a kiáltás s felzendült az üdvözlő ének.

Megvártuk, míg az éltető sugarak egy kicsit felmelegítettek bennünket, aztán kászolódtunk haza felé.

Otthon már várt a protektorom levele, hogy délután 2 elemi iskola végzett tanulói *lovagló* vizsgálatot tesznek a versenytéren: el ne maradjak.

Dehogy maradok! Hátha félholt volnék, nem ki mennék-e akkor is? ...

Meg is jegyezte tréfásan az ezredes, hogy mihelyst jól megtanulom a nyelvet, fölterjeszt, hogy nevezzenek ki főtanfelügyelőnek, mert minden időmet a gyermekek közt töltöm. Hát igaz is, hogy kitört belőlem az igazi hivatás, mert mindig tanító szerettem volna lenni, csak az tartott vissza, hogy nálunk a tanítóembert mindenki, még saját maga is lenézi.

Ebéd után még a pipámat sem szíttam ki, csak-hogy idejében ott legyek a protektorommal, akivel együtt mentünk ki a versenytérre.

Az egész pályát körülfogta már a közönség, mi-kor a gyermekek megérkeztek.

Ilyen felvonulást még életemben nem láttam.

Mintegy 80 lovas párosával: egy fiú, egy leány. A fiúk szokásuk ellenére most kalapot viseltek, olyanformát, mint a mi *pörge-kalapunk* árvalányhajjal. A lányok hajadonfővel. Az öltözetük egyébként egyforma volt, csak abban különbözött, hogy a fiúk fekete, a lányok pedig piros csizmát viseltek. Sarkantyú nem volt egyikén sem; ahelyett egy kis lovaglóostorka volt mindenik lovasnál. Egy tanító és tanítónő vezette lóháton a csapatot.

Nem lehetett megítélni, hogy melyiknek a keble dagadt jobban az örömtől: a publikumé, vagy a gyermekeké; de azt láttam és át tudtam érezni, hogy ez az öröm nem közönséges, hanem lélekemelő: valami *emberfeletti*.

Hiszen nekem, a vad idegennek, akinek tulajdonképpen semmi közöm sem volt ennek a népnek a kultúrájához, majd szétvetette a mellemet a szívem dobogása, mikor ezen a gyönyörű csapaton végig tekintetem, amelynek minden egyes tagja csak úgy duzzadt a jókedvtől és a jó egészségtől.

Egyszer körüllovagolták a pályát lépésben, majd ügetve s megkezdődött a verseny. Ugy ültek a szárguldo paripákon, mint a mi huszárjaink s nem azon igyekeztek, hogy egymást megelőzzék, hanem hogy *szép formát* mutassanak s a ló meg ne *erőltesse* magát. A futóverseny után következtek a magánszámok, a produkciók. Némelyek valóban cirkuszba illő dolgokat míveltek. Lóhátról elkapták a dobott lapdát, futóban felvették a földre dobott kalapot s az ügető lovon le s fel ugráltak, mint a cserkeszek.

Meg is kérdeztem a protektortól, hogy miért engedik meg az ilyen merész mutatványokat, amelyeknél könnyen történhetik baleset?

— Itt az a felfogás — felelte — hogy egy kis bal-

esettel felér az a nagy erkölcsi erő és energia, amelyeket a gyermekek a merész gyakorlatokból merítenek; s ha a háborúra gondolunk, ahol annyi *merszre* van szükség akár a halállal szemben is, igazat kell adni ennek a felfogásnak.

Még bemutatták, hogy *szőrin* is megülik a lovat s azután megkezdődött a *kocsikorzó*.

Kétkerekű kordékba fogták a lovakat s állva hajtottak, mint hajdan a rómaiak az Arénában, vagy mint Debrecenben a talyigások: de nem ám sima aszfalton, hanem göröngyökkel s kövekkel alaposan *rendbehozott* utakon, ahol a talyiga csak úgy szitált jobbra-balra, de a *kocsisok* álltak és hajtottak rendületlenül.

A vizsgálat befejezése után a bizottság elnöke kiosztotta a díjakat. A három legjobb lovas aranyérmét, okmányt és babérkoszorút kapott; a többiek is mindnyájan valami érmet, vagy emléktárgyat. Mert itt az a szokás — magyarázta a protektor — hogy általában az iskolai mindenféle vizsgálatokra a közönség rendkívül sok ajándékot, emléktárgyat gyűjt, minthogy vizsgálat — nyilvános és *szigorú* vizsgálat — minden iskolában csak a legfelsőbb osztályban van, azt akarják, hogy lehetőleg mindenki, aki mindvégig eredményesen dolgozott, kapjon valami jutalmat.

Mondanom sem kell, hogy a lovascsapat bevonulása, amit mi kocsin kísértünk, valóságos diadalmenet volt az utcán és az ablakokban tolongó, kendőtlobogtató tömeg között.

VII.

Lelkiismeretes közigazgatás: becsületes társadalom.

Amint a nyelvben annyira haladtam, hogy az olvasott dolgot nagyjából megértettem, elővettem az ország törvényeit és közigazgatási rendeleteit tartalmazó könyveket s kedves gazdám társaságában szabad időm javarészét ezeknek a tanulmányozásával töltöttem, melyeket ő bőséges magyarázatokkal kísért. Ezeket a magyarázatokat hallva s azokat az indokolásokat olvasva, amelyek az egyes rendeleteket kísérték, arra a meggyőződésre jutottam, hogy ezeket ha nem is a legbölcsebb, de mindenesetre a világ *legjobb szívű* törvényhozói csinálták.

— Minden intézményünkben az a törekvés rí ki — magyarázta a gazdám — hogy a szegény ember is nyugodtan élhessen s a maga körében lehetőleg boldognak érezhesse magát. Azért az állam a szegény emberek felett védőangyaloként terjeszti ki szárnyait.

Örökdik felettük éjjel, nappal. Hogy a munkásembernek meg legyen a kellő éjszakai nyugalma, amire körülbelül 8 órai alvás szükséges, este 10 órától reggel 6 óráig minden utcai zaj szünetel: nem szabad lármával, dalolással járni, sőt a nem gummike-rekű kocsiknak is csak lépést szabad hajtaniok. Különben az éjszakai nyugalomra meglehetősen *rá van*

kényszerítve mindenki. Itt nem igen lehet éjjelezéssel az egészséget tönkretenni. Éjjeli munka csak ott van, ahol nincs más megoldás: vasút stb. Máskülönb mindenki nappal dolgozik, még a pék és az újságíró is.

A színházaknak, mulatóhelyeknek este 11 óráig be kell fejezni az előadásait. Eddig tart az éjjeli multság. Éjjeli mulató, ahol reggelig lehet az egészséget és az erkölcsöt rontani, ebben az országban nincs. Aki éjfél után jár az utcán, akár gyalog, akár kocsin, az őrszem előtt arcképes igazolványát köteles felmutatni. Nincs is itt éjjel se lopás, se fosztogatás, mert az őrszem és a protektor révén mindjárt értesülne a hatóság, hogy kikre lehet gyanú s pár óra alatt kézrekerülne a tettes.

— De hát az idegenek — vetem közbe — akik éppen egy kis éjjeli multságot szeretnének látni és élvezni, mit csinálnak? Ezt tudva alig keresi fel ezt az országot világgjáró ember.

— Bizony az olyanoknak, akik éjjeli multságot keresnek, jobb is Parisba, vagy Budapestre menni. Azokkal mi nem versenyezhetünk, de nem is akarunk. Hanem azért tévedés azt hinni, hogy e miatt csökkenne az idegenforgalmunk; mert szép vidékeink világhírűek s aki egyszer megfordult e közt a becsületes nép közt, amely nem hamisít, nem zsarol, de teljes erejéből kiszolgálja az idegent: nagyobb reklámot csinál, mint az éjjel mulató atyafiak, akik rendesen megkoppasztva szoktak haza érni. A nép nyugalmanak egy másik biztosítéka az, hogy nincsenek se titkos, se nyilvános *kapacitáló* társaságok. Nincs itt se szociális, se politikai klubb, vagy páholy, ahol az embert a józan meggyőződéséből, irányító hitéből ki akarnák forogni. *Hihet mindenki, amit akar, de nincs joga mást*

a sajátjából kidisputálni. Nincs se ipartársulat, se kartell, amellyel nagyszerűen meg lehet kötni a szabad konkurrenciát s kifosztani a védtelen közönséget.

Szóval tilos az embereknek minden olyan csoportosulása, amely egyeseknek, vagy társaságoknak az érdekeit, előnyeiket akarná szolgálni a mások rovására.

— Ez helyes — vetem közbe — de már az mégis hiba, hogy korteskedni sem szabad; hát hogy igazodik akkor el az ember választásoknál a jelöltek és az elvek dolgában?

— Itt mindenkinek szavazata van, aki a népiskolát elvégezte s a 21-ik életévét betöltötte; a többi helyett meg az *anya szavaz.* Hát minek volna ennyi emberrel a napot lopatni s értéktelen kapacitálást kezdeni, mikor mindnek van magához való esze. Még sértésnek s a lelkiismereti szabadság ellen intézett támadásnak vennék itt, ha a kortes magyarázgatni akarná, hogy mi az igazság; mi lesz a hazára, a községre jobb, üdvösebb. Tisztában van itt a helyzettel és a saját véleményével mindenki s nem engedi meg, hogy más őt tudatlannak, vagy tájékozatlannak tartsa.

A választások, szavazások módja is úgy van megállapítva, hogy senkinek az akarására se lehessen befolyást gyakorolni. A szavazás titkos és nem csoportosan történik: nem lehet az embereket csürhe gyanánt behajtani. Kihirdetik a szavazás idejét, mely rendszeren egy-két hétre terjed. Azalatt az idő alatt mindenki akkor meggy szavazni, amikor neki tetszik s arra szavaz, akire akar.

A szavazás azonban *kötelesség*: az elmaradó bírságot fizet. A tanyákról s kisközségekből a katonaság köteles beszállítani a szavazókat. Ilyen módon aztán olyan emberek kezébe kerül a hatalom, akik annak az értékét és értelmét fel is fogják. Akit megvá-

lasztnak, köteles a hivatalt viselni, bár — ha módos ember — semmi fizetést sem kap; míg ellenben ha a tanácskozásokon nem *jelenik* meg, *bírságot* fizet.

De az ország ügyeit nemcsak azok intézik, akik a törvényhatóságokban ülnek, hanem *mindenki*, akinek életrevaló eszméje van, mert a *proponáló hivatal* minden beterjesztett javaslatot köteles megbírálni, a bírálatot a lapjában közölni s a figyelemre méltó dolgokat az illetékes hatóság elé terjeszteni.

Tehát akinek olyan ötlete van, amellyel a meglevő állapotokat, törvényeket javítani lehet, nem kell addig várnia, míg miniszter lesz, hogy megvalósíthassa. Egyszerűen beküldi a hivatalnak s bizonyos lehet benne, hogy ha a javaslata az eddigi hiányon, vagy ferde helyzeten segít, el is fogadják s rövid időn belül meg is valósítják. Sok üdvös dolgot köszönhet az ország ennek a páratlan intézménynek. Azokat a részeket, amelyek a törvényeken, az adminisztráción mutatkoztak, amelyeken egyes furfangos emberek kibújhattak, mind ez a hivatal fódta be.

Az emberek proponáló kedvét az is éleszti, hogy az országos értékű és becsű javaslatokért jutalmat is adnak. Vannak esetek, mikor maga a közönség is jutalmaz. Annak a hölgynek, aki a „*Gardedam*”-ság hivatalos eltörlését szavá tette, a nők akkora alapot gyűjtöttek, hogy holta napjáig megélhetett belőle. Azóta pedig a szobra ott áll a szülővárosa piacán. Bizony más ország is megszívelhetné ennek az indítványnak a megokolását.

— Míg a gárdedámság fogalmától meg nem szabadulunk, addig a nő szabadságáról és önállóságáról beszélni sem lehet; addig olyan lesz, mint a feltételelesen szabadságolt gályarab, akinek minden lépésére vigyáz a rendőség, hogy mikor üt ki rajta az eredendő

bűne. Addig a leánygyermek öröme, boldogsága nem lehet egyenlő a fiúkéval, akik szabadon járnak-kelnek, játszanak, kirándulnak: a leány pedig mint egy kalitkába zárt madár nézi ezeket a vidám röpködéseket. Hiszen odáig jutott már a társadalom ferde felfogása, hogy a fiatal asszony, vagy leány még sétálni se mehet egyedül, hát még színházba, bálba: rögtön vége volna a jó hírnevének. Pedig ki veszi komoly gárdedámszámba azokat a bóbiskoló vénasszonyokat, akik a bálterem egyik sarkában ülnek, míg az *örzött* kincs a szemhatáron kívül lejt valahol őrizetlen állapotban. Vagy a korcsolyapályán vájjon gardedámok azok a parton rekedt mamák, akik korcsolyázni nem tudván, nem mehetnek a pártfoglaltjaik után s olyan komikus figurává lesznek, mint az a tyúk, aki kacsákat költött s mérgesen szaladgál a víz partján, mert nem mehet utánuk a vízbe? De ha még felteszszük is, hogy gardedám nélkül itt-ott hiba esnék: szabad-e egy pár baleset miatt az egész női nemet békóba verni? Nem elég az, hogy némelyek emancipálják magukat az általános szokás alól; az sem elég, hogy hát aki másképp gondolkodik, ne törődjön a gardedámokkal: *országos törvény* kell erre, mert csak így lehet a szokás hatalmát megtörni s az egyéni szabadságot biztosítani. Pár hónap múlva már kihirdették a gardedámság megszüntetéséről szóló *törvényt* s nem tudni, hogy volt-e rabszolga-felszabadításkor olyan őszinte öröm és ünneplés, mint itt ezen a napon.

Így alkothat törvényt s javíthat a közállapoton mindenki, ha nem is törvényhozó. Azért nincs itt szükség se *szakszervezetekre*, se egyéb *tüntető* és *kierőszakoló* csoportosulásokra. Egy pár sor írással többet lehet elérni, mint másutt időlopó tüntetésekkel, vagy deputációkkal.

A proponáló intézetből került ki az az érdekes javaslat is, hogy az embereknek ne csak nyugodt életük legyen, hanem nyugodtan gondoljanak a koporsóra is; amit eddig megzavart az az általános *balhiedelem*, hogy az ember testét a sírban férgek *lepik* el és emésztik meg; amely gondolat nem csekély tényezője a haláltól való irtózásnak. Tanítani kell a népiskolában, szószerűről s mindenütt, hogy ez az egész dolog mese. Akárki írta is fel a milánói krematóriumra, hogy „*Vermibus erreptus puro consignitur igni*” hazugságot írt, mert nem igaz, hogy a *férgektől* menti meg az elégetés a holttestet; mert nincs olyan féreg, amely 6 láb mélyen a föld alatt élne és átfúrná a koporsót. Természetszerű, kémiai folyamatban alakú át a test, csak úgy mint a Krematóriumban, csakhogy hosszabb idő alatt.

Nem csekély értékű volt az a javaslat sem, hogy a hivatalnokoktól névaláírást vegyenek — a teljes név tiszta, olvasható kiírásával — ezt hivatalosan hitelesítsék s mindenki köteles az aktákon a nevét *így* írni, máskülönben érvénytelen az aláírása.

Nem is kell mondani, hogy mennyi időtöltésnek és bosszúságnak vevődik eleje, ha minden aláírást pontosan el lehet olvasni. A proponáló intézet javaslati fejlesztették odáig a közigazgatást, hogy nincs se *koldus*, se *kórház*, se *börtön*.

A koldulás megszüntetése kívánatos volt, mert sok visszaélésre, romlottságra adhat alkalmat s megbotránkoztató az, hogy rendezett államban olyan alakok ténferegjenek, akikről azt sem tudni, hogy laknak-e, esznek-e s csak azt látni, hogy nyomorúságuk mutogatásával minél nagyobb szánalmat igyekeznek kelteni. *Alig van olyan nyomorék ember, akinek valami hasznát ne lehetne venni.* Megfelelő foglalkozta-

tás mellett legalább az élelmét meg lehet vele szolgáltatni. Ez a gondolat megoldotta a koldus-ügyet s mind az a szánalomra méltó ember, aki éhezve, fázva százszor nyújtotta ki a kezét, míg egyszer kapott: most jóllakva, tiszta ruhában ül és dolgozik azt, amit; ha dolgozni semmit sem bír: pipázik s meleg szobában s tiszta ágyban hál.

A koldus-ügy országos rendezésével egyszerre” el kellett tűnni az egész országból a csavargóknak, *dologkerülőknek* s egy csomó *bűnnek*. Ebben jórészt megtérül az államnak a koldusokra fordított költsége. A kórház úgyszólván magától szűnt meg, amint a dologkerülő emberek eltűntek s a szegény emberek sorsa a protektorok kezébe került. A rendes lakás, józan életmód, egészséges táplálkozás, mérsékelt munka, amit a protektor ellenőriz, csakhamar igazolta azt a feltevést, hogy az ember szervezete épúgy egészséges, mint az állaté, csak nem szabad elrontani. A nép közt oly kevés a beteg, hogy azért nem volna érdemes nagyköltségű kórházat tartani. Gyárakban, intézetekben úgy is van infirmárium.

Aki otthon nem fekhetik, vagy operációra szorul, azt beszállítják a *klinikára*, amilyen minden kerület székhelyén van s ott orvostanárok és gyakornokok gondozása alá kerül. A módosabb beteg — ha otthon nem akar feküdni — szanatóriumba mehet.

Annyi bizonyos, hogy az orvosoknak felkopnék az álluk, ha a *gyógyításból* kellene megélniök. De nem is azért fizetik őket. Ők az *egészség* őrei s minél kevesebb betegség fordul elő, annál nagyobb honoráriumot kapnak.

Minden családnak, iskolának, hivatalnak, gyárnak, kerületnek stb. van orvosa, aki nem várja, míg valaki megbetegszik, hanem sorra vizsgálja az *egész-*

ségeseket s ha baj jelei mutatkoznak, megteszi a *preventív* intézkedést. Ez a *preventív* (előzetes) *intézkedés* játsza különben az egész ország adminisztrációjában a főszerepet.

Más államban megvárják, míg valaki beteg lesz, akkor vizsgálja meg az orvos; megvárják, míg valaki lop s azután fogja el a csendőr.

Itt megfordítva járnak el: nem engedik betegnek lenni, hogy ne kellessen gyógyítani; nem engedik lopni, hogy ne kelljen elfogni. Ezért nincs aztán szükség börtönre se.

Egész sereg előzetes intézkedés van olyan, amelyekbe a bűnök eleve belefűlnak. Azonkívül a helyes adminisztráció, az igazságos és tapintatos bánásmód még azokat a bűnöket is megritkítják, amelyek nem a nyomorúságból fakadnak.

A nyomorúság ellen pedig az egész állami szervezet dolgozik. Karjára veszi a szegénységet már a születésénél s figyelemmel kíséri a sírig. Szegénynek lenni még nem szerencsétlenség: de elhagyatottnak lenni: éhezni, fázni, piszokba és bűnökbe sülyedni, ez a legnagyobb szerencsétlenség s az állami szervezet legelső és legszentebb kötelessége, hogy ezt megakadályozza. Azt a csecsemőt, vagy gyermeket, akit a szülője táplálni, nevelni, taníttatni nem bír, számon tartja a protektorság és száz módja van rá, hogy segítsen rajta. Sőt még az elbukott leánynak sem kell szíve magzatát *kitennie*, hogy többé ne lássa, vagy vele együtt a vízbe ölnie magát, hogy szégyenétől meneküljön. Nem! Itt nem szabad ilyen pogányul bánni az eltévelyedettekkel. Már az az intézkedés, hogy a szülőknek nem szabad elbukott leányukat megtagadni s kizavarni a szülői házból: sok kétségbeesett lépést megakadályoz. S ha hozzá vesszük, hogy a társadalom

sem kiált *anathémát* az ilyen szerencsétlen fejére; az állam meg pláne — ha szegény — módot nyújt neki, hogy maga nevelhesse fel a gyermekét: el lehet gondolni, hogy a szegény ember gyermeke sem kénytelen a világnak mindjárt a sötét oldalát látni, amint kicsi szemét kinyitotta. Ő is mosolyoghat, jóllakhatik és édesdeden alhatja a gyermekálmait.

Azoknak a szegény embereknek, akiknek gyermekeik vannak, külön szoba dukál, akár konvencióba kapják, akár maguk bérelik. De a legszegényebb ágyrajárónak is egészséges levegőben, tiszta ágyban kell hálnia. Nem szabad annak megtörténnie a legzsúfoltabb városokban sem, ami nagy európai városokban még Budapesten sem valami ritkaság, hogy a rendőrség *véletlenül*, vagy *feljelentés* folytán olyan éjjeli menedékekre bukkan, ahol a szegény emberek heringmódra szoronganak egy olyan szobában, vagy pincéd-ben, amelynek már az ajtajában *elájul* a rendőr a bűz miatt. Hogy hány ilyen odú van, azt senki se tudja, mert az európai közigazgatási rendszer mellett ilyesmire csak *véletlenül* jönnek rá s akkor se tudnak rajta gyökeresen segíteni.

Éppen így van a dolog a szegény emberek táplálkozásával. A munkásembernek az egész *tőkéje* az *erejében* rejlik, amit a táplálékból: ételéből, italából merít. Hát milyen gazdasági rombolást visznek végbe ott, ahol ezeknek a *hamisítását* megengedik: mert alig különbözik a nyílt *megengedéstől* az a lanyha ellenőrzés és büntetés, ami a *modern* államokban érvényben van.

Itt a törvény az élelmiszerhamisítást *méregkeverésnek* minősíti s a szerint bünteti is. De még ez nem elég, hanem mindazoknak, akik a hamisított árúból valamikor vásároltak, joguk van az összes költséget s

azonfelül még fájdalomdíjat követelni, úgy, hogy a hamisítónak nemcsak a becsülete és szabadsága, de még a vagyona is rá menne az ilyen üzletre. A vagyoni felelőséget, melyre az állam nemcsak ebben az esetben, hanem minden ipari és kereskedői vállalkozásnál nagy súlyt fektet, megóvja az által, hogy nem engedi meg az *átíratást*, amellyel a legkomolyabb törvényeket is ki lehet játszani. Mindenki ura és gazdája kell, hogy maradjon a vagyonának halála napjáig. Csak a helytelen és pusztító gazdálkodást üzövel szemben van az a joga (nem a rokonságnak), hanem az államnak, hogy *gondnokság* alá helyezze: de a vagyon akkor is a nevéen marad. Gondoskodik az állam arról is, hogy mindenki megszerezhesse azt a jövedelmet, amelyre szüksége van. A létminimumnál, melyet minden község a határára megállapít, kevesebbet fizetni nem lehet. Rendesen minden napszámnál, fizetésnél, vagy konvencionál két kategória van: egyik a magános, a másik a családos emberekre vonatkozik. A háromnál több gyermekkel megáldott családok jövedelmük arányában „*kitüntető pótlékot*” kapnak a községtől.

A testi erejükből élő munkások közt legelső helyen állanak a *földművelők* (baromtenyésztők), mert ezeknek köszöni az egész társadalom, hogy van betevő falatja. Csak azután következnek a műhelyi, gyári s egyéb munkások és kereskedők. Az állami s nagyobb magánuradalmakban, gyárakban minden családos munkás egyúttal *részvényes* is; ami annyit jelent, hogy a haszonból osztalékot kap. Betetőzi az állami gondoskodást az, hogy minden *kereső* ember *nyugdíjképes*. Ez a legsajátságosabb s legnagyobb jelentőségű szociális intézménye ennek az országnak. Más országokban csak az úgynevezett *hivatalnokok* kapnak nyugdíjat rokkantság esetén bizonyos szolgálati év után. Ha

előbb lesz rokkant, nem kap semmit, éljen meg, ahogy tud. De meg mit csináljon a keresetéből élő más ember, ha időnap előtt nyomorék, rokkant lesz és tanult mesteriségét nem folytathatja; vagy meghal és családja *kenyér* nélkül marad? ...

Itt meg van oldva ez a kérdés az általános nyugdíjjal. Minden kereső — vagyontalan — ember keresetének s családjának megfelelő nyugdíjat kap abban a pillanatban, amint s amily mértékben keresetképtelenné vált. Ha a gyárimunkásnak kezét, lábát elszakítja a gép, ha a földmíves reumás lesz s nem tud többé szántani, aratni, legföljebb kasfonással foglalkozhatik; ha az orvos megvakul s nem gyógyíthat tovább s nincsen a megélhetésére szükséges vagyona: életkorára, vagy munkaidejére való tekintet nélkül *megfelelő* nyugdíjat kap. A hivatalnok is akkor kapja meg a teljes nyugdíjat, ha munkaképtelen lesz, nem pedig a *szolgált* évek szerint.

Hatalmas összeg kell ahhoz, hogy ilyen módon minden rászoruló polgárának holtig való megélést biztosítson a haza, de bőven kitelik abból a percentből, amelyet minden *nagykorú* ember fizet. Minden ember fizet nyugdíjjárulékot: akár szorul valaha nyugdíjra, akár nem. A gazdag földbirtokos és gyáros is úgy fizet a nyugdíj-alapra, mintha idők múltán *elszegényedhetnék* s nyugdíjra szorulna. S éppen az a körülmény, hogy azok fizetnek az alapra legtöbbit, akik valószínűleg soha rá nem szorulnak, teszi lehetővé, hogy minden rászorult ember kapjon.

Van még egy másik hatalmas intézkedés is, mely a mellett, hogy a vagyontalan embert védi, az államnak rengeteg nagy jövedelmet hajt. Nincs *uzsora* és nincs *zálogház*.

A vagyontalan, vagy hibásan gazdálkodó ember

gyakran megszorulhat pénz dolgában s vagy anélkül is kevés hipotékáját viszi a zálogházba, vagy lelketlen uzsorások kezébe kerül, mert a pénzügyetknél jelzálogot, vagy jótállókat követelnek. Azért az állam megnyitja a pénztárait, amelyekből a szűkölködő kaphat aránylag olcsó kölcsönt a protektor előterjesztése alapján. A protektor csak ritka esetben tagadja meg az ajánlatot, mert ismeri az ő embereit, tudja, hogy becsületesek s azt is tudja, hogy a kért kölcsönre rászorulnak. Erről főképp a *könyvek* átvizsgálásából győződik meg. Mert minden önálló háztartással bíró embernek — nemcsak az iparosnak és kereskedőnek — könyvet kell vezetnie a vagyona állásáról. Ezt a könyvet mindenki a protektortól kapja s az egész vezetés abból áll, hogy az egyik oldalra a *jövedelmét*, a másikra a *költségeit* írja. Ez a könyv nemcsak arra nézve hasznos, aki vezeti, mert háztartásának egyensúlyát aszerint igazíthatja s egyéb kötelezettségeinek megállapításánál döntő bizonyítéknak használhatja: hanem az államra nézve is fontos, mert ezekből minden polgárának vagyoni helyzetét ismerve, pénzügyi műveleteit igazságosan és helyesen intézheti. S erre nagy szükség van, mert e nélkül tekintélyes jövedelmű emberek kibújhatnak a kötelezettségek alól, míg a fizetett emberek (hivatalnokok stb.) el nem titkolhatván jövedelmüket, viselik az állami s községi terheket. Itt annál nagyobb szükség van az igazságos megadóztatásra, mert nincsen *fogyasztási* adó, csak *fejadó* és *jövedelmi* adó. Fejadót mindenki fizet, még a csecsemő is. Ez az *állampolgárság* elismerése. Jövedelmi adót minden *kereső* ember fizet, csakhogy nem percent szerint, hanem a megélhetési minimum progressziója szerint. A nagyjövedelmű emberek *aránylag* sokkal többet fizetnek. Ez a rendszer és az a tökéletes

adminisztráció, amely mellett senki sem rejtheti el jövedelmének egy csekély részét sem a megadóztatás előtt: akkora jövedelmet biztosít az államnak és a községeknek, hogy nincs szükség apró-cseprő adókkal zaklatni a népet.

Nagy jövedelmet biztosít még az államnak az örökösödési törvény is, amelynek egyrészt az is a célja, hogy a fák ne nőjjenek az égig, vagyis, hogy a szertelen meggazdagodás vágyát egy kissé mérsékelje, mert a hátrahagyott vagyomból minden örökös úgyszólván csak a neki megfelelő létminimumot kapja, a többi az államé és a községé. Az örökösödést is korlátozza a törvény, megszabván, hogy kik örökölhetnek. Végrendeletben nem lehet a vagyont sem idegenre hagyni, sem az örökségből a törvényes örökösöket kizárni. De csak a legközelebbi rokonok örökölnek: *szülő, gyermek, unoka és testvér*. A távolabbi rokonokat, ha rászorulnak, *köteles* életében minden rokon támogatni, de rájuk nem hagyhat semmit. Az a vagyon, amelyre *közeli* rokon nem jelentkezik, szintén az állam és a község tulajdona lesz. De a legnagyobb jövedelmi forrás úgy a családok, mint az állam háztartásában az abszolút takarékoság. Cél nélkül még egy csepp vizet sem pocsékolnak el. Eszembe jut itt, hogy nálunk, ha valaki egy *fél pohár* vizet akar inni, elpocsékol legalább 5 pohárral. Egy kémiai egyetemi előadáson láttam, hogy egy Bunzen-láng az *egész előadás alatt* égett, amelyre a tanárnak csak 5 szempillantásig volt szüksége.

Itt a józan takarékoság annyira a vérében van mindenkinek, hogy nem is tudna ilyen pocsékolást véghez vinni.

Az általános jó módot ez magyarázza meg. Így érthető aztán, hogy az államnak mindenre van pénze,

még arra is, hogy az alkalmazottjait úgy fizesse, hogy azok semmiféle mellékes keresetre — ami különben is tilos — ne törekedjenek, hanem egész erejüket és tehetségüket a köznek szenteljék.

Minden hivatali ágban tulajdonképen csak két-féle fizetési fokozat van: *egyéni* és *családi* fizetés. Az elsőt kapja a nőtlen (hajadon) hivatalnok, amely az első évben már akkora, mint akár a 30-ik szolgálati évben; mert nem szabad olyan kis fizetéssel kezdeni, amely mindjárt a pálya kezdetén adósságcsinálásra s előbb-utóbb anyagi zavarokra vezetne, ami miatt aztán itt nem is maradhatna hivatalban az illető. Minden hivatalnoktól megkívánják, hogy rendezett anyagi viszonyok között, nyugodtan, megelégedetten éljen. Az előléptetések csak a foglalkozás minőségére s nem a fizetésre vonatkoznak.

A 2-ik fizetési fokba akkor lép az alkalmazott, amikor megnősül, ha a protektorok kijelentése szerint az asszony vagyont nem vitt a házhoz. Ezt a fizetést húzza mindaddig, míg gyermek nem születik. Minden gyermek kap családi pótlékot 21 éves koráig. Ha a hivatalnok akár a szolgálata 2-ik évében rokkant lesz, megfelelő nyugdíjat kap halála órájáig, vagy amíg nem örököl akkora vagyont, amelyből megélhet. Vagyonos emberek is vállalhatnak hivatalt, de fizetést nem kapnak.

A városi s országgyűlési képviselők közt sok van ilyen, mert ha megválasztják, el kell fogadnia a *hivatalt*. A miniszterek között is akad mindig egy-kettő, akit a zsenije juttatott a bársonyszékbe s aki szívesen áldozza idejét, munkáját a haza szolgálatára, csakhogy reformeszméit könnyebben megvalósíthassa. Különben is aki valami rangot, méltóságot, címet stb. akar szerezni, annak dolgoznia kell. Mert *született* méltóság

nincsen. A bárói, grófi s egyéb címeket nem lehet örökölni, csak kiérdemelni. A gyermekek nem tituláztatnak. Még a király fia sem *kis fenség* a bölcsőben, hanem Pista, vagy Jóska.

Általában a nevelés és gondolkodás demokratikus iránya miatt sem a társadalom, sem az állam nem sok ügyet vet a *címeli* arisztokráciára. De annál jobban megbecsüli a *szellemi* arisztokráciát.

Míg más országokban a tudományok csiráival beültetett koponyák s a művészi ihlettséggel telített lelkek csak véletlenül kerülnek napvilágra s egy-egy Mecénás nélkül talán sohase jelenhetnének meg a társadalom színe előtt: addig itt mindenki: a társadalom és az állam egyaránt tudja, hogy a szellemi kiválóság, a művészi hivatottság oly kevés emberben van meg s az is jóformán lappang, mint a gyémánt a homokban, a sárban. Fel kell túrni a talajt s megkeresni a gyémántot, mert a legkisebb szemért is kár, ami odavész.

Főképp az iskolában figyelik már kezdettől fogva a gyermeket s amelyikben művészi hajlandóságot sejtene: megfigyelik, próbára teszik s képességeiről könyvet vezetnek.

A kiképeztetést azután, ha az illetőnek nincs anyagi ereje, az állam foganatosítja. Nincsenek úgynevezett letört zsenik. Minden tehetség kibonthatja a szárnyait s emelkedhetik amennyire bír. Az állam és a társadalom pedig segíti ebben az emelkedésben, mert teret, munkát ad neki. A tudós bújhatja a könyvtárakat, beutazhatja — ha kell — az egész világot; a színész, a költő bejárja az ország minden vidékét, hogy ne csak a fővárosban ismerjék, hanem lelke tüzénél melegedjék a föld népe is. Akit az Isten különös zenei tehetséggel áldott meg, jobb darab földön nem hívhatta volna életre, mint itt, ahol az egész nemzet

muzsikális: danol, zenél s minden új melódiát hozsanával üdvözöl.

Az építőművészek úgy fejlesztik a nemzeti stílust, hogy a szobrászoknak legyen módjuk rajta találékony-ságukat, invenciójukat bemutatni. S az állam nem igyekszik idegen — bár világhírű — szobrászati és festészeti műrecek megszerzésében kimeríteni az erre fordítható anyagi erejét. Ebben a tekintetben úgy se kelhetne versenyre a már régi s ez irányban működő múzeumokkal. Mit ér, ha negyedmillió költséggel megveszen egy Piombót (Ráfáel gyanánt?) Avval ide nem csődíti az idegen műértőket, akik Monna Li-záért elmennek Parisba. De avval az *idegen* kép árával 10 *hazai* művésznek ad munkát és kenyeret.

Csodálatos módon itt odáig fejlett a *sovinisztaság*, hogy egy *botfej*, amelyet egy pásztor faragott, becse-sebb tárgy a múzeumban, mint egy Praxitelész. Az a felfogás uralkodik, hogy csak azt a művészi tárgyat érdemes gyűjteni, ami a haza jelenével, vagy régi kultúrájával összeforr. Egy jelentéktelen képért, amelyről kisült, hogy századokkal ezelőtt egy kóbor hazai *művész* készítette s idegen múzeumba került, ezreket adtak, csakhogy haza hozhassák. Nem is igen sok idegen műrecek foglal helyet a mi tárlatainkban — bár a világhírűek *másolatai* megvannak — azok is főkép a régi világ alkotásaiból valók, amelynek kultúrája egyformán érinti a mostani világ összes kultúráit. De annál szebben mutatkozik a hazai tudomány, művészet és kultúra fokozatos fejlődésének a képe. Az egyes vidékiek népies viselete is a művészeti fejlődés sorába van beiktatva és törvény védi a *majmoló* divat rombolásai ellen.

— Nem is kénytelenek a mi tudósaink, művészeink idegenbe származni, hogy megéljenek — fe-

jezte be tanulságos magyarázatát a gazdám — de nem is azért járnak külföldre, hogy annak a kultúráját, művészetét becsempésszék ide, hanem hogy az ott tanultakat értékesítsék a hazai motívumokon.

A hallottak és olvasottak után elég világosan állt előttem már ennek az országnak minden intézménye s beláttam, hogy valamennyi szinte annak a többször hallott és felírásokban is látott „*jeligének*” a megvalósítására törekszik: „*Szépen élni, elegánsan gondolkodni és becsületesen cselekedni.*”

De ha összehasonlítottam az itteni közigazgatás alapelveit s intézményeit az általános emberi természettel, úgy tetszett nekem, mintha valami nem vágna össze egészen; mintha éppen a *becsület* körül volna valami fogyatékoság az emberi lelkekben, ami miatt bajos éppen a becsületre a társadalmi rend mestergerendáit ráfektetni. Hiszen itt a protektor, aki utóvégre is csak ember, egy szavával szinte *sorsdöntő* szerepet játszik egyesek, vagy családok életében. Egy *kis hazugsággal* jutalmat, vagy büntetést mérhet arra, akire akar. Nálunk a *fogadatlan* protektorok annyit hazudnak, amennyi a szájukon kifér, csakhogy a *pártfogoltjukat* — akit esetleg nem is ismernek — valami előnyhöz juttassák. Igaz, hogy a hazugsággal *ennek* jót akarnak, de egy *másikat* meg megkárosítanak. De meg mekkora becsületesség kell ahhoz, hogy valaki a könyveit *hamisítás* nélkül vezesse, vagyónáról, jövedelméről a hatóságnak tiszta képet nyújtson. Nálunk a legtöbb ember egész életében azon töri a fejét, hogy miképen ejtsen tévedésbe mindenkit a szomszédától kezdve az adófelügyelőig az ő vagyoni állapotáról: hogy a szomszéd *milliomosnak*, az adófelügyelőt pedig *koldusfejedelemnek* nézze.

Mikor ezt a gazdám előtt szóvá tettem, mosolyogva válaszolt:

— Nálatok hazugságra nevelik az embereket, az iskolától kezdve a legfelső bíróságig. Az iskolában azt mondjátok a gyermeknek, hogy az *egyszerűség, józan-ság, őszinteség* így meg úgy s csak haza kell mennie, hogy mind ennek az *ellenkezőjét* lássa és hallja. Az iskolában azt tanulja, hogy *szerénység, szorgalom, becsületesség* lesznek azok a fegyverek, melyekkel mások tiszteletét s a saját boldogulását kivívja: s csak egy lépést kell tennie az életben s már látja, hogy ócska, rozsdás fegyvereket adtak a kezébe, melyeket össze nem mérhet a *tolakodás*, a nagyhangú *semmittevés* s a bujkáló *furfangosság* kicsiszolt fegyvereivel. Minden kereskedő és iparos rá van szabadítva a csalásra és hazugságra, midőn a törvény az *alkudozást* megengedi.

Vagy az igazság templomában, a törvényszék előtt nem megengedik-e, hogy a vádlott letagadja, amin *rajtakapták* s a védőügyvéd nem állít-e a vádlott érdekében olyan dolgokat, amiket maga se hisz, csak azért, mert neki *hivatalosan kötelessége hazudni?*

Nálunk a *hivatalos hazugság* a hamis esküvel egy paragrafus alatt szerepel s'aszerint bűnhődik. Tévedni emberi dolog, de tudva hazudni magasfokú vétség.

Ha egy protektor tudva és akarva valakiről *hamis* jelentést terjesztene a hatóság elé, akár a javára, akár a kárára: elvesztené a protektori méltóságát (s ezt a körülményt a hivatalos lap közzé is tenné), esetleg a hivatalát s néhány évi *becsületvesztésre* ítélnék. Nemcsak az iskolában hangoztatják, hogy egyenes lelkű legyen az ember, de a közigazgatásban meg is követelik. Az élet és iskola moráljának hajszálig kell egyeznie, különben hiábavaló minden nevelés. Magánügyé-

neket nem büntetnek ugyan érte olyan szigorúan, mint a közigazgatás közegeit, de mégis elég szigorúan arra, hogy mindenki beletörődött az egyenességbe, az igazmondásba: még az asszonyok is. Arra nevelt adminisztrációval lehet becsületes polgárságot nevelni: ha a hatóságok becsületesek és igazságosak, a polgárság is az.

VIII.

Utazás a fővárosba.

Nem is említettem volt, hogy ez a város, amelybe internáltak, nem az ország fővárosa, hanem csak egy határszéli megyének a székhelye. A főváros beljebb fekszik az ország közepe felé. Régen lestem az alkalmat, hogy oda is bekukkanhassak, bár tudtam, hogy ott is ugyanazt a rendet, tisztaságot, derűtséget találok, amit itt.

Aratás után táborba szállt az I. korosztályú katonaság s a bizottság megkapta a parancsot a sátortáborok megvizsgálására. Mialatt útra készülődtünk, elhatároztuk a gazdámmal, hogy nem vasúton, hanem gőzhajón megyünk, amely — mint monda — szép, festői tájakon halad s olyan állomásokon vezet át, ahol egymást érik a megtekintésre méltó telepek.

A hajón külföldi ember nem igen volt, mert a háború megakasztotta a népek vándorlását, csupa bennszülött utazó és turista lepte el a hajó fedélzetét. De ezek aztán olyan fesztelenül és bizalmasan mozogtak egymás közt, mint a régi ismerősök szoktak. Legtöbb volt az utasok között mégis a hivatalnok, akik egy hónapra terjedő szabadságukat az ország egyik, vagy másik vidékén szándékoztak eltölteni. A pragmatika szerint ugyanis minden hivatalnoknak évenként legalább 4 heti szabadság jár ki, olyanformán, hogy a nyári hó-

napok alatt előbb a hivatal egyik fele, azután a másik fele megy szabadságra. De hogy az ügyrend fennakadást ne szenvedjen, a szabadságolt hivatalnokok helyére behívják a már kiszolgált női katonaságot *fegyvergyakorlatra*. Ezek már ismerik a hivatalokat szolgálatuk idejéből s hamarosan eligazodnak a tennivalónkon úgy, hogy *háború* esetén is ők foglalják el a bevonult férfiak helyét.

Az asztalokon néhány palack bor állott. Az töltött és ivott, aki akart. Néha csoportosan ittak s éltették azt a jó bortermő vidéket, amely mellett éppen elhaladtunk. Majd egyik sarokból felhangzott egy dal, amelyet mindenki tudott s mindenki énekelt. Majd egy banda verődött össze s mikor hangolni kezdték a különböző hangszereket, mindenki elhallgatott, hogy teljes figyelemmel élvezze a kedves melódiákat.

Ha egy várrom tűnt fel a szemhatáron, akkor egy utas felállt a székre, vagy az asztalra s a többiek zajos tetszése mellett valamit szavalt annak a romnak a történetéből. A folyó közvetlen partján mindenütt üde zöldség- és gyümölcsstelepek sorakoztak egymás mellett, melyeken az öntöző művészet legfurfangosabb találmányai működtek.

Ahol a part mentén messzeterjedő síkság és erdőség feküdt, gyárkérmények hirdették, hogy ott a víz és tűz erejét egyformán kihasználják az ipar szolgálatára; s messze elterülő tanyácskák s jól megművelt földek a jólét csálthatatlan jelei gyanánt mutatkoztak.

Elmondta a gazdám, hogy a városokban csak olyan gyár telepedhetik le, amelynek üzeme a város ellátásához tartozik: áramfejlesztők, malmok stb. De füstölni ezeknek sem szabad. A malmokról szólva, megjegyezte, hogy milyen részvétellel értesült arról, hogy nálunk a háború kezdete óta több malom leégett,

ami által liszt- és gabonakészletünk nagy kárt szenvedett.

— Ez nálunk — monda — nem történhetik meg, mert itt a malmot és a raktárt nem szabad *együvé* építeni; sőt *tűzmentesen* el kell egymástól rekeszteni. A malommal, együtt legfeljebb csak az aznapi feltöltés éghet el. A nagyüzemű gyárakat rendszerint folyó mellé telepítik, ahol a gyár óriási területet hasíthat ki magának és a munkásoknak.

Mert minden munkásnak kell adni lakást és akkora földet, amennyit a családja meg bír művelni. Ha a gyár, vagy a bánya mellett nem volna művelésre alkalmas terület, messzebb megy a telep, de *ingyen* vasúttal kell a közlekedést lebonyolítani.

— Ahol a part erdős, vagy áradásos lapály volt, legelésző csordák, nyájak tűntek fel mindkét oldalon. Annyi *lábasszág*ról fogalmad sincs — monda a kísérőm — amennyi ebben az országban van; pedig Magyarországon is van gulya, ménes nemcsak a Hortobágyon, hanem országszerte. De olyan öntudatos tenyésztés, mint itt, nem folyik sehol a világon. Mert itt nem az tart barmot, aki akar s nem annyit, amennyit akar, hanem akinek van megfelelő helye, alkalmas területe, köteles barmot tenyészteni, amennyit a terület meg bír. S minden baromról *anyakönyvet* s *bejelentő-lapot* vezetnek, akár az emberről. A jövő generációt úgy biztosítják, hogy *borjút*, *csikót*, vagy *malacot* nem engednek meg eladásra levágni. Ilyen pecsenyében csak a tulajdonosnak s vendégeinek lehet része.

A lótenyésztést valóságos mániával üzik a gazdák: az a legelső ember, aki szebb lovakon viszi a feleségét vasárnap a templomba.

A katonaság maga körülbelül kétszázezer lovat tart, mert bár itt nincs külön megnevezett huszárság

(lovasság), de minden két katonának van egy lova, hogy bármelyik bármikor teljesíthet *lovas*, vagy *gyalog* szolgálatot.

A vidék mindinkább szépült, bájosodott. Néha összefutott a két part, hogy szinte nem tudtuk, merre fogunk kiszabadulni a magas, erdővel borított hegyek közül. Máskor meg ellapult a part, hogy messzire ellehetett látni a lankás legelőkön és búzakeresztekkel megrakott szántóföldeken. A Rajna, vagy a Vág vidéke lehet ennél szebb, vagy ehhez hasonlatos.

A folyó partján minden község, vagy gyártelep mellett *tengeri fürdő* van berendezve olyanformán, hogy a kiszélesített folyóágy fenekét kibélelik homokkal, fővényel s a folyó vizét zsilipekkel ki- s bebocsátják. Van azután ennek a fürdőnek egy elkerített mélyebb helye, ahol az iskolásgyerekek tanítóik vezetésével úszni tanulnak.

Magától értedődik, hogy ez a fürdő télen *korcsolyapálya*, tavasszal és ősszel pedig csónakázó tó. A parton csinos faházikó van, amely nyáron öltözködésre, télen melegedésre szolgál.

A hajó kikötött, mert a közelben egy olyan várrom és múzeum van, amelyet a turistáknak meg kell látogatniuk. De mi — a gazdám tanácsára — a rendelkezésre álló 2 órát nem szenteltük a romoknak, hanem felhasználva az alkalmat, hogy a katonai parancsnokság kocsija éppen üresen indult hazafelé, felültünk, hogy megtekintsük a 10 percre fekvő *börtönuradalmat*. Mert így nevezhető az a gyönyörűen berendezett és művelt uradalom, ahol az állam a foglyokat dolgoztatja. Még ezelőtt néhány évtizeddel ez az óriási lankás terület — beszélte a gazdám — kopár, szinte terméketlen volt, mert a régi rablógazdálkodás kirtotta a fát s az eső lehordta a humuszt. Szóval olyan

terület volt, amelyet napszám fizetése mellett nem volt volna érdemes művelni. Az állam megvette pottom áron s ebbe a börtönbe küldi az 1-5 évre ítélt rabokat; s ma nemcsak a befektetett tőke kamatját kapja meg, hanem a rabok felügyelőstül, mindenestül megélnék belőle s így a gonosztevőkre nem költ az állam egy batkát sem. Több ilyen telep van, amelyekre osztályozás és hely szerint kerülnek a bűnösök.

A gazdasági épületek, berendezés, felszerelés mind olyan, mint egy koronauradalomban. Minden szükséges állatot nevelnek, nyáron a földet művelik, melyet a folytonos forgatás, trágyázás már eléggé megtermékenyített. Télen mesterséget üznek. Minden tárgy, amire szükségük van, itt készül. Van itt kovács-, lakatos- és asztalosműhely, szabóság stb. Van orvos, gyógyszertár és könyvtár. Most éppen a behordassál és csépléssel foglalkoznak. Rozs és árpa terem. Érdekes látvány, amint a *bornagykereskedő* úr, aki néhány hektoliter vizet is meg akart itatni a vevőivel, vállára hajított villával ott lépked a szekér mellett, míg a kévék tetejéről egy fiatal parasztleány — már ahogy nálunk mondják — aki talán a vetélytársát szúrta le féltékenységből, nagy karikásostorral biztatja a közönyösen lépkedő ökröket.

Szerettem volna az egész területet bejárni, de arra sok idő kellett volna. Már vágattunk vissza, hogy le ne késsünk a hajóról.

Csak azt nem értettem, hogy az ilyen raboskodásban mi a büntetés s ha mégis annak veszik, miért nem szöknek meg a rabok?

— Az állam nem akar büntetni, csak javítani — magyarázta a gazdám — mert a legtöbb bűnös ember a lelkiismeretfurdalással már meg van büntetve s vétkének megbánásával már a javulás útjára tért.

Az itteni embernevelés mellett nem is teremnek olyan Istentől elrugaskodott alakok, akikre más államokban halálbüntetést szabnak, mert nem tudnak yelők mit csinálni. A legtöbb véletlenül, hibás logika, vagy hirtelen fellobbanás által kerül a törvény kezére. Ezeknek az embereknek elég nagy büntetés az, hogy *nem szabadok*; ott kellett hagyni az édes otthont, a kedves családot, az ismerősöket, akik közé szegyenőkben többé talán vissza se térnek. De szökésre nem is gondolnak, bár őreik — a katonák — nem őrzik őket feltűzött szuronnyal, hanem inkább mint előmunkások, munkavezetők szerepelnek. Tudják, hogy pár napi bujdosás és éhezés után kézre kerülnének s vállalkozásukért külön zárkát és börtönt kapnának. Olyanok azonban vannak, akik idejük letelte után is munkavezető katonaként benmaradnak.

A hajó berakta a börtönuradalom áruit s indult tovább. A kanyarodónál egy távolfekvő épületsoportra lettem figyelmes, ahol azonban egy kis tornyocska is emelkedett az ég felé. Az is olyan uradalomféle — mondta gazdám — csakhogy annak másfajta lakói vannak: szerzetesek; ami itt annyit jelent, hogy az életbe *belefáradt, csalódott, lemondó* emberek. Mert az állam itt visszaállította a szerzetes-rendek ősi szervezetét. Nem engedi meg, hogy *gyermekek* belépjenek akármilyen rendbe is. Aki 30 éves korában életuntnak, fáradtnak érzi magát, beléphet a klostomba; amelyik lány 30 éves koráig férjhez nem ment, beléphet apácának; de ott is csak 3 év múlva tehet fogadalmat.

A kolostorokat is ilyen helyekre telepítette az állam, ahol valóban mintagazdaságot űznek és megélnék a maguk emberségéből. Azért a kolostorokba munkaképtelen embert felvenni nem szabad; ezekről a *menhelyek* gondoskodnak.

Alkonyodott, mikor a főváros hatalmas tornyai, palotái feltünedeztek a szemhatáron.

Mintha már láttam volna ilyen fekvésű várost. Hogyne, hiszen majdnem minden európai főváros egyforma fekvésű: víz, kétoldalt a város, az egyik oldal néha dombos, vagy hegyes.

Hát ez is ilyen. De mégis legjobban hasonlított Prágához, nemcsak abban, hogy az emelkedettebb oldalon épült a régi királyi palota, hanem abban is, hogy a hegy-plátóra több siklón lehetett feljutni, ahol sétaterek, játszóterek, versenypályák, mulatóhelyek és jó ég tudja, mi mindenek voltak.

Amint másnap a protektornál jelentkeztem, nyakunkba vettük a várost s nagyjából átfutkostuk. A tisztaság, a csín, a rend nem lepett meg; hiszen már megszoktam; de meglepett az egymásmögé sorakozó bulevardoknak az a tervszerű kiépítése, hogy séta- és játszóterek egymásba kapcsolódva fonták körül a széles úttesteket s meglepett a vízvezeték hegye, ahol úgy, mint Krisztiániában, kilátótorony s köröskörül játszótér a játékok: hinták, libikókák, dróton ficánkoló lovak egész sorai, ellepve örvendő, játszó gyermekesreaggel.

A forgalmasabb utcákon az emberek nagy sokasága gyalog vagy biciklin mozgott, kocsin csak kevesen. Autót pedig alig lehetett látni. Ennek az okát a gazdám következőleg magyarázta meg. Minthogy a nagy városokban azok szaladgálnak leginkább autón, akiknek semmi sürgős dolguk sincs, akik ráérnek gyalog is járni; de ők a legforgalmasabb helyeken akarják magukat mutogatni s tele büdösítik úgy a levegőt, hogy a szegény sétáló nép majd megfullad tőle; azért a szabályrendelet úgy intézkedik, hogy nagy forgalmi utcákon, sétatereken, fürdők, nyári üdülők kör-

létében csak bűzmentes autóval lehet közlekedni, vagyis olyannal, amely villanyerőre jár. Az ilyen autó pedig nagyon drága, azért látni keveset belőle.

A színházhoz értünk, melyet belülről is szerettem volna látni. Jegyet akarok váltani. Hát a pénztár előtt egy hosszú *libasort* látok, amely kiért az utcára is. Ugy teszek, mint aki nem érti ezt a dolgot s oda akarok állni közel a pénztárhoz. Egyszerre tízfelől is hangzik: „A végére”, „Sorba”. Nem akarom megérteni; mire egyik úr azt mondja a másiknak: „Bizonyosan idegen; vezesd a sor végére”. A felszólított udvariasan karon fog s szó nélkül a sor végére vezet, meghajlik és ott hagy. Legjobban az tetszett, hogy azalatt, míg engem kalauzolt, senki sem foglalta el az ő helyét.

A tramvay-ra is tolongás nélkül szálltunk fel, mert itt meg mindenki számot szakít s amint rá következik a sor, senki se vághat elébe. Feltűnt, hogy a villamoskocsi nagyon magas s kisült, amit még észre sem vettem, hogy minden kocsinak, lokomotívnek, autónak úgy kell építve lennie, hogy egy földön fekvő emberen átroboghasson, anélkül, hogy agyonmángorolná.

Bátran lefekhetik valaki a vasút két síne közé: az egész vonat átrepül felette anélkül, hogy egy hajaszálát is meggörcsítene.

Nem lehet tagadni, hogy ilyen módon csökken az elgázolások száma, mert ha valakit a kocsi elüt, legtöbbször *hosszában* esik az úttestre s akkor semmi baja se lesz. Különben is ezek az emberek annyira ügyesek és tornáztak, hogy még az utolsó szempillantásban is ki tudnak kerülni minden veszedelmet.

A közúti kocsin a kalauz *előre* jelenti — úgy mint Münchenben történik — a következő állomást, ami nemcsak a közönség *megnyugtatóására*, hanem arra is

jó, hogy a közlekedést meggyorsítja avval a szokással együtt, hogy a kocsí hátulján fel- s az elején leszállnak.

A parlament épülete előtt szálltunk le, mert meg akartam látni és hallgatni egy olyan országgyűlést, ahol nincsenek különböző pártok, ahol mindenki a saját fejével s nem a pártéval gondolkodik; ahol azt mondja, amit ő akar; ahol igazsága lehet annak is, *aki nem a mi pártunk*.

A karzaton nagyon kevesen voltak, de annál többen a földszinten. Alig hiányzott egy-két képviselő: aki csak el bír jönni, eljön. Ennek az oka részint abban rejlik, mert itt a kötelesség érzése sokkal fejlettebb, mint másutt; részint pedig, mert az *elmaradási bírság* még a lanyhákat is serényekké teszi.

Amint végig tekintetem a széksorokon, az tűnt fel, hogy nagyon fiatalok ezek a honatyák. Dehogy fiatalok — monda a gazdáin — sőt alig van köztük fiatal; a nagyobb rész legalább is középkorú, ha nincs 50-60 éves.

De hiszen alig van deresedő fej és kopaszodó mindössze 3 van. Azok se kopaszodnának, ha megszívlelték volna az általános szokást és nem viseltek volna *kemény kalapot*, vagy egyáltalában kalapot. Azok is csak addig kopaszodtak, ameddig a kalapjuk ért: úgy kell nekik.

Nem értünk rá a kopaszodás fölött vitát kezdeni, mert az egyik képviselő beszélni kezdett, amikor még légyzúgásnak sem szabad lenni a teremben, hogy mindenki megértsen minden szót: ennyire megbecsülik a szónokot, akiről köteles mindenki feltételezni, hogy csak az ország érdekében beszél. Egy állami birtok (örökség) parcellázásáról volt szó, hogy az most történjék-e, vagy a háború után; melyik lesz az államra

előnyösebb. A szónok azt fejtegette, hogy nem az állam érdekét kell tekinteni, hanem a népét, amely azt megveszi s mialatt higgadtan, de az igazság érzésétől áthatott hangon beszélt, a miniszterelnöktől kezdve mindenki ráfigyelt s mikor beszédét befejezte, nem éljenzett s nem gratulált ugyan neki a *pártja*, de abban a meggyőződésben ült le, hogy amit mondott, azt mindenki a saját józan esze és hazafias belátása szerint mérlegeli s nem várja, hogy vájjon mit szól hozzá a *pártvezér*: helyeselni kell-e, vagy lehurrogni?

Azt a tekintélyt, amit egy országgyűlési képviselő úgy is mint ember, úgy is, mint törvényhozó élvez, nagyban előmozdítja a teljes *inkompatibilitás*, ami azt jelenti, hogy minden más hivataláról, fizetéses pozíciójáról le kell mondania: nem lehet se miniszter, se gyárigazgató, se ügyvéd, se orvos, de még bankfelügyelő sem. Szóval minden idejét, erejét a haza szolgálatára, a törvényjavaslatok s az ország szociális állapotának a tanulmányozására kell szentelnie. Az inkompatibilitásnak ilyes formája különben kiterjed az egész társadalomra. Senki sem nyithat két üzletet, nem viselhet két hivatalt, nem húzhat két fizetést. Ide tartoznak az úgynevezett mellékfoglalkozások is. Ennek aztán nemcsak az a következménye, hogy a túlságos jövedelemhajhászásban senki sem teszi tönkre az egészségét, nem hanyagolja el a főfoglalkozását: hanem az is, hogy nincs *szellemi proletárság*, mint ahol a kapzsik lefoglalnak minden jövedelmet s a szerények koplalni kénytelenek.

A délelőtt folyamán még egy bírósági tárgyalást szerettem volna végighallgatni; de le kellett róla tennem, mert a gazdám megmagyarázta, hogy a bűnügyi tárgyalások nem nyilvánosak: csak a bíróság, az esküdtszék, a vádlott, a védő és a tanúk vannak jelen.

Az itteni erkölcsi felfogás nem tartja megengedhetőnek, hogy az ítélet előtt egy ember, aki esetleg még ártatlan is lehet, pellengérré állíttassák a szenzációt hajhászó, kárörvendő publikum előtt. Itt a vádlott még nem rab, mert előzetes *letartóztatás* nincs s ha a vádlott szökni próbál, annál jobb, mert bűnössége akkor bizonyos és nem jut messzebb a 3-ik falunál. De meg itt nincs is olyan naplopó és csavargó publikum, amely ráérne egész délelőtt azt lesni, hogy a vádlott hangja remeg-e, mikor a kérdésekre felel. Itt az úrinők is a háztartással, vagy a társadalom egyéb kérdéseivel foglalkoznak, nem pedig egy szerencsétlen ember utolsó vergődésével. A bűnügyekről még a napilapok sem írhatnak. A tárgyalás menete és az ítélet csak a *hivatalos lapban* kerül napvilágra.

A délután hamar eltelt. Szinte bele kábultam a nagy tarkaságba: nézvén a nép hullámzását és mulatóságait a sétatereken, mezőkön és ligetekben. Feltűnt, hogy itt nem folyik olyan pukkadásig menő *sörözés*, mint jó magunknál is, meg szerte Európában. Borral, savanyúvízzel kocintgatnak lassan, mértékletesen. Látszik rajtuk a bor tüze, de nem a mámora s ha énekbe fognak, nem csapnak át kurjongatásba. Az egész országban egyedül csak a szeszre van monopólium. A szőlőterületek állami felügyelet alatt állanak, mint nálunk a dohányföldek, hogy a kezelés pontos, lelkiismeretes legyen. Nincs szőlómoly, nincs peronoszpóra: az egyöntetű védekezés kipusztította. A bor jó, olcsó és *tiszta*, amire az állam kezdettől fogva nagy súlyt fektetett, mert a népet a borivásra akarta szoktatni, hogy rá ne kapjon a semmit érő és ártalmas sörre, pálinkára. Sörgyár az egész országban nincs: nem szabad a hasznos árpából ilyen haszontalan kotyvalékot gyártani, csakhogy a népnek legyen mire ki-

dobálni a pénzét. A külföldről csak *palackozott* sört lehet behozni, persze óriási vámmal, hogy csak az ihassa, akinek kidobni való pénze van.

Pálinkát főznek kis- és nagyüstön, de csak anynyit, amennyi az ipar és a fogyasztás mértékének megfelel. Ivásra nem mérik az alkoholt: nincsenek *pálinkás putikok*, csak gyógyszerárakban s erre külön berendezett állami üzletekben kapható.

Este a színházban igen jól mulattunk. Operettféle darabot adtak, melyben remekül énekeltek és táncoltak, de nem holmi *kékvok*-ot, hanem a nemzeti táncok különböző stílusát, variációját. Az ország különben a színműíróknak és színészeknek az eldorádója, mert a kormány a színházzal, dallal és tánccal akar minden idegenajkú embert meghódítani, evvel akarja a nemzeti kultúrát még ott is meggyökereztetni, ahol erre az iskola nem elég erős. Az idegen irodalomból csak az operát és a klasszikus színvonlaú tragédiákat bocsájtyják be, meg azt a műfajt, amely a honi talajból nem fakadhat: a *nyomor-drámák* legjobbait. Ámbár a közönség ezeket nem nézi szívesen, jórészt meg sem érti, mert nem tudja elképzelni, hogy van olyan *szervezetlen* állam is, ahol pl. a munkás a keresetét elihatja, elkártyázhatja s otthon a családja nyomorog: éhezik és fázik. Az ilyen színművet itt teljesen légből kapott *költeménynek* s csak arravalónak tekintik, hogy vele a helyes és józan életbe vetett hitet erősítsék.

IX.

Utazás az országban.

A hadtestparancsnokságtól megkaptuk az utasításokat s az autót, melyen az egész országban, de főkép a határokon szétszórt sátoztáborok megtekintésére és megvizsgálására indulhattunk.

Régen volt olyan jó kedvem, mint mikor az autóval a városból kirobogtunk. Hogyne! Hisz a parancsnokságon megsúgták, hogy megcáfolhatatlan hírek jöttek galíciái győzelmeinkről; hogy a muszkát már nemcsak Galíciában nyomjuk, hanem Lengyelországban is, ahol nehéz ütegeink a legerősebb várakat úgy borogatják fel, mintha agyagfazekak volnának. Ez a hír s az a tudat, hogy most ennek a szép országnak minden vidékét bejárom: gyermekes örömmel töltötte el lelkemet. Alig vettem észre, hogy a városnak villaszerűen kiépített határát már elhagytuk s messze elterülő alföldön robogunk tova, ahol nyájas faluk között elterülő legelők és szántóföldek maradnak el mellettünk. Az első állomásunk egy nagy tó partján volt, ahol a katonaság az úszásban, csónakázásban, motorcsónakok közelében, lövészterekben s a hídonlét kezéi-
matavai gyakorolva magát. A diszpozicio az volt, hogy az ellenség a túlsó parton van (ahol volt is egy másik táborozó csapat) s ellene innét kell operálni. Minden harcszerűen volt berendezve: fedezékeket, futóárkokat ástak, drótokat húztak, felderítő s egyéb szolgálá-

tot végeztek. A fedezékben háltak. Mikor minden jól ment: betemettek, elbontottak mindent s visszavonultak a tartalékba, ahonnet új csapat jött a helyökre.

A tartalék a megfelelő távolságban sátorok alatt tanyázott, ahol deszkából hevenyészett istállóknban gondozták az ezredhez tartozó lovakat. A tartalék háta mögött következett a *női rayon*, amennyiben ott már az összes pozíciókat a lányok tartották a kezökben. Egyik részök a kötözö sátorokban az ápolási szolgálatot tanulta, a másik rész a *gulyáságyúk* mellett süttötte-fözte az egész csapat ebédjét és vacsoráját, kezelték a proviánturát, szállították a muníciót, telegráf- és telefon-épitést tanultak, a lovaglásban, hajtásban és a céllövésben gyakorolták magukat.

Különösnek találtam, hogy míg nálunk a harc-szerű céllövés számára külön területeket vásárolnak s nagy költséggel berendezik: itt elég erre a célra egy kis domb, amelyet vagy készen találnak, vagy kevés deszkával és földdel hamarosan megépítenek. Ez elébe állítják a céltáblákat, a hátamögé a jelzőket, kiállítanak egy pár ört, a löállásnál felállítják a célzást határoló deszkákat s lönek. Megjegyzem, hogy még ezekre a határdeszkákra sem volna szükség, mert ezek a lányok és fiúk, akik már gyermekkorukban hozzászoktak a fegyverhez, úgy céloznak, hogy a legrosszabb lövés is csak egy-két arasszal hibázza a figurát.

A lányok is sátorokban laknak, a rajok bízott lovakat, csacsikat ök gondozzák, felváltva teljesítenek minden szolgálatot épúgy, mint a fiúk: csak a frontra, a lövészárokba nem mennek; de nagyon reménykednek, hogy ha igazi háborúra kerül a sor, oda is bejutnak.

Amilyen érdekes és változatos volt a tábor nap-

pal, éppoly idillikus volt este. Kigyúltak a tábortüzek és felhangzottak a nóták s a harmatos levegő szárnyára vette a melódiákat s elvitte *onnan* ide, *innen* oda, mintha csak tudta volna, hogy egymásnak danol *az ott és itt*.

Egyszerre puskalövés hallatszik. Mindenki felugrik a tűz mellől, siet az istállóba a lovakat féken tartani, mialatt mások különös borítót hoznak s befedik vele az egész tüzet. Repülőgép kattogása hallik; figyelmeztetés volt a lövés, hogy a tűz ne világítson s ha bomba esnék, a lovak az istállókból idején kijussanak.

Tíz órakor elfújták a kürtösök a gyönyörű imát és takarodót. A tábor lepihent, csak az örök gyönyörködtek tovább a szép csillagos éjszakában.

Szürkületkor már cihelődött a lánytábor, mert nagy menetgyakorlatra indultak egyik fürdőtelepre, ahol aztán úszási, csónakázási és terepfelvételi gyakorlatok is lesznek.

Mi is korán búcsút mondtunk a kamerádoknak, mert az vett a szándékunk, hogy az egész tavat megkerülve, megtekintsük ne csak a köröskörül felállított táborokat, hanem a szebbnél-szebb fürdőtelepeket is. A nagyterjedelmű tó szegélye mindenütt bájos, szemet, lelket egyaránt gyönyörködtető. Pázsitok, faszrok, virágos rétek, gyümölcsöskertek váltják fel egymást az egyszerű, lakályos villák, majorok között. A part mindenütt tengerifürdőnek van kilankázva s az egymástól néhány kilométerre eső telepek pedig valószínűs tengeri fürdői képet mutatnak. A *rabló játékbank kivételével* meg lehet itt találni mindent, amit az ember Ostendében, vagy másutt lát: még azt a figyelmeztető táblát is, hogy innét *homokot* elvinni nem szabad. A fürdés azonban sokkal kellemesebb

itt, mint a tengerben, mert a hófoka enyhébb és a hullámverése nem olyan durva.

Boldog emberek azok, akik fárasztó munka után itt tölthetnek gondtalanul néhány hetet: de még boldogabbak azok a gyermekek, akik négyen-öten összefogva gyalogszerrel járják körül ezt a szép vidéket, sátort ütve és fürödve ott, ahol nekik tetszik. Mikor egy-egy ilyen csapat mellett elhaladtunk, mindig meg akartam állítani az autót, hogy én is hozzájuk csatlakozom.

Pár nap alatt elvégeztük a tó környékén a táborok vizsgálatát s északnak kanyarodtunk, amerre az út már erdősebb, dombosabb vidéken vezetett keresztül. Minden táborban töltöttünk néhány órát, míg a berendezést s diszpozíciót áttekintettük s azután kedves emlékekkel haladtunk tovább. Minél inkább északra jutottunk, annál erdősebb, hegyesebb lett a vidék s a mezőgazdasági telepek helyett annál sűrűbben bukkantak elő gyárak, fűrészmalomok és bányatelepek. Óriásilag fokozták ezekben az üzemet a háború kitörése óta. Azok a kiszolgált katonák: fiúk, lányok, akiket a *gyári munkákra* képeztek ki szolgálatuk idején: mind be vannak híva s teljes erővel dolgozik minden gyár, vagy műhely, amelyben hadi, vagy katonai felszerelés készül.

A kőszénbányák, vashámorok, ágyú-, fegyveres tölténygyárak, szabó-, szűcs-, szövő- s egyéb műhelyek esztendőkre való anyagot ontanak a raktárakba. S mindez a roppant munka alig kerül az államnak többbe, mint amennyi zsoldot és ellátást a katonáknak ad. Nem szerezhet itt milliókat semmiféle spekuláns vállalkozó.

A hegyek s erdők zugában egy-egy kedves nyaralótelepre, vagy fürdőhelyre találtunk, amelyet most

majdnem kizárólag benszülöttek tartottak megszállva; de olyan is volt a társas érintkezés, mintha az egész vendégsereg egy családhoz tartozott volna. Semmi részesség, sem fitogtatás. Mindenki úgy élt, ahogy akart s úgy akart élni, hogy másnak örömet és ne bosszúságot szerezzen. Egy ilyen telepen 3-4 *zenekar* és *dalárda* is működött. De ezek nem fogadott zenészek, vagy dalosok voltak. A vendégek maguk álltak össze egymás szórakoztatására. Már hajnalban felhangzott a *térzene*, mely rendszeren egy *fohásszal*, vagy *himnuszszal* kezdődött s a legváltozatosabb programmal folytatódott, míg felkelt s felöltözött a fürdővendégek legnagyobb része, mely aztán zene- és énekszó mellett vonult a reggeli kúrára: a kúthoz inni és a virágos mezőre mezitlábolni. Egyébiránt aligha kellett ezeknek a kúra; a legnagyobb jóakarattal sem igen lehetett köztük olyat találni, akit orvos küldött volna ide. Pozsgás, jókedvű nép volt, amely mulatni, gond nélkül élni jött ide s nem pöffeszkedni, vagy zsörtölődni. Nem szidta itt senki sem a lakást, sem az ellátást, sem az árakat, mert fürdőre nem krajcároskodni járnak, hanem költeni. De azért a kúrát csinálta mindenki pontosan jókedvvel. Igaz, hogy a kúrának legnagyobb része majdnem minden fürdőn a víz, a levegő s a föld kihasználásából állott. Kapáltak, kaszáltak, fürödtek, játszottak, kirándultak. Az esti mulatság rendszeren koncerttel, tánccal, vagy műkedvelői előadással fejeződött be, ha éppen színésztársaság nem volt jelen. Szinte fájt, mikor rövid ismeretség után itt kellett hagyni egy ilyen jókedvű, kedves társaságot.

Hiszen már majdnem teljesen értettem a nyelvet: megértettem jóízű tréfáikat, életbölcsestől duzzadó példázataikat, dalaikat s a társalgásban már részt tudtam venni én is. A gazdám a búcsúzásakor mindig avval

vígasztalt engemet s ugratta a társaságot, hogy továbbbi utunkban még *különb* társaságokra fogunk akadni. Hát a társaság mindenütt barátságos, kedves volt, de az bizonyos, hogy a vidék egyre szebb, fenségesebb: szinte vadregényes lett. A búzatermőhelyek elmaradoztak; a tölgyes, bükkös erdők ritkultak: a völgyekben árpa, rozs, temérdek burgonya és len termett, a hegyeket pedig fenyőfák kezdték koszorúzni, itt kezdődött már a turistáknak való vidék. Bele jutottunk abba a zónába, amelyet a közoktatásügyi kormány a hadparancsnoksággal együtt a gyermekek egyik túraútjának kijelölt. Folyt is a vándorlás szinte szakadatlanul. Csak Svájcban lehet ilyet látni a legforgalmasabb zónákban; de az a látvány a léleknek nem ilyen kedves, mint ez a majdnem tisztán gyermekmozgalom. Egyik csapat jön, a másik megy. Nagy örömmel üdvözlik egymást: meghajtják a fűtykőst és megrázzák a hátizsákot s vígan mennek tovább, mint akiknek semmi vágyuk sincs, csak vándorolni és érezni a teljes szabadság ősi gyönyörűségét. Ezekből a kipirult, megelégedett arcokból, az önbizalmat sugárzó szemekből szinte ki lehet olvasni, hogy a boldogságnak a tiszta fogalmáig nem emelkedhetik az az ember, aki soha életében hegyet nem mászott, erdőn, mezőn nem barangolt. Nem lehet a vidékek váltakozó panorámájával semmiféle látnivalót sem összehasonlítani s avval a boldogsággal, amely egy fáradt vándornak egy forrás tövében árnyékos pázsiton kínálkozik a test és lélek együttes örömének semmiféle fajtáját sem lehet összemérni. Mindig elégedett voltam a sorsommal s azt hiszem, hogy öreg koromban sem leszek békételen s az ifjúság elmúlt idejét visszasóvárgó. Megnyugszom — Catóként — a tapasztalás és a bölcseség szelíden hívogató kerevetén: de mindig vágyó-

dással fogok kitekinteni kis ablakomon az erdei ösvényre; s azt az egyet mindig sajnálni fogom, hogy lábaim erői elfogyatkoztak s nem bírok csatangolni hegyeken, völgyeken.

Menjetek, kedves gyermekek és szívjátok tele magatokat a természet tiszta örömeivel; raktározzátok el lelketekben a kedves emlékek tarka sokaságát, hogy később azok szemléleténél újra vissza éljétek bájos gyermekkorotok felejthetetlen napjait.

A hegyek szinte szemlátomást nőttek és szaporodtak előttünk, amint utunk beljebb és beljebb vezetett; már itt-ott előkandikált egy-egy kopasz bérc is, melynek redői közt ott csillámlott a turista nyári ideálja: a hó.

Felejthetetlen érzés az, mikor az ember egy egész esztendő változatát, mindenható erejét egyszerre együtt maga előtt látja: a völgyben a gyümölcsfákon mosolygó, már érésbe hajló gazdag termés a nyár és az ősz jelképei, a lankás hegyoldalakat tavaszi virágzás borítja, a magasban pedig ott csillog a téli hó.

A vidék elragadó szépségét még fokozták a lépten-nyomon előbukkanó csodálatos természeti jelenségek. Pompás vízesések, melyek zúgva hullottak alá a meredek sziklaoldalon s atomokra törve vízpárával telítették meg a levegőt, amelyen egész nap szivárványt festegtet a napsugár; óriási barlangok, melyek cseppkövel s jéggel vannak kibélelve s melyekben napokig kószálhattunk volna, hogy minden részletét meglássuk. Utunk egyik völgyből a másikba egy hegyszakadékon vezetett keresztül, amely olybá tűnt fel, mintha egy haragos istennyila a legmagasabb hegyet ketté szelte volna csak azért, hogy egy zúgó patakot egyik völgyből át bocsásson a másikba, amelynek mentén azután az élelmes mérnökök utat vájtak a szik-

lába. Néhol oly szűk volt a torok, hogy az égből egy tenyérynýt sem lehetett látni, s azt hitte volna az ember, hogy a tajtékozó patakkal együtt valami barlangon hömpölyög keresztül.

— Ezek szép dolgok, de nem egyedüli csudák a világon — monda a gazdám — mikor elragadtatással szemléltém ennyi természeti szépséget — hanem majd látni fogsz itt olyan természeti csudát, amelyhez fogható azután az egész világon nincs. Az egyik fürdőtelepen olyan szökőkút van, amelyik egyik nap *vizet* okádik, a másik nap meg *bort*.

— Már az ilyen csoda nálunk jobban elkelne — tódítottam a tréfát — mert ott sem a szőlómollyal, sem a peronoszporával nem bírtak megbirkózni a gazdák.

Már elértük az ország határán táborozó csapatokat, amelyeknek az elhelyezése, beosztása, munkája éppen olyan volt, mint a többieké, csakhogy itt már *komolyabban* ment minden, mert hisz nem lehetett tudni, hogy *odaát* ellenség van-e, vagy jó barát? Itt már öreg (2 éves) legénységgel felesen volt tarkítva az újonc-sereg; s a lányok munkáját is nagyrészt olyanok végezték, akik már egy-két fegyvergyakorlatot leszolgáltak.

A táborozás célja azonban itt is az maradt, ami a többinél: tökéletesedés a harci szolgálat minden ágában, menetelésben, lovaglásban, céllövésben s hozzászokni a tábori élet nélkülözéseihöz.

Nem juthattam ugyan el a *külső* vonalig, de észrevettem, hogy a határon, különösen a hágók, szorosok előtt többszörös erődítési vonal várja talán már évtizedek óta a betörni szándékozó ellenséget.

A határőrzés mintaszerűnek látszott. Kém, vagy csempész nem igen juthatott volna be. Az utakon a ka-

tonaság, a vasúti állomásokon az állomáscsendőrség vett vizsgálat alá minden idegent, amit nagyon megkönnyített az a rendelkezés, hogy minden bennszülött arcképes igazolványt köteles magával hordani.

Sokszor robogtunk még égbetörő bércek, zúgó vízesések között bányákat, gyárakat, falukat és útszéli kocsmákat érve és hagyva el, míg ismét lankásabb, lomberdős tájakra kerültünk.

Eddig is találkoztunk jól felpakkolt szekerekkel, melyek rendesen gyalogkíséret mellett igyekeztek a hegyek közé. Mindig azt hittem, hogy vásári bódét szállítanak s a saroglyához kötött bocit eladóra viszik. Ezen a vidéken már mind sűrűbben mutatkoztak ezek az *ekhós* szekerek s néha automobilon; s nem csekély meglepetésemre tudtam meg, hogy a kocsit kísérő emberek úri családok, tehetős polgárok, akik nyaratszaka engedve az ősi emberi hajlandóságnak családi, vagy baráti körrel vándorútra kelnek. A kocsit, vagy az autót, melyen csak az idősebb asszony, vagy a kis gyermek ül, viszi a szükséges felszerelést, a többiek pedig beszélgetve, dalolgatva ballagnak a kocsit mellett, míg alkalmas tanyát nem találnak. Ilyen pedig erre lép-ten-nyomon akad. Bővizű források, százados fák és pázsitos, virágos erdei tisztások. Itt aztán letelepednek, sátort vernek, a lovakat s a bocit kipányvásszák, fát szednek: sütnek, főznek; a bocit megfejik: friss tejet isznak; kirándulnak. Ha valami kell, belovagol valaki a szomszéd faluba, vagy kocsmába s elhozza, amire szükség van. Ha eső esik, vagy vihar támad, akkor aztán egy kicsit megszeppen a társaság, de meg nem ijed. Sőt az ilyen epizódok emléke lesz sok időn keresztül a családban a társalgás főtárgya: hogy riadtak fel a borzasztó égzengésre, hogy borította fel a sátort a vihar s mint a kiöntött» ürgék úgy átáztak a

legutolsó korcig, hogy csapkodott a villám a szomszédos hegytetőkbe, amitől a lovak és a boci úgy megbokrosodtak, hogy alig lehetett őket az *abrakos* tarisznyával megfékezni. De azért kutyabaja se lett senkinek. Másnap felszedték a sátorfát s egy bokorral odébb álltak. És ez így megy egy-két hétig: ameddig az idő, vagy a kedv futja. És ez a *nomád-láz*, ez a sátoros cigányhoz való kóborlási vágy egyre terjed az intelligens társaságokban. Néha egész karavánokkal találkozunk ezen a vidéken, amely forrásairól s gyönyörű erdőrészeleiről híres. A fürdőtulajdonosok ugyan eleget írnak és beszélnek a *nomádság* ellen, hogy ez nem pihenés, nem kényelem, amit az évi munka után a test megkívánhat, de hasztalan. Ugy látszik, itt az emberek nem a kényelemben keresik a boldogságot, sőt amennyire lehet elkerülik azt, tudván, hogy az a test és lélek erejének bomlasztó párnája.

Vasárnapi pihenőre egy kis hegyközi faluban szálltunk meg. Itt értesültünk arról a kormányrendeletéről, mely — tekintettel az idej jó termésre — a liszt és kenyér árát *leszállította*. Figyeltem a hangulatot, hogy zúgolódik-e a falu népe. De semmi! Olyan természetesen tartotta mindenki, hogy ha több termett, hát legyen olcsóbb.

— Nos és a katonaság, vagy a külföld, vagy az üzérkedők nem verhetik fel az árakat — kérdeztem naivul, *boldog* kis hazámra gondolván.

— A katonaság nem vásárol, hanem rekvirál és fizeti a megszabott s nyugtázott árakat; a külföld a háború kezdete óta élelmiszert nem vihet ki, mert akkor a fogyasztó lakosság ki volna szolgáltatva a külföldi hiénáknak. A belföldi üzérek pedig nagyon jól tudják, hogy a legkisebb jótalan haszon fölött ott *lóg a kötél*.

Beszélgetésbe elegyedtem az öregebb pipás gazdákkal s mondhatom, hogy csak minálunk lehet még az öregek között ilyen értelmes, józan felfogású földművelő népet találni. De míg ez nálunk az egyszerű, természetes, becsületes gondolkodásnak a kifolyása, addig itt már inkább a tanultság, az olvasottság, az iskolázottság hatása látszik.

Délelőtt mindnyájan templomba mentünk, azután megtekintettük a falu nevezetességeit: az iskolát, a katonai őrsöt, a fegyvertárt, a fürdőt, a mozit stb. A fegyvertár és a fürdő nem lepett meg, mert már hallottam, hogy minden fegyverfogható embernek van *saját* fegyvere, mely a közös raktárban áll, hogy gyakorlat, vagy céllövés alkalmával a tulajdonos kézhez kapja, azt is hallottam, hogy minden faluban kell akkora fürdőmedencét készíteni, amelyben a gyermekek megtanulhatnak úszni s amellet zuhanykamarát berendezni, ahol a lakosság meghatározott időközökben tisztálkodhatik; sőt ahol gyár, malom, fűrésztelep, szóval olyan üzem van, amely gőzt szolgáltat, gőzfürdőt is kell tartani: de hogy *mozi* is van, azt most hallom először.

Van bizony, még pedig milyen mozi! Az állam helyes szociálpolitikai érzékével rátette a kezét a mozira s nem engedte üzerek kezében elfajulni, mint más államokban s így lett itt a mozi azzá, ami eredeti rendeltetése volt: a *nép oktatója és mulattatója*.

A mozi az állam monopóliuma, amennyiben külföldről csak azokat az *értékes* filmeket szabad behozni, amelyeket a bíráló-bizottság itt, vagy ott bemutatónak tart. Ilyen módon mind kiszorulnak azok a fantázia szülte *rémdrámák* és fejtetőre állított *lehetetlenségek*, amelyek minden tanultság nélkül csak a nép bo-

londítására és arra valók, hogy a színházak közönségét apasszák.

Az állam maga készített remek felvételeket a szebb vidékekről, városokról, mozgalmakról. Ami csak a földrajz, népisme, természettudomány, történelem illusztrálására való: mind megjelenik a faluk vásznán is és gyönyörködhetik benne kicsi és nagy egyaránt. Azonkívül felveszik a legjelesebb színműveket is a legkiválóbb szereplőkkel, hogy a falu lakossága, ha már nem hallhatja őket, legalább lássa játszani, így lett a mozi hatalmas tényezője a *nemzeti kultúrának*.

Délután a fiatalság szórakozásai, mulatságai kötötték le a figyelmemet. A kocsmá előtt nagy kert terült el, melyben tánc és dal mellett folyt százféle multság: a bor és a savanyúvíz inkább csak a kiszáradt torkok öblítésére valónak, mint a multság tényezőjének látszott.

Szerte a faluban, kisebb-nagyobb tereken lapdázta, birkóztak, cicázta. A nagy árvaölgyfa füttykös azonban minden legénynél ott volt. Csodálkoztam. Hisz nálunk a csendőrség betiltott a falukban a botviselést: legfeljebb sétatálcával lehet a fonókba, kocsmákba járni, nehogy a *nézeteltéréseket* füttykösökkel igazítsák el. Hát itt sohasem fordul elő a legények között efféle nézeteltérés?

— Előfordul biz az, de a hatóság evvel nem igen törődik. Egy pár borda-, vagy koponyatörés nem a világ: ebsont beforr; amiatt kár volna az *ősi virtust* kiölni a népből s esetleg bicskázásra kapadni; mert még amellettt igen hasznos *eszköz* is a füttykös. Különböző játékokhoz, tornához használták: még nyújtót, korlátot, svédletrát is rögtönöztek belőle. De különösen feltűnt egy játék, melynél a füttykös nagy szere-

pet játszott. 6-8 játzó feláll egy nagy kör peremén, ahol egy kis körbe tartja a botja végét. Elgurítanak egy tekészéshez használt fagolyót: ez a *disznó* s ezt a kondásnak a kör közepén lévő ólba (nagy lyuk) be kell hajtania, mialatt azonban a kerületen állók a füttykösökkel ugyancsak vissza ütögetik a disznót. Az ügyes kondás azonban hamarosan elfoglalja egyik, vagy másik *ütőnek* a helyét s akkor az lesz a kondás.

Másnap megérkeztünk a híres szökőkúthoz. Egyike volt a legnépesebb fürdőtelepeknek. De igazán népes csak békeidőben szokott lenni, amidőn messze földről idegenből sokakat vonz ide a természet szépsége s a szökőkút csodája.

Már a kitörés előtt néhány perccel zúg és morajlik a kráter, mint valami kis fióktűzhányó hegy. Az őrkor megfújja a trombitát, hogy jelezze a nagy esemény közeledtét. S nem hiába fúj, mert néhány perc alatt aki csak mozdulhat, még a sánta, béna is oda jön, hogy lássa a csodát.

— Ma *víznap* van — mondják — mialatt a kráterben feltúrt hab közül magasra szökik a derékvas-tagságú vízszugár s gyöngyözve hull vissza a medencébe. Amikor 50-60 hektoliter vizet kiadott, akkor lejjebb-lejjebb száll s végre behúzódik a kráter mélyébe.

— Holnap ugyanennyi borunk lesz — monda tréfásan a gazdám — s megtöltjük az üres butelliákat.

Másnap, mikor a kürt megszólalt, izgatottan siettem a kúthoz, mert kíváncsi voltam, hogy a gazdám milyen mértékben akart elámítani. Hát jobbról-balról hallom a megjegyzést: „Ma *bornap* van”. S mindenki pohárral kezében lesi a csodás pillanatot.

Vége felcsapott a sugár, de zaját, moraját elnyomta a felharsanó himnusz, amely ennek a forrás-

nak a tiszteletére készült, s amelyet minden kitörés alkalmával elénekelnek. E közben merültek a poharak, az enyém is. Hát majdhogy hová nem lettem a csodálkozástól. Csakugyan bor, ha nem is olyan, mint a badacsonyi, de olyan, mint a *borkúti*. Erős pompás savanyúvíz, amelyet holmi homoki bor gyanánt csakugyan meg lehet inni. Vittünk is belőle egy pár palackkal.

— És hogy magyarázzák a geológusok ezt a csodát — kérdeztem az úton a gazdámtól, bár szégyenlettem, hogy a magam eszétől nem tudom.

— Sehogysem — felelt ő — mert nem szabad a nyitját kutatni. Akartak már ásni, fúrni, de a kormány nem engedi, mert elromolhatik az egész. Sok magyarázhatatlan természeti tünemény van úgy is a világon: legyen eggyel több.

Mikor haza értünk és beszámoltunk ténykedésünk és tapasztalásunkról, azt hittem, hogy mindaz, amit láttam és hallottam, csak álom, melyet egy szép, rendezett, megelégedett ország után való vágyakozás festett a képzeletem elé.

X.

A hadsereg

A szép nyárra meglehetősen borongós, esős ős következett, ami a rengeteg sok gyümölcs leszedését, szállítását nagyon megnehezítette. Még a szüretre sem volt jó idő, pedig nagyban készültem, hogy megnézek legalább egy *gyermekszüretet*. Mert itt az a szokás, hogy egy-egy gazdagabb szőlőbirtokos meghívja a szüretre valamelyik iskola egyik osztályát s abban gyönyörködik, hogy micsoda pusztítást tesznek a gyermekek a szőlőben, meg az elmaradhatatlan juhhúsos kásában. Az idén nagy csendben és szomorúságban szedték le a félig elrohadt termést. Szüret után, mikor már a legfőbb mezei munkákon túlestek: megkezdődik a *sorozás*, amely itt nagyon egyszerű és csendes dolog; amelyet nem előz meg semmiféle lótás-futás, hogy valakit a katonai szolgálat alól kimentsenek. Mert itt nincs mentesség: nincs *alkalmas* és *alkalmatlan*, hanem mindenki katona. Mindenki köteles a haza védelmében tehetsége szerint részt venni: még a lányok is. A sorozás nem is áll egyébből, mint a 21 éves ifjúság belajstromozásából feltüntetvén ha valamelyiknek olyan hibája van, ami miatt egyik vagy másik szolgálatra nem használható.

Mondottam már, hogy itt nincs külön *polgári* és *katonai* nevelés. Erre nincs is szükség. Hiszen a gyermekben minden más célzat nélkül is a *lelki* és *testi*

derékséget kell kifejleszteni s ha ezt elértük, akkor már *egészséges* embert, *derék* polgárt és *jó* katonát neveltünk egy személyben.

Az itteni iskolai nevelés pedig ezt tüzi maga elé. Nem is kell itt sokat vesződni a bevonult újoncokkal, hogy *állni, lépni, járni* stb. megtanuljanak. Csakhamar rá lehet térni a tulajdonképeni katonai kiképzésre: mindenféle fegyver alapos ismerete, a vele való bánásmód, céllövés, lovagolás, lóápolás stb. következik egymásután s pár hónap múlva meg lehet állapítani, hogy kinek milyen szolgálat felel meg leginkább. Itt két nagy csoportra válik aztán az egész ujoncsereg: az egyik *kombattáns* csapat, mely a legnehezebb szolgálatot is megbírja, tehát lesz: gyalogos, huszár, tüzér, utász stb; a másik a belső szolgálatra való csapat, mely aztán különféle irodai, műhelyi, gyári stb. foglalkozást kap. így aztán megtörténik, hogy a közellátó tanár úr a fegyvergyárban a vaseszterga titkait ismeri meg, hogy háború esetén mint *képzett* munkás foglalja el azt a helyet, amelyet talán egy kombattáns embernek ott kellett hagynia. Nem ritkaság, hogy a rajztanár a szabóműhelybe a hivatalnok úr pedig „suszterei”-ba kerül, megtanulván a katonáskodás alatt egy hasznos mesterséget. Az egész szervezetben az a törekvés nyilvánul, hogy alkalomadtán minden szükséges embert be lehessen hívni, anélkül, hogy a gyárakban, műhelyekben, mezőgazdaságban megállna a munka.

Nagy segítség e tekintetben a *női katonaság*. Minden leányt, aki 21 éves koráig férjhez nem ment, behívják s kiképezik kombattáns, vagy nem kombattáns katonának úgy, mint a férfit. A nem kombattánsok éppúgy irodai, kórházi, varró s egyéb műhelyi munkát végeznek, mint a fiúk; a kombattánsok pedig a

front mögött teljesítenek szolgálatot: a gyengébb sebesülteket kötözik, szállítják; muníció- és élelempótlásról gondoskodnak: ők a trénhuszárok. Amely városból a katonaság kivonult, ők veszik át a helyi szolgálatot: irodákat, rendőri és csendőri készültséget; ők őrizik a vasutakat, hidakat. A lányok általában csak egy évig szolgálnak, éppúgy a fiúk *nem kombattáns* része is; hanem időnkint — 2-3 évben egyszer — bevonulnak néhány heti *fegyvergyakorlatra*.

A kombattáns katonaságnak az olyan tagjai, akiknek *főiskolai* bizonyítványuk van, csak egy évig kötelesek szolgálni, de akkor legfeljebb csak tiszthelyettesi ranggal lépnek ki a szolgálatból. Aki tiszt akar lenni, a 2-ik évet is leszolgálja, amely idő alatt önálló szerepkörhöz jut s így arravalóságát kimutathatja. Mert nagy tudást és önállóságot kivannak itt egy tiszttől. De az arra *való embert* kinevezik tisztnek, ha nincs is meg a kvalifikációja. A legénység többi része 2 évig szolgál. Az első évben még *újonc*, a másodikban már *öreg* katona, akinek az állam felsorolhatatlan sok hasznát veszi. Az öreg katona képezi ki a fiatalokat; az öreg katona tartja fenn az országban a rendet: a városban ő a *rendőr*, a falun ő a *csendőr*, a határon ő a *finánc*; azonkívül tűzoltó, mentő, tanító, testnevelési felügyelő. A községekben a katonai őrsparancsnok, ha csupán altiszt is, tagja a *tanácsnak*, ahol főképp a testnevelésről a közbiztonságról referál és javasol. Ilyen módon a katonaságra fordított költség sok tekintetben megtérül; ami az által a rendelet által is tetemesen kevesbedik, hogy mindenki a saját költségén szolgálhat, a saját ruháját és fegyverét használhatja, sőt kell használnia, ha az anyagi ereje megengedi. Az állam *önköltségen* ad az ilyennek minden felszerelést; avval csinál kedvet nekik hozzá, hogy

szolgálat után minden az övék marad s ünnepélyes alkalmakkor, kivonuláskor a ruhát felvehetik s céllövésnél a saját fegyvereiket használhatják. Azért minden nagyobb s több kisebb községnek együtt van egy *fegyvertára* és muníciómagazinja, mely a katonai őrs felügyelete alatt áll. Téli időben aztán vasárnaponkint vagy ünnepnapokon összeverődik a falusi fiatal-ság, felöltözik katonaruhába, kiveszi a raktárból a *fegyverét* s elmegy a lövöldébe célt löni s egy kis *katonásdit* játszani.

Nem sokat teketóriáznak itt — mint már említettem — a lövöldével. Minden falu határában akad olyan hely, ahol a golyó járását szabályozni lehet; de meg nem is olyan nagyon fél itt a nép a golyótól, hiszen iskoláskorában fiú, leány fegyvert forgatott a kezében s passzióval lövöldözött. A katonai szervezet lényegéhez tartozik még az is, hogy nincs éles határvonal a gyalogság és lovasság között. Minthogy minden gyermek tanúi gyalogolni is, lovagolni is: egyben lehet baka is, huszár is. Azért minden 2 katona kap egy *közös* lovat, amelynek azonban nem túros a háta, mert mindig az viseli gondját, aki *külső* szolgálatot teljesít: lovon, vagy kocsin megy s így a felváltó szolgálatban egymást túlllicitálják a ló kegyéért. Háborúban mindenesetre az ügyesebb lovas emberek és tisztek teljesítenének lovas szolgálatot.

Ahhoz, hogy a katona a szükség szerint gyalog, vagy lóháton tehessen szolgálatot, mindenesetre megfelelő felszerelés kell. Főkép a lőfegyvert kellett úgy megválasztani, hogy lovas és gyalogos egyaránt kezelhesse. Minthogy a *távoli* harcnál csak az ágyút lehet sikeresen használni — a gyalogsági puskatűz csak munició-pazarlás volna — nem készítenek messzehordó fegyvereket. A céllövést sem gyakorolják 2-

300 lépésnél nagyobb távolságra — ahol azonban egész *figurát* minden lövésnek találni kell — s erre a célra kisebbfajta fegyver, olyanforma, mint a lovasági karabély, tökéletesen megfelel.

Arra törekszenek, hogy a kombattáns katona ismerjen apróra mindenféle fegyvert: *puskát, gépfegyvert, ágyút* s a kezeléséhez is értsen annyira, hogy legalább *etetni* tudja; a két évi szolgálat alatt kétszeri harcszerű gyakorlaton: egy *nyári* és egy *téli* táborozáson részt kell vennie. Az így *kiszolgált* katonát többé be nem hívják fegyvergyakorlatra, hanem köteles minden esztendőben a helyi céllövőn a saját költségére legalább öt próbálövést tenni. Ha új rendszerű fegyvereket gyártanak, avval csak az újoncokat szerelik fel, az obsitos katonák megtartják régi *ismert* fegyvereiket — kivált ha azok saját tulajdonuk — míg harcképtelenek lesznek, vagy meg nem hálnak. Mert itt a honvédő kötelezettségnek csak így szakad vége, nem pedig bizonyos korhatárral.

Ennek a rendszernek azután nemcsak az a következménye, hogy erő és egészség dolgában ez a nép a lehető legmagasabb fokon áll, hanem hogy minden ember *honvédnek* érzi magát, ami folyton ébren tartja benne a hazaszeretet lángját s az állam tudja, hogy annyi kiképezett katonája van, ahány *fegyverbiró* ember lakik az országban, akiket bármely pillanatban vihet az ellenség ellen. Ha itt 3 millió katonáról beszélnek, az 3 millió puskát, szuronyt jelent, nem pedig 3 millió embert, akinek fele irodában hol dolgozik, vagy muníciót s egyebet szállít.

Az állandó tisztikar nevelése is másforma itt, mint másutt.

Gyermekek számára nincs *katonai* iskola, ahová a rakoncátlan, vagy semmittevő fiát bedughatná a

szülő, hogy így a gondtól és költségtől megszabaduljon, akár van a gyermeknek hajlandósága és *talentuma* erre a pályára, akár nincs. A katonatisztek épúgy, mint a többi intelligens pálya embereit, akadémiákon (egyetem) nevelik, ahová csak a középiskola elvégzése után léphet be az ifjú s 4 év után mint tiszt, vagy tiszthelyettes lép a hadseregbe. A 4 évi képzést, nevelést nem arra fordítják, hogy az ifjú megtanulja a *civilt* lenézni, *bagázs*-nak nevezni: hanem hogy hivatásának fontosságát belátva, minden erejét testi és lelki képességeinek kifejtésére fordítsa.

Magas műveltséget, széles látókört kívánnak a katonatiszttől, mert hisz ő békében sem *parádé-ember*, hanem a közigazgatásnak kiváló tényezője: a rendnek, békességnek legfőbb őre, a rendőrségnek és a csendőrségnek a feje. Ennélfogva nemcsak a katonai reglamát, hanem a *civilörvényeket* is ismernie kell, sok nyelvet beszélni, hogy minden rendű és rangú emberrel tudjon érintkezni: azért minden előléptetésnél egy új nyelv tudásáról kell beszámolni. Erre a célra mindenki kérhet 1-2 évi szabadságot, amely alatt köteles bejárni egy idegen országot s a nyelvet teljesen elsajátítani. Azt említeni se kellene, hogy a saját országát, különösen a *határszéleket* minden tiszt *alaposan* ismeri, aminek háborúban döntő jelentősége van.

Nem csoda, ha ilyen készültség mellett a katonatiszt társadalmi állása előkelő és nagyra becsült, tehát a legkiválóbb tehetségek igyekeznek erre a pályára, ahol a nőülésnek sem vetnek gátat semmiféle értelmetlen *kauciózás* által. Az ország demokratikus berendezéséből folyik, hogy a magánvagyonnal bíró katonatisztek sem kapnak fizetést, amíg jövedelmük avval egyenlő értékű s hogy az uralkodó család tagjai is, amennyiben katonai pályára akarnak lépni, rendes

akadémiai kurzust végeznek s az előléptetésnél ugyanolyan elbírálás alá esnek, mint a többiek: nem lehet őket a bölcsőben ezredeseknek, tábornokoknak kinevezni. Ilyen tisztikar és ilyen legénység mellett méltán élhet ebben az országban az a meggyőződés, hogy „*legyőzhetetlen*”. Mert tekintve azt, hogy más birtokára nem áhítozik s így a határain túl, ahol más eshetőségek forgathatják a hadi szerencsét, nem megy: elképzelhetetlen az a katonai erő, mellyel ezt az országot össze lehetne roppantani, ahol már évtizedek óta legfőbb jelszó: „Úgy élj, mintha örökké béke volna, de úgy készülj, mintha már holnap kitörne a háború.”

A tapasztalás azt mutatja, hogy a vereségek főté-nyezői: az árulás, a hibás vezetés, a lelkesedés hiánya, a készületlenség és a korrupció. Melyik ellenség volna elég merész azt gondolni, hogy egy olyan országból, ahol ezek a tényezők csak hírből ismeretesek, akár egy talpalattnyit is el lehet foglalni?

XI.

A háború szele.

Meglehetősen sokáig tartott a nedves őszi idő, amit a táborozó katonaság a legnagyobb átoknak tart. A víz, a sár veszedelmesebb az ellenségénél. A srapel ellen lehet fedezéket építeni, a víz ellen nem. Szinte megváltásszámba ment, mikor a sár meggémberedett s a hó elkezdett szitálni. Pár hét alatt teljes mértékben beállt a tél, ami itt legfeljebb 8-10 fok hideget s majdnem mindennapi havazást jelentett. Megindult a téli élet. A mezei munkások tanyáikba, falvaikba vonultak s dohánysimítással, tengerihántással vagy könnyebb iparral foglalkoztak. A városi nép folytatta a szokott foglalkozását, de a tél örömeit is igyekezett kihasználni. Alig van ember, gyermek, aki nem korcsolyázik; a szánkázás pedig még a legszorgalmasabb gazdasszonyokat is kicsalja egy-egy órára, mert ez a téli sport esszenciája. Vannak, akik befogatnak és csengő-bongó szánkával járják be a határt; de a legtöbben mégis a *ródl*i-nál maradnak, mert ez olcsóbb és élvezetesebb. Nem ritkaság, hogy egy magasrangú hivatalnok, vagy katonatiszt húzza a szánkát s mellette poroszkál a kis leánya: így igyekeznek kifelé a pályára.

A katonai hatóság építi és tartja rendben a pályákat s képezi ki a ski-csapatokat.

A téli estéken megnépesülnek a tornacsarnokok

is, amelyekül faluhelyt az iskola tornatermét, városokban azonkívül külön helyiségeket használnak. Érdekes az az intézkedés, hogy az ülőfoglalkozású férfiak és nők kötelesek 30-60 évig valamelyik tornacsarnokba beiratkozni s hetenkint legalább kétszer a gyakorlatocon részt venni. Aki meg nem jelenik, bírságot fizet. Tagsági díj nincs: a költségeket a bírságokból fedezik.

A mindenféle mulatság és szórakozás közt szinte elfelejtettük, hogy háború van künn a nagyvilágban. Pedig az volt, még pedig nem is emez s amaz, mert egyszerre csak avval a hírrel csapott közénk a drót, hogy már Szerbia és Montenegró is utolsó napjait éli. Evvel együtt jött az a felizgató hír is, hogy már most az „ántánt”, hogy az eddigi csorbáit kiköszörülje, maga mellé kényszerít minden semleges államot s háborúba lovalja. S hogy történtek ilyen értelmű diplomáciai tárgyalások, abból lett világos, mert a hadi állapotot proklamálták s a határok védelmére elrendelték az általános mozgósítást.

A hadügyminiszter proklamációja, mely az ország egész területére elrendeli a *hadi* állapotot, megjelent minden hírlapban és hirdetőtáblán.

„*Polgártársak!*”

A háború viharja, mely eddig messze földeken dühöngött, határaink felé közeledik. Hazafias kötelességünk gátat emelni elébe, mielőtt a szele békét hirdető zászlóinkat is csapkodni kezdené. Semlegesek akartunk maradni, de ha belekényszerítenek a háborúba, nem mi fogjuk megbánni. Őfelsége és a törvény által rám ruházott jognál fogva az egész ország területére kihirdetem a hadi állapotot, mely 48 óra múlva lép életbe. A hadi állapot azt jelenti, hogy a polgári törvénykezés helyét a katonai törvény és közigazgatás foglalja el, melynek értelmében mindenki katona, aki

az országban él s köteles a haza védelmére minden erejét és vagyonát készen tartani. Azok a külföldiek, akik erre nem hajlandók, egy hét alatt kötelesek az országot elhagyni.

Életmódját, foglalkozását ne változtassa meg senki, hacsak erre a hatóság fel nem szólítja. A bankokban, pénztárakban elhelyezett pénzét senki se féltse s onnét ki ne vegye, mert csak magának okoz hiábavaló veszteséget. Élelmiszert, ruházatot kellettén túl senki se vásároljon attól való félelmében, hogy majd drágaság lesz. A rám ruházott hatalomra mondom és biztosítok mindenkit, hogy *nem lesz*. Sőt mihelyst a csapatok mozgósítása és tartalék munkaerők szétosztása megtörténik, minden *olcsóbb* lesz, mert hisz drága napszámosok helyett a nem kombattáns sereg fog dolgozni a gyárakban, műhelyekben, szántóföldeken, amelynek a zsoldja sokkal csekélyebb, mint a napszám. Csupán a marhahús élvezetétől esik el mindenki, minthogy a vágómarha a katonaság ételmezésére kell, tehenet pedig nem szabad levágni, mert a tejre szüksége van minden családnak. Tudja mindenki, hogy mi nemcsak olvassuk a bibliát, de meg is szívleljük a példázatait. A hét kövér és hét sovány esztendő már régóta elővigyázatra int. Hosszú idő tapasztalása azt bizonyítja, hogy a mi országunkban legfeljebb két sovány esztendő (az is ritkán) szokott egymásra következni. Azért az ország állandóan el van látva 2 évi ételmi tartalékkal. Ha tehát az európai bonyodalom még 2 évig tartana s azalatt nem teremne nálunk *semmi*, még akkor se lenne szükség, vagy éhség.

De bármennyire elkészültünk is minden eshetőségre: a háború mégis csak háború, csapás és veszteség az országra. És ebben mindnyájunknak osztoz-

kodni kell: a szegénység *vérben*, a módosság *vérben* is, *vagyonban* is. De nem szabad megtörténni annak, hogy az *általános szerencsétlenségből* némelyek hasznot húzzanak s a háború rovására bármiféle módon nyereszkedjenek. Aki ilyesmit csak meg is kísérel, az *életét* teszi kockára.”

Ez a proklamáció teljesen megnyugtatta a már felizgatott s más országok nyomorúságairól értesült kedélyeket. Amennyire határozott és világos volt a proklamáció, annyira érezte mindenki, hogy annak minden szava meggyőződés és igazság.

Mindenütt megnyíltak a fegyvertárak, arzenálok s a behívott csapatok dalolva vonultak a határok felé. Most láttam csak, hogy micsoda emberek ezek, amikor nagy tömegekben katonaruhában, széles vállaikon fegyverrel, szemükben az öntudatnak avval a tűzével vonultak tova, mely a gyáva ellenséget már messziről leperzseli! „Minden golyó egy ellenség!” — így beszéltek ők. S aki látta fegyverfogásaikat, lövéseiket, nem jósolhatott hosszú életet annak az ellenségnek, amely velők szembe kerül.

A felvonult sereg élelmezése és ellátása bámulatra méltó egyszerűséggel folyt anélkül, hogy kupecokra, vállalkozókra szükség lett volna. Már az első héten össze volt írva minden, amire a hadseregnek szüksége lehet. Csak telegrafáltak s mihamar együtt volt 100 darab ökör, vagy egy vonatravaló szalonna, liszt stb. Nem kérdezték, hogy eladó-e, csak vitték. Hiszen már előre ki volt pécézve, hogy honnan, milyen sorrendben szállítják a kívánt dolgokat. Nem dugdosott senki semmit, mert tudta, hogy drágábban később sem adhatja el. S minthogy a kormány — ígéretéhez képest — kezdte az árakat *lejebb* szállítani, örült, aki hamarabb eladhatott valamit.

Csak egy szerencsétlenség történt, ami azután a többinek mindjárt elejét is vette.

Egy idegen kereskedő, aki valószínűleg Galiciából szakadt ide, azt gondolván, hogy itt is olyan világ van, mint ő feléjük: összevásárolt nagymennyiségű lisztet és zsírt, úgy számítván, hogy apródonkint kiszállítja az országból, ahol busás haszonnal ad rajta túl. Hordókban a lisztet gipsszel, a zsírt kulimással takarta, minthogy ezekre a cikkekre nem volt kiviteli tilalom. De arra nem számított, hogy a női fináncok, akik most a vasútnál a szolgálatot teljesítik, milyen kíváncsiak. Már az első hordók hurokra kerültek s velük együtt a gazdájuk is, akinek a balsorsát kihirdették az egész országban, hogyha akadna még olyan ember, aki a proklamációt csak tréfának gondolta, észére térjen.

Egészen véve az élet olyan maradt, mint a legbékésebb időben: a gyárakban, műhelyekben zavar-talanul folyt a munka tovább; legfeljebb annyi változás történt, hogy a hadviseléshez szükséges anyagok, eszközök gyártása most fokozottabb mértékben folyt, mint azelőtt s számos gyárat ehhez képest alakítottak át. Minden ember nyugodtan, bízva, mondhatnám: elbizakodva tekintett a jövőbe s szinte türelmetlenül várta az első összecsapás hírért.

Az „ántánt” azonban csak fenyegetődzött, hogy így, úgy, megszakítja a diplomáciai tárgyalást. De úgy látszik, hogy tárgyalás közben egy kicsit jobban szemügyre vette az ország katonai készültségét s határainak bámulatos megerősítését, körülbelül belátta, hogy itt egy legyőzhetetlen országgal áll szemben, amelynek szívós szervezetét, öntudatos energiáját meg nem bírja törni, ha az összes harcterekről ide hozza is minden katonáját. Szóval a fenyegetődzés mindig szeli-

debb hangú, végre baráti intelmű lett s egy szép napon azt vették észre a mi *harci madaraink*, hogy a határaink ellen felvonult csapatok egyenkint elpárolognak s üres lövészárkokkal néznek farkasszemet a mieink, anélkül, hogy legalább egy gránáttal üdvözölhették volna azokat odaát.

Dühös volt mindenki. Ilyen az ember! Ha már egyszer a veszedelemmel szembe néz, ki is akarja rajta próbálni az erejét s haragszik, ha a veszedelem minden erőpróba nélkül elmúlt. Dühös volt a hadügyminiszter, mert nem mutathatta meg, hogy az ő új szerkezetű ágyúi s háborúra nevelt katonái mennyit érnek; dühös volt a belügyminiszter, mert most lett volna alkalom látni, hogy a közigazgatás így, meg úgy. De legdühösebb volt a pénzügyminiszter, mert egy csomó pénzt kidobott anélkül, hogy cserébe csak egy pár foglyot is kaphatott volna. Fenyegetődött is, hogy majd a béketárgyaláson kamatostul meg kell ezt fizeteni az angollal. Pedig hát mit költött: más hadviselő államban a hadsereg hiénái egy nap alatt többet vágnak zsebre, anélkül, hogy a telefon mellől elmozdulnának.

XII.

A fegyverszünet.

A tavasz már másodszor küldte szét Zefírjeit a csataterekre, hogy szárítsák fel a vért és könyeket; a pacsirta másodszor szállt fel a levegőégbé, hogy békét énekeljen a harcizajba elmerült emberek fülébe; a meleget szomjúhozó sarjak és virágok másodszor engedtek a simogató napsugár csalogatásának, azt hívén, hogy most már nem kell az egymásra robbanó csapatok lábai alatt elfonnyadniuk. Csalódás! A tavasz beköszöntén nemcsak a természet nyílt meg, hanem a vad gyűlölet is, amely a harcoló felekben néhány hónapra téli álomba szenderült.

Amint enyhült az idő s a napsugár felszította az utak sarát, az ébredező természettel együtt megindultak a lövészárkok is. Mindenik ellenfél azt hitte, hogy most a tavasz leheletétől nyer új erőt, amellyel ellenfelét végkép legyőzheti. Mint égiháborúban a villámmal telített felhők: úgy indultak egymásnak tüzzel és vassal megterhelt csapatok s ontották egymásra a vést és a halált, mint még soha, amióta a világ áll. Hegyeket lőttek szét, hogy a háta mögött emberi hullákból másik hegyet rakhassanak; betemették a folyók medrét s új medret hasítottak, hogy a kiontott vérpatak lefolyhasson; mintha megnyílt volna az ég s a haragvó Isten minden villámát közéjük szórta volna haragjában, hogy konok gyermekei annál hamarább pusztul-

janak el: úgy hullott a tűz és ólomeső a harcoló felekre. Akit a golyó nem ért, meg kellett örülnie a *végítéletben*, amely körülötte dörgött és csattogott. Dies irae, dies illa!

Van-e hát még ember, aki ezeket a borzalmakat túl bírta élni s akinek testén az ellenség rohama nem hömpölyöghet keresztül? Van! Ott állnak egymással szemben az ellenséges sorok s várják az új rohamot, mintha nem is vennék észre, hogy előttük bajtársaik temetetlen testeit zárják el az utat. Állanak és várnak. Le is pihenhetnek. Soká késik a riadó kürtszava. Ott-hon valami készül. Rebesgetik, hogy az országok vezető férfiai belátják a küzdelem folytatásának a hiábavalóságát, mert döntésre nem lehet vinni a dolgot. Csak az országok pusztulnak el, de a csata sorsa nem dől se jobbra, se balra. A semleges államok is erősen és hatalmasan beleszólnak a vitába s végre kieszközik, hogy a béketárgyalásokat indítsák meg s *azonnal* kössenek fegyverszünetet.

Hálaadó isteni tiszteletet tartottak ezen a napon Európa minden templomában s bölcseséget könyörögtek azok számára, akik a békéről alkudoznak, hogy a kockát többé el ne vessék.

Egy hét múlva az ezredesem magához hivatott s kijelentette, hogy a tárgyalások sikere biztosra vehető s a hadügyminiszter engedélye folytán minden internált haza térhet a hazájába.

Nem igen gyötört eddig a honvágy. Ilyen országban, ahol ilyen tiszta a levegő, meg az erkölcs, boldogság élni. De ha most visszavonták volna az engedélyt, hogy mégis csak maradjak itt: talán öngyilkos lettem volna.

Örömmel szaladtam a pilótámhoz:

— Pakkolj, hé, megyünk, szabadok vagyunk; a mi

madarunkon megyünk haza, amelyiken ide jöttünk, hozd rendbe, hogy minél hamarabb indulhassunk.

A pilóta pakkolt, tett-vett; de sehogy sem látszott rajta, hogy valami nagyon örülne az utazásnak.

Elbúcsúztam az ismerősöktől. Ez még csak ment komolyan és férfiasan. De mikor a protektoromra és a kedves jó gazdámra került a sor, azt hittem, hogy a lelkem rongyokra foszlik, amelyet semmiféle szerető kéz nem fog többé összefércelhetni.

A pilóta kivezette a gépet, felrakta a szükséges holmit, de ő maga nem készülődött.

— Hát te veled mi lesz — kérdeztem — mért nem öltözködöl?

— Főhadnagy úr, jelentem alássan — felelt búsan a fiú — én nem megyek haza.

Azt hittem, hogy rosszul hallok s kérdőleg néztem az arcába, melyen néhány öreg könnycsepp pergett végig.

— Igén, főhadnagy úr, én nem megyek haza; nekem nincs otthon senkim, aki után vágyódnám. Majd ha a háború után azt hallom, hogy az Istennek ez az ostora nálunk is rendbe hozta egy kicsit a lelkeket s a becsületesség nemcsak szó lesz, hanem tett és törvény: akkor én is haza megyek, de ... *nem magamba!*

Megértettem, mert már néhányszor láttam avval a parázsszemű leányzóval, aki most is az ambituson le-selkedett, hogy csakugyan itt marad-e?

Megöleltem, megcsókoltam a jó, becsületes fiút. Felültem a gépre s a visszatartott sírástól fuldokolva alig bírtam kimondani, hogy „Ereszd el!”